ธรรมกถา

อนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณ

พระสาสนโสภณ

(ขินทตฺโต เอื้อน สุดเฉลียว ป.ธ.๗)

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๖ วัดเทพศิรินทราวาส

ษ์วัดศีลขันธาราม

ธิ์ทอง จ.อ่างทอง

พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

วันพุธ ที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๑

ธรรมกถา

อนุสรณ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณ

พระสาสนโสภณ

(ชินหตฺโต เอื้อน สุดเฉลียว ป.ธ.๗)
เจ้าอาวาสองค์ที่ ๖ วัดเทพศิรินทราวาส

คณะสงฆ์วัดศีลขันธาราม
อ.โพธิ์ทอง จ.อ่างทอง

พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล
ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
วันพุธ ที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๑

(แบบ ข)

หมายรับสั่งที่ ๑๐๓๒๑

สำนักพระราชวัง

๒ พฤศจิกายน ๒๕๒๑

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี จะเสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ ไปพระราชทานเพลิงศพ พระสาสนโสภณ (เอื้อน ชินทตฺโต) เจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

วันพุธ ที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๒๑ เวลา ๑๗.๐๐ น. เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่พลับพลาอิศริยาภรณ์ ทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์ ๑๐ รูปบังสุกุล แล้วเสด็จพระราชดำเนินขึ้นเมรุพระราชทานเพลิง สมควรแก่เวลาเสด็จพระราชดำเนินกลับ

แต่งกายเครื่องแบบปรกติขาว ไว้ทุกข์.

หมายรับสั่งที่ ว.๑.๓/๒๒   สำนักพระราชวัง

๖ พฤศจิกายน ๒๕๒๑

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ในการพระราชทานเพลิงศพ พระสาสนโสภณ (เอื้อน ชินทตฺโต) เจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

<u>วันอังคาร ที่ ๗ พฤศจิกายน ๒๕๒๑</u> เวลา ๑๔.๓๐ น. เจ้าพนักงานจัดการเปลื้องเครื่องสุกำศพ ณ ศาลากวีนิรมิต วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

<u>วันพุธ ที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๒๑</u> เวลา ๑๕.๐๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปบังสุกุล แล้วเชิญโกศศพแห่เวียนเมรุ เชิญขึ้นตั้งบนจิตกาธาน

เวลา ๑๗.๐๐ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินไปยังพลับพลาอิศริยาภรณ์ ทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์ ๑๐ รูปบังสุกุล แล้วเสด็จพระราชดำเนินขึ้นเมรุพระราชทานเพลิง

<u>วันพฤหัสบดี ที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๒๑</u> เวลา ๗.๐๐ น. พระราชทานผ้าไตรและภัตตาหารสามหาบ ในการเก็บอัฐิ

แต่งกายเครื่องแบบปรกติขาว ไว้ทุกข์.

คำนำ

พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระสาสนโสภณ (ชิน-ทตฺโต เอื้อน สุดเฉลียว ป. ธ. ๗) ผู้เป็นพระอาจารย์ที่เคารพยิ่ง เป็นมิ่งขวัญของชาววัดศีลขันธาราม เป็นนาถะของชาวโพธิ์ทอง และประชาชนในถิ่นนั้น ๆ พระเดชพระคุณท่านอาจารย์ ได้สร้างตัวบุคคลให้เป็นคนดีมีความสามารถอาจจัดอาจทำกิจการแทนองค์ท่านได้ และสามารถจะรู้จะเข้าใจในเจตนาประสงค์ ตรงจุดที่ท่านปรารถนาได้ถูกต้อง พระเดชพระคุณท่านอาจารย์ได้เริ่มดำเนินการฟื้นฟูวัดศีล-ขันธารามขึ้น ในสมัยที่ยังขาดการพัฒนา พระเดชพระคุณได้พยายามบุกป่าฝ่าคลื่นไป ด้วยความยากลำบาก มิได้ปริปากบ่นท้อถอย พยายามฟื้นฟูก่อสร้างถาวรวัตถุขึ้น สิ่งที่มีอยู่แต่ดูเก่า ก็เข้าบูรณะให้ดูใหม่ ที่ยังไม่เคยมี ก็บันดาลให้มีขึ้น ชนิดที่เรียกว่านิรมิต สู้อดสู้ทน ลำบากกาย ลำบากใจเพื่อให้เขาอื่นได้ความชื่นสุขและเจริญในด้านวิชาการ ความเป็นอยู่และความประพฤติปฏิบัติ ความปรารถนาตั้งใจนั้น

ก็สำเร็จเป็นขั้นเป็นตอนเป็นระยะมา จนถึงกับมีคำกล่าวว่า ท่านมาสร้างวังในป่า บัดนี้คำนั้นก็ปรากฏผลสมเหตุแล้ว จึงเป็นอันสมคิดสมใจและสุขใจ ของพระเดชพระคุณท่านอาจารย์ เมื่อถึงมรณภาพ คณะวัดศีลขันธาราม ก็ได้ทำกรณียกิจที่ควรแก่กาละและภาวะ โดยเต็มสติกำลังสามารถ ชนิดเทิดพระคุณไว้เหนือเกล้า ในวาระทรงกำหนดพระราชทานเพลิงศพ จึงจัดพิมพ์หนังสือธรรมกถา ถวายสนองพระเดชพระคุณ และโดยเสด็จพระราชกุศล เพื่อผลที่ดีจะพึงมีแด่พระเดชพระคุณท่านอาจารย์ที่เคารพ ผู้มรณะ ด้วยจิตที่คารวะรำลึกถึง ซึ่งมีประจำตลอดนิตยกาล.

คณะวัดศีลขันธาราม

อ. โพธิ์ทอง จ. อ่างทอง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้รองราชเลขาธิการเชิญแจกันดอกบัวพระราชทานไปเยี่ยมไข้ พระสาสนโสภณ (ขินทตฺโต เอื่อน) ณ ตึกอายุรศาสตร์โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เมื่อวันที่ ๑๘ มิถุนายน ๒๕๒๑ -

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

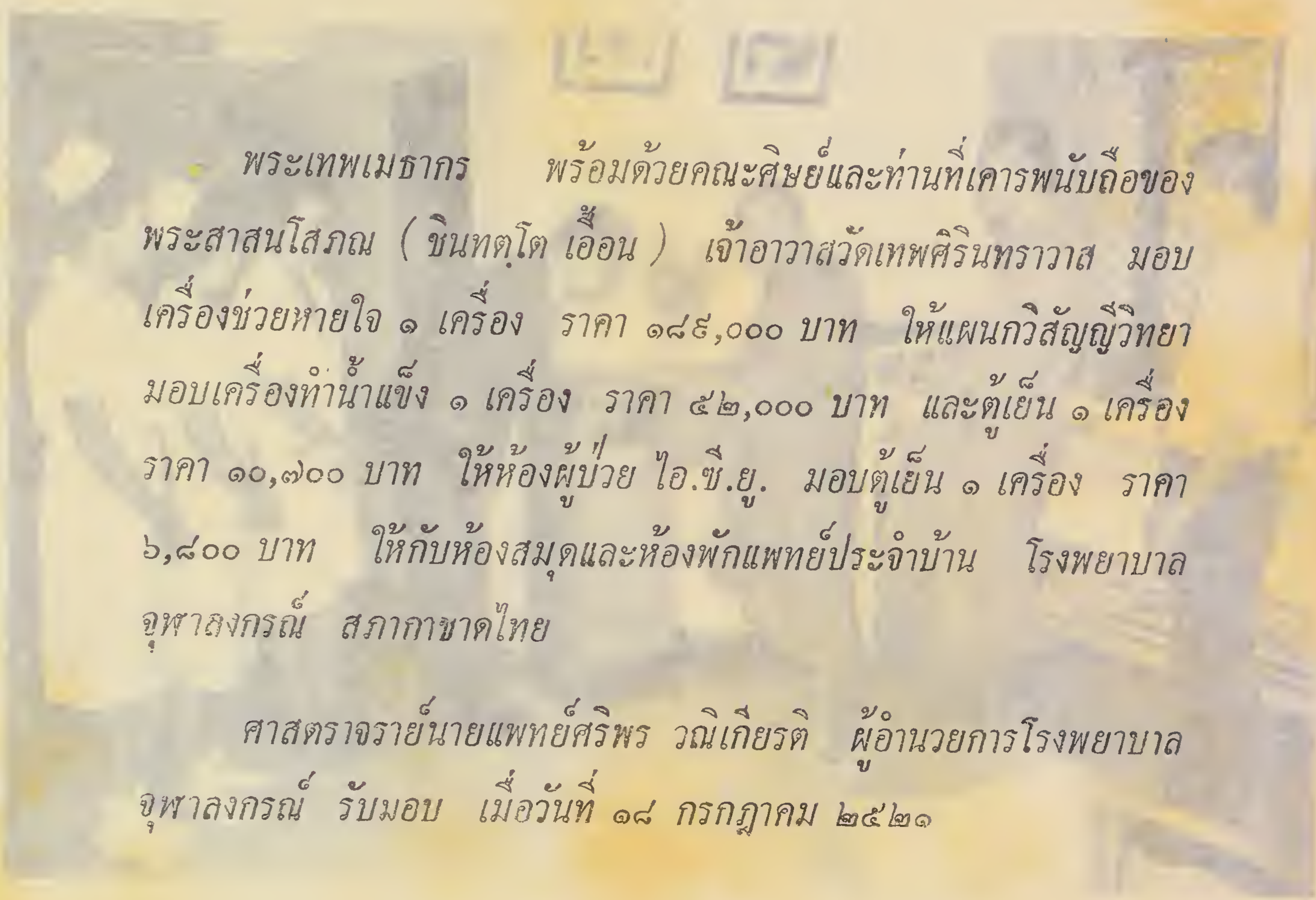

สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ มีพระราชเสาวนีย์ให้ คุณหญิงทองทิพย์ รัตนรักษ์ เชิญแจกันดอกไม้พระราชทานไปเยี่ยมไข้ พระสาสนโสภณ (ชินทตฺโต เอื้อน) ณ ห้องผู้ป่วย ไอ.ซี.ยู. โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์เมื่อวันที่ ๓ กรกฎาคม ๒๕๒๑

พระเทพเมธากร พร้อมด้วยคณะศิษย์และท่านที่เคารพนับถือของพระสาสนโสภณ (ขินทตฺโต เอื้อน) เจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส มอบเครื่องช่วยหายใจ ๑ เครื่อง ราคา ๑๘๙,๐๐๐ บาท ให้แผนกวิสัญญีวิทยา มอบเครื่องทำน้ำแข็ง ๑ เครื่อง ราคา ๕๒,๐๐๐ บาท และตู้เย็น ๑ เครื่อง ราคา ๑๐,๗๐๐ บาท ให้ห้องผู้ป่วย ไอ.ซี.ยู. มอบตู้เย็น ๑ เครื่อง ราคา ๖,๘๐๐ บาท ให้กับห้องสมุดและห้องพักแพทย์ประจำบ้าน โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทย

ศาสตราจารย์นายแพทย์ศิริพร วณิเกียรติ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ รับมอบ เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๒๑

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

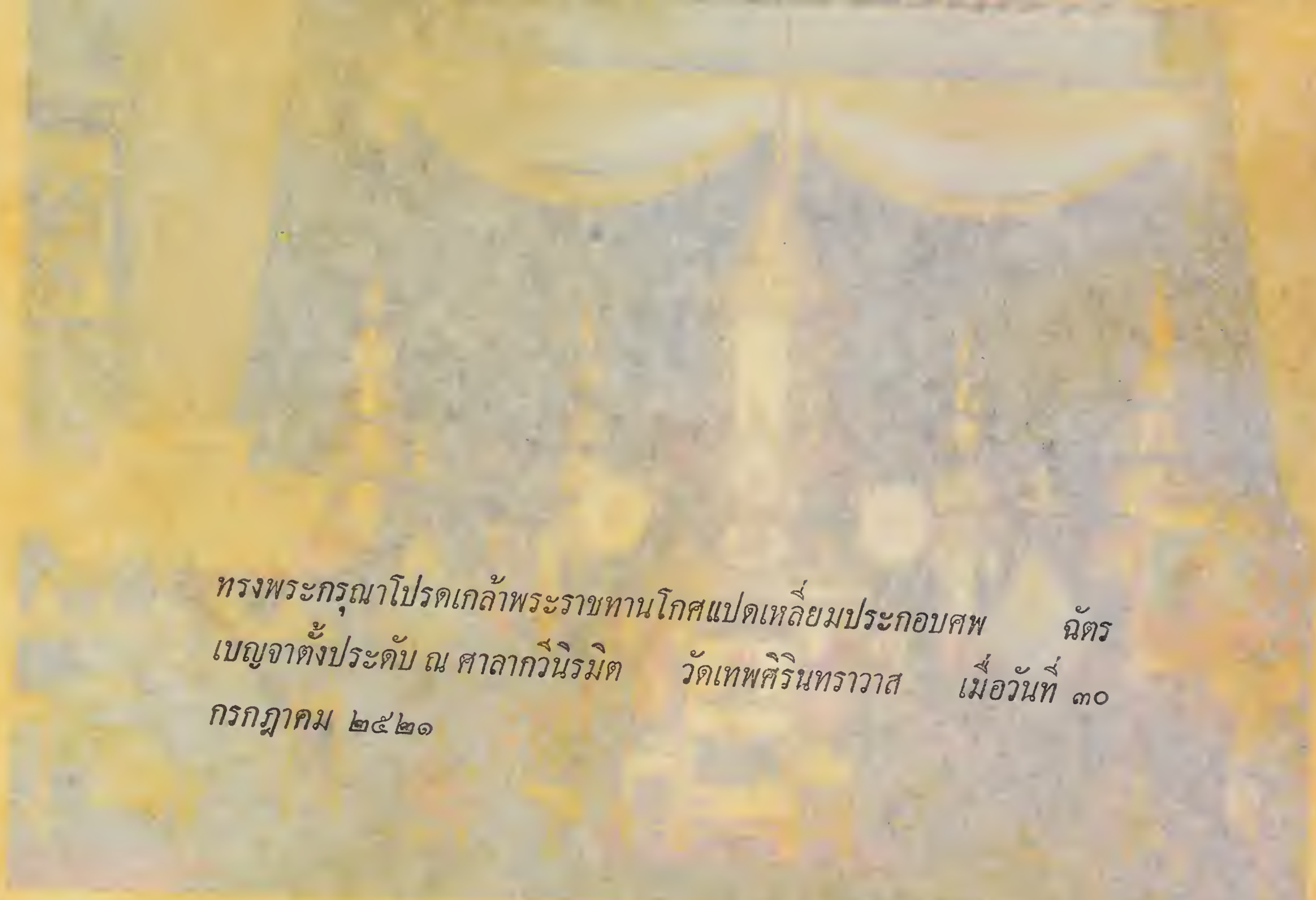
[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานโกศแปดเหลี่ยมประกอบศพ ฉัตรเบญจาตั้งประดับ ณ ศาลากวีนิรมิต วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๓๐ กรกฎาคม ๒๕๒๑

ระดับ [illegible]

[illegible]

[illegible] มกราคม

ประวัติ

พระสาสนโสภณ

พระสาสนโสภณ ฉายา ชินทตฺโต นามเดิม เอื้อน นามสกุล สุดเฉลียว สัญชาติไทย เชื้อชาติไทย วัดเทพศิรินทราวาส แขวงเทพศิรินทร์ เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

ชาติภูมิ เกิดวันที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๒ เวลา ๐๗.๐๐ น. ตรงกับวันอังคาร ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือนอ้าย ปีกุน ณ บ้านทับช้าง แขวงคลองประเวศ เขตพระโขนง กรุงเทพมหานคร นามบิดา นายเนิ่ม สุดเฉลียว นามมารดา นางเยื้อน สุดเฉลียว

บรรพชา อุปสมบท บรรพชา เมื่อวันที่ พ.ศ. ๒๔๕๗ อายุ ๑๖ ปี ณ วัดเทพศิรินทราวาส

อาจารย์ผู้ให้บรรพชา สมเด็จพระพุทธ-โฆษาจารย์ วัดเทพศิรินทราวาส

อุปสมบท เมื่อวันที่ ๓ กรกฎาคม พ. ศ. ๒๔๖๒ เวลา ๑๔.๐๘ น. ตรงกับวันพฤหัสบดี ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๘ ปีมะแม ณ พัทธสีมา วัดเทพศิรินทราวาส

นามพระอุปัชฌาย์ สมเด็จพระมหาสมณ-เจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร

นามพระกรรมวาจาจารย์ สมเด็จพระ-พุทธโฆษาจารย์ วัดเทพศิรินทราวาส

วิทยฐานะ พ. ศ. นักธรรมชั้นเอก สำนักเรียนวัดเทพศิรินทราวาส

พ. ศ. ๒๔๗๕ เปรียญธรรม ๗ ประโยค สำนักเรียนวัดเทพศิรินทราวาส

สมณศักดิ์

๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๐ เป็น พระศรีวิสุทธิวงศ์

๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๒ เป็น พระราชกวี

๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๘ เป็น พระชินทัตตกวี (เสมอชั้นเทพ)

๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็น พระธรรมธัชมุนี

๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ เป็น พระมหารัชชมังคลาจารย์ (เทียบรองสมเด็จพระราชาคณะ)

๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ โปรดสถาปนาขึ้นเป็นรองสมเด็จพระราชาคณะ ที่พระสาสนโสภณ

ตำแหน่งหน้าที่

พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นพระคณาจารย์เอกทางเทศนา
เป็นสมาชิกสังฆสภา
เป็นพระวินัยธรณ์ชั้นอุทธรณ์

พ.ศ. ๒๔๘๘ เป็นกรรมการสังคายนาตามบุท

	เฉพาะกาล พ. ร. บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔
พ. ศ. ๒๔๙๔	เป็นประธานกรรมการวัด
พ. ศ. ๒๔๙๔	เป็นพระอุปัชฌายะ
พ. ศ. ๒๔๙๕	เป็นพระวินัยธรชั้นฎีกา
พ. ศ. ๒๔๙๗	เป็นผู้รักษาการในตำแหน่งเจ้าอาวาส วัดเทพศิรินทราวาส
พ. ศ. ๒๔๙๘	เป็นเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส
พ. ศ. ๒๕๐๖	เป็นอนุกรรมการมหาเถรสมาคมเฉพาะเรื่อง
พ. ศ. ๒๕๐๗	เป็นเจ้าคณะภาค ๑–๗ และ ๑๒–๑๕ (ธรรมยุต)
พ. ศ. ๒๕๑๖	เป็นเจ้าคณะภาค ๑–๓ และ ๑๒–๑๓ (ธรรมยุต)

พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระสาสนโสภณ เริ่มป่วยและรู้สึกอ่อนเพลียมากสืบเนื่องจากเป็นโรคเบาหวานมาหลายปี จนเมื่อวันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๒๑

จึงได้เข้ารับการรักษาตัวที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ในระหว่างรักษาตัวอยู่นั้น มีอาการซึมเป็นบางครั้ง แพทย์ตรวจพบว่า เป็นมะเร็งที่ปอดและลามไปถึงสมองและได้รับการผ่าตัดสมองเมื่อวันที่ ๖ มิถุนายน ๒๕๒๑ หลังจากได้รับการผ่าตัดสมองแล้วยังคงมีอาการซึมอยู่เช่นเดิม และรู้สึกตัวบ้างเป็นบางครั้ง กลางดึกของคืนวันที่ ๑๙ มิถุนายน ๒๕๒๑ มีโลหิตไหลออกจากกระเพาะอาหารมาก และได้รับการรักษาเยียวยาจนอาการดีขึ้น ต่อมาตอนบ่าย ๑๔ น. ของวันที่ ๒๐ มิถุนายน มีโลหิตออกมาอีก แม้จะได้รับการพยาบาลเป็นอย่างดียิ่ง แต่อาการก็ยังไม่ดีขึ้น จึงได้รับการผ่าตัดกระเพาะอาหาร แต่หลังการผ่าตัดแล้วกลับมีอาการของโรคหัวใจและโรคปอดแทรกซ้อน และไม่รู้สึกตัวนับแต่นั้นมา จนกระทั่งตอนเช้าวันที่ ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๒๑ ก็ถึงมรณภาพด้วยอาการสงบ เนื่องจากหัวใจไม่ทำงาน (MYOCARDIAL INFARCTION) เมื่อเวลา ๐๘.๐๕ น. รวมอายุได้ ๗๘ ปี ๗ เดือน ๑๗ วัน.

ลำดับเจ้าอาวาส

วัดเทพศิรินทราวาส พระอารามหลวงชั้นโท ราชวรวิหาร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า รัชกาลที่ ๕ พระปิยมหาราช ทรงสร้างพระราชอุทิศแด่สมเด็จพระเทพศิรินทรา บรมราชินี ในรัชกาลที่ ๔ ผู้เป็นสมเด็จพระบรมราชชนนีของพระองค์ วัดนี้ มีเจ้าอาวาสมาแล้ว ๖ องค์ คือ

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๑

พระอริยมุนี อายุวฑฺฒโน เอม มาจากวัดบวรนิเวศวิหาร ครองวัด พ. ศ. ๒๔๒๑ ถึง พ. ศ. ๒๔๒๖

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๒

พระธรรมไตรโลกาจารย์ เดช เปรียญ ๕ ประโยค มาจากวัดโสมนัสวิหาร ครองวัด พ. ศ. ๒๔๒๖ ถึง พ. ศ. ๒๔๓๖

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๓

พระวินัยรักขิต กาฬนาโม นาม มาจากวัดบวรนิเวศวิหาร ครองวัด พ.ศ. ๒๔๓๖, ๓ เดือนเศษ

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๔

ม.จ. พระศรีสุคตคัตยานุวัตร ธมฺมรโต ม.จ. พรอม ลดาวัลย์ เปรียญ ๗ ประโยค มาจากวัดราชบพิธ ครองวัด พ.ศ. ๒๔๓๖ ถึง พ.ศ. ๒๔๓๙

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๕

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ญาณวโร เจริญ เปรียญ ๗ ประโยค มาจากวัดกันมาตุยาราม ครองวัด พ.ศ. ๒๔๔๑ ถึงวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๔

เจ้าอาวาสองค์ที่ ๖

พระสาสนโสภณ ชินทตฺโต เอื้อน เปรียญ ๗ ประโยค กำเนิดวัดเทพศิรินทราวาส ครองวัด พ.ศ. ๒๔๙๘ ถึงวันที่ ๒๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๑

ธรรมกถา

เรื่องห้าบท

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

พุทฺโธ โส ภควา โพธาย ธมฺมํ เทเสตีติ.

ขอนอบน้อมต่อสมเด็จพระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ณ โอกาสนี้ จะแสดงศาสนธรรม พรรณนาพระคุณของพระพุทธเจ้า เพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่ผู้สดับ พระคุณของพระพุทธเจ้านั้น ล้วนแล้วแต่สำแดงความสำราญร่มเย็นใจ ซึ่งใคร ๆ ก็ร่ำร้องมุ่งหมาย เมื่อได้รู้ชัดว่า พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติอย่างไร จึงบรรลุผลเช่นนั้น จะเกิดความเชื่อความเลื่อมใสขึ้นในตัวเอง มีฉันทะอุตสาหะปฏิบัติตาม ปฏิบัติตามแล้วเป็นต้องได้ผลตามสมควรแก่การปฏิบัติทันที พระพุทธเจ้านั้นเป็นประหนึ่งว่า ทรงเปิดของที่ปิดอยู่ ทรงหงายของที่คว่ำอยู่ ให้คนตาดีดูได้เห็นได้ ไม่จำกัดคนไม่จำกัดเวลา ไม่จำกัดว่าที่ไหน การดูเป็น

เรื่องของคน ดูแล้วเห็นหรือไม่เห็น ก็เป็นเรื่องของคนอีกเหมือนกัน พระคุณของพระพุทธเจ้าที่ยกมาพรรณนา ณ โอกาสนี้ มีห้าบท คือ

พุทฺโธ ทนฺโต สนฺโต ติณฺโณ ปรินิพฺพุโต.

๑. พุทฺโธ พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ทรงตื่นแล้ว พระองค์ตรัสรู้ครบถ้วนทุกกระบวนความ ทั้งส่วนเสื่อมทั้งส่วนเจริญ ทั้งสุขทุกข์ ทั้งบาปบุญคุณโทษ พร้อมทั้งต้นเหตุ จะกล่าวในที่นี้เฉพาะอริยสัจ อริยสัจ แปลว่าความจริงที่ไม่มีข้าศึก คือไม่มีอะไรมาลบล้างความจริงอันนี้ได้ คงเป็นความจริงเสมอไป เพราะเป็นความจริงที่ไม่มีอะไรมาลบล้างได้นี้แล จึงเป็นความจริงอย่างประเสริฐ ใครจะรู้หรือไม่รู้ ก็คงเป็นอยู่อย่างนั้น ใครรู้ใครก็พ้นทุกข์ร้อนไปได้ ใครไม่รู้ก็ดักดานอยู่ในกองทุกข์ ตายแล้วเกิดอีกอยู่นั่นเอง อริยสัจมีอยู่สี่ข้อ คือทุกข์ เหตุของทุกข์ ดับทุกข์ เหตุดับทุกข์ ตัวคนนี้มีห้าส่วนเรียกว่าขันธ์ห้า โดยพิกัด คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ส่วนหนึ่ง ๆ เรียกว่าขันธ์หนึ่ง ๆ รวมทั้งหมดห้าขันธ์ด้วยกัน ห้าขันธ์นี้มีพร้อมในตัวคนทุกคน รูปได้แก่ร่างกาย เวทนาได้แก่

ความรู้รสอารมณ์ เป็นสุขบ้างเป็นทุกข์บ้าง ไม่เป็นสุขไม่เป็นทุกข์ คือเป็นกลาง ๆ บ้าง หรือรู้อารมณ์ว่า ดีเลว ไม่ดี ไม่เลว คือกลาง ๆ สัญญาได้แก่ความจำหมาย เช่น จำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำเย็นร้อนอ่อนแข็ง ที่กระทบร่างกาย จำสิ่งที่ผุดขึ้นในใจ สังขารได้แก่ความคิด คิดดีบ้าง คิดชั่วบ้าง คิดไม่ดีไม่ชั่ว คือกลาง ๆ บ้าง วิญญาณได้แก่ความรู้สึก คือรู้สึกอารมณ์ที่มาประสบ เช่น ตาเห็นรูป รู้สึกว่าเป็นรูป หูได้ยินเสียง รู้สึกว่าเป็นเสียง จมูกได้กลิ่น รู้สึกว่าเป็นกลิ่น ลิ้นลิ้มรส รู้สึกว่าเป็นรส ร่างกายกระทบเย็นร้อนอ่อนแข็ง รู้สึกว่าเย็นร้อนอ่อนแข็ง ใจรู้สึกอารมณ์ที่ผุดขึ้นในใจ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ห้าขันธ์นี้เป็นทุกข์ในตัวเอง คือถูกอำนาจธรรมชาติบีบคั้นอยู่เสมอ จนทรงตัวคงที่อยู่ไม่ได้ รูปร่างกายแปรเปลี่ยนทรุดโทรมทุกขณะ แม้นอนหลับไม่รู้ตัวก็แปรเปลี่ยนทรุดโทรมไม่หยุดยั้ง แต่ในเวลาอันน้อยไม่ค่อยรู้สึก ต่อนาน ๆ หลายปีจึงรู้สึก ไม่สามารถคงเป็นเด็ก เป็นหนุ่มเป็นสาวอยู่ได้ ที่แปรเปลี่ยนไปนั้น คือเดินเข้าไปหาความตายนั่นเอง เวทนาแปรเปลี่ยนไป เดี๋ยวเป็นสุข เดี๋ยวเป็นทุกข์

เดี๋ยวเฉย ๆ ลางทีไม่รู้ว่าสุขหรือทุกข์ ไม่รู้รสเปรี้ยวหวาน มันเค็ม ไม่รู้เหม็นไม่รู้หอม สัญญา แปรเปลี่ยนไป เคยจำอะไรได้แม่นยำ กลายเป็นพื้นเพือนเลือนลาง จำอย่างนี้ว่าเป็นอย่างนั้น จำอย่างนั้นว่าเป็นอย่างนี้ กินแล้วว่าไม่ได้กิน ยังไม่กินว่ากินแล้ว จำไม่ได้เลย สังขารความคิดอ่านเคยปรุโปร่งฉับไว กลายเป็นทื่อ ความคิดไม่แล่นคิดไม่ออก วิญญาณเคยรู้สึกทันท่วงที กลายเป็นเฉื่อยชา กว่าจะรู้สึกสิ ไม่ทันการณ์แล้ว ไม่รู้สึกอะไรเลย กระทั่งไม่รู้สึกตัวเอง ในบั้นสุดท้าย ห้าขันธ์นี้แปรเปลี่ยนไป แตกดับหมด กระจายออกจากกัน คงตัวอยู่ตามเดิมไม่ได้ นี่คือเป็นทุกข์ ห้าขันธ์นี้เป็นตัวตนหรือตัวเราโดยสมมติ เมื่อห้าขันธ์นี้เป็นทุกข์ ต้องแปรเปลี่ยนไป ในบั้นสุดท้ายแตกดับหมดกระจายออกจากกัน นี่ใช่อื่นไกล คือตัวคนหรือตัวเราโดยสมมตินี้เอง เป็นทุกข์ แปรเปลี่ยนไป กระจายออกจากกัน แตกดับหมด เรียกกันว่าตาย นี่เป็นความจริง เป็นทุกข์ของขันธ์ โดยเฉพาะไม่เนื่องกับใจ เรียกว่าสภาวทุกข์ แปลว่าทุกข์ตามสภาพ คือต้องเป็นอย่างนี้ สภาวะหมายความว่า เป็นเอง เป็นจริง เป็นเสมอ เป็นเอง คือ เป็น

ทุกข์เอง ไม่ต้องมีใครมาทำให้เป็นทุกข์ก็เป็นทุกข์อยู่ในตัว เช่นแก่ตาย ไม่ต้องทำให้แก่ให้ตาย ก็แก่ไปเอง ตายไปเอง เป็นจริง คือ เป็นทุกข์แปรเปลี่ยนไปจริง ๆ ไม่มีใครฝืนไม่ให้แปรเปลี่ยนได้เลย เช่นแก่ตาย ก็แก่จริงตายจริง เป็นเสมอ คือแปรเปลี่ยนไปเสมอไม่หยุดยั้ง เช่นแก่ตาย ก็แก่ไปทุกคืนทุกวัน น้อยวันไม่รู้สึกแก่ แต่ก็แก่แล้ว หลาย ๆ ปี หลายสิบปี จึงเห็นแก่ชัด ตายก็ตายเสมอ ของเก่าหมดไป นั่นคือตาย แต่ยังมีของใหม่สืบต่อ จึงยังไม่ตายเด็ดขาด ของใหม่ไม่สืบต่อเมื่อใด ตายเด็ดขาดเมื่อนั้น ทุกข์ของขันธ์นี้ มาเป็นทุกข์เนื่องกับใจได้ ในเมื่อคนหรือเรา มีอุปาทานความยึดถือว่า รูปร่างกาย พร้อมด้วยเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นี้เป็นเรา เป็นตัวเรา ครั้นยึดถือเช่นนี้แล้ว ก็เกิดมานะถือตัวทิฏฐิความเห็นผิด เมื่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เป็นไปตามใจ หรือถูกติเตียนประทุษร้ายก็เกิดโทสะ โมหะ ประทุษร้ายใจตัวเองเป็นประเดิม นี้เกิดทุกข์ถึงใจ เพิ่มทุกข์ขึ้นอีกส่วนหนึ่ง กล่าวโดยรวบยอด กระบวนทุกข์ทั้งสิ้น รวมอยู่ที่เรานี่เอง นี้เป็นอริยสัจข้อที่หนึ่ง.

พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คือทรงรู้เท่าตามเป็นจริงว่า ห้าขันธ์นี้เป็นทุกข์ ต้องแปรเปลี่ยนไป ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวเรา เราไม่มี ตัวเราไม่มี เป็นแต่ห้าขันธ์คุมตัวกันเข้าแล้ว สมมติว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วสลายหายไปตามสภาพ เหมือนลูกคลื่นตั้งเป็นลำขึ้นจากน้ำ แล้วราบลงไปในน้ำนั้นนั่นเทียว ห้าขันธ์จะเป็นอย่างไร พระพุทธเจ้าไม่ทรงยึดถือเช่นนี้ทุกข์ไม่เข้าถึงพระทัยของพระองค์ ยึดถือน้อยเป็นทุกข์น้อย ยึดถือมากเป็นทุกข์มาก ยึดถือหลายอย่างเป็นทุกข์หลายอย่าง ยึดถือเมื่อใดเป็นทุกข์เมื่อนั้น ไม่ยึดถือเลยไม่มีทุกข์เลย ความยึดถืออันเป็นเหตุของทุกข์นั้น คือตัณหาสามประเภท ได้แก่กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา กามตัณหาคือการกระเสือกกระสนในเรื่องกาม ภวตัณหา คือการกระเสือกกระสนด้วยอยากมีอยากเป็นต่าง ๆ วิภวตัณหาคือการกระเสือกกระสน ไม่ขอพบไม่ขอเห็นสิ่งที่ไม่ชอบใจอยากให้พ้นหูพ้นตาไป ก็สิ่งทั้งหลายเป็นอิสสระในตัวไม่ขึ้นต่อใคร ใครบังคับวิงวอนงอนง้อไม่สำเร็จ ไม่เปลี่ยนแปลง คงเป็นไปตามสภาพของตน ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ใครจะให้เป็นไปตามใจก็เป็นทุกข์ ตัณหาคือการทะเยอ

ทะยานกระเสือกกระสน ดิ้นรนนี้แล เป็นเหตุของทุกข์ที่เป็นทุกข์เดือดร้อนต่าง ๆ เพราะตัณหาทั้งนั้น ตรวจดูเถิดจะรู้ดี นี่เป็นอริยสัจข้อที่สอง.

ทุกข์มีได้ ดับทุกข์ก็มีได้ เหมือนมีร้อนแล้วมีเย็น มีมืดแล้วมีสว่าง นี่เป็นอริยสัจข้อที่สาม ทุกข์ดับไปเองนั้นไม่ได้ ความดับทุกข์เป็นผล ผลนี้มาจากเหตุ คือตัณหาความอยาก จะแก้ทุกข์ ต้องกำจัดตัณหาให้หมดไป แก้อย่างอื่นไม่สำเร็จ รังแต่จะเพิ่มทุกข์มากขึ้นหนักขึ้น กำจัดตัณหาความอยากแก้ทุกข์ ต้องปฏิบัติตามอริยสัจข้อที่สี่ กล่าวโดยย่อ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ตั้งอยู่ในศีล ไม่ใช้กายวาจาทำบาปอกุศล ไม่ใช้ก่อเวร ไม่ใช้ก่อภัย ทุกข์เพราะเรื่องนี้ก็ไม่มี นี่เห็นได้ว่า ทุกข์ส่วนหมดไปแล้ว ตั้งอยู่ในสมาธิ คือข่มใจไว้ได้ไม่ให้อารมณ์ร้ายมาประทุษร้ายใจข่มความรักไว้ ข่มความโลภไว้ ข่มความโกรธไว้ ไม่ให้พล่านในใจ ขณะที่ใจมีสมาธินั้น ใจสงบระงับ ทุกข์ใจไม่มี นี่เห็นได้อีกว่า ทุกข์หมดไปอีกแล้ว ตั้งอยู่ในปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งทั้งปวงว่า ไม่เที่ยงถาวร พอตั้งขึ้นแล้วแปรเปลี่ยนอยู่เสมอ แม้นอนหลับไม่รู้นอนคู้ไม่เห็น เป็นทุกข์

ถูกบีบคั้นอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน จนคงตัวอยู่ไม่ได้แม้สักขณะเดียว เป็นอนัตตา คือไม่ใช่ตัวตน คุมกันเป็นก้อนแล้วแยกสลายระเหยไปหมด ไม่ปรากฏเป็นชิ้นเป็นอัน ไม่ยึดมั่นในสิ่งทั้งปวง ทุกข์ใจก็หมดสิ้น ทุกข์ทั้งหลายเกิดจากยึดถือ หมดยึดถือแล้ว ทุกข์จะมีมาเพราะอะไร.

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจสี่ดังนี้ จึงไม่ทรงลุ่มหลงในสิ่งทั้งหลาย ไม่ทรงหลงแพ้ในพระองค์เอง ชื่อว่าทรงตื่นแล้ว ประชากรยังไม่เห็นอริยสัจชื่อว่าหลับไหลอยู่ ด้วยอำนาจความลุ่มหลง พระองค์จึงทรงสอนให้รู้อริยสัจ ทรงปลุกให้ตื่นด้วยทรงแสดงเหตุผล คืออริยสัจสี่ ดังกล่าวมาฉะนี้.

๒. ทนฺโต พระพุทธเจ้าทรงฝึกหัดปราบปรามพระองค์เอง ไม่ทรงปล่อยพระองค์ให้เป็นไปตามอำนาจรัก โลภ โกรธ หลง ด้วยทรงเห็นว่า รัก โลภ โกรธ หลง นี้แล เป็นตัวมารผู้ล้างผลาญ ล้างผลาญศีลธรรม บุญกุศล คุณธรรม ความดี ล้างผลาญทรัพย์สิน ล้างผลาญร่างกายชีวิตของตนและคนอื่น ประชากรปุถุชนตกอยู่ในอำนาจรัก โลภ โกรธ หลง จึงใช้กายวาจาไปในทางทุจริต ประทุษร้าย

ร่างกายทำลายชีวิต ทรัพย์สินของกันและกัน ทำการต่าง ๆ ไปในทางก่อทุกข์ก่อภัย พูดปดมดเท็จ ส่อเสียดยุยงให้สองคนสองฝ่ายหมางใจโกรธเคืองแตกร้าวกัน พูดหยาบคายว่าร้ายด่าทอกัน พูดพล่ามเพ้อเจ้อ โลเลอ่องหาหลักหาเกณฑ์มิได้ คิดแต่ได้เป็นประมาณ พยาบาทจองล้างจองผลาญกัน กดขี่เกียดกันข่มเหงเบียดเบียนกัน สาเหตุคือรัก โลภ โกรธ หลง นี้เอง ท่านจึงว่าเป็นอกุศลมูล คือสมุฏฐานของอกุศลทั้งหลาย เมื่ออกุศลมูลนี้มีแรงกล้าในคนใดแล้ว คนนั้นทำได้ทุกอย่าง อย่าสนเท่ห์เลย จึงต้องฝึกหัดปราบปรามตัว อย่าปล่อยไปตามอำนาจรัก โลภ โกรธ หลง พระพุทธเจ้าทรงฝึกหัดปราบปรามพระองค์เอง คือทรงกำจัดรัก โลภ โกรธ หลงในพระองค์ ให้หมดสิ้น แล้วทรงชี้แจงแสดงโทษของรัก โลภ โกรธ หลง ทรงแนะนำชักชวนให้คนทั้งหลายต่างฝึกหัดปราบปรามตัวเอง ด้วยกำจัดบรรเทารัก โลภ โกรธ หลงในตัวเอง ปราบคนอื่นนั้นปราบเท่าไร ๆ ก็ไม่ราบเรียบ ทั้งเป็นการก่อภัยก่อเวรด้วย ปราบตัวเองได้คนเดียวเท่านั้น นี่แหละราบเรียบ ไม่เกิดภัยเวรด้วย เป็น สงฺคามชุตฺตโม ขุนศึก

จอมทัพ.

๓. สนฺโต พระพุทธเจ้าทรงสงบแล้ว คือทรงสงบพระกาย พระวาจา พระมนัส จากบาปอกุศลทั้งหลายทรงสงบมาแล้วเป็นขั้น ๆ ตั้งแต่ทรงดำรงอยู่ในปราสาทราชวัง มิได้ทรงทำอะไร ให้เป็นที่เดือดร้อนขุ่นเคืองข้องใจแก่ผู้ใดผู้หนึ่งเลย เมื่อทรงผนวชแล้ว ทรงปฏิบัติจนสงบโดยสิ้นเชิง ครั้นแล้วทรงชี้แจงแสดงโทษของความไม่สงบให้คนทั้งหลายเห็นจริง และทรงแนะนำให้สงบกายวาจา ใจ จากบาปอกุศลมลทินโทษทั้งหลาย มีผู้ปฏิบัติได้เป็นจำนวนมาก การสงบนั้น สงบกายวาจาได้ด้วยศีล ไม่เบียดเบียนประทุษร้ายด้วยกายด้วยวาจา สงบใจได้ด้วยสมาธิ ทำใจให้สงบระงับ ถึงจะมีความคิดเห็นเป็นอย่างไรก็สงบไว้แต่ในใจ ไม่ให้พลุ่งออกมาทางกายวาจา สงบใจอย่างดีด้วยปัญญา พิจารณาเห็นโทษของความไม่สงบ เห็นคุณของความสงบ สละเหตุของความไม่สงบให้เด็ดขาด เมื่อกายวาจาใจสงบแล้ว ก็เป็นอันสงบโดยสิ้นเชิง ที่ไม่สงบนั้น เพราะไม่ตั้งอยู่ในศีล ละเมิดศีลทุศีล เพราะไม่มีสมาธิสงบใจ ปล่อยใจให้ระส่ำระสาย ด้วยอำนาจรักบ้าง

โลภบ้าง โกรธบ้าง หลงบ้าง ทั้งนั้นแล้ว เพราะไม่มีปัญญา ไม่เห็นตัวความสงบ อย่างแท้จริง ไม่งดเว้นเหตุของความไม่สงบ รวมความว่า ไม่สงบตัวเอง ไม่สร้างความสงบขึ้นในตัวของตัว.

๔. ติณฺโณ พระพุทธเจ้าทรงข้ามห้วงน้ำ คือตัณหาได้ ตัณหาคือความอยากต่าง ๆ สิ่งใดพอใจ อยากได้สิ่งนั้น ได้แล้วอยากให้คงที่อยู่ตลอดไป อยากเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นแล้วอยากเป็นยิ่ง ๆ ขึ้น ที่ไม่พอใจ ไม่อยากได้ไม่อยากเป็น อยากให้พ้นไป ตัณหาท่วมทับใจของคน ให้จมลงไปในกองทุกข์ ความอยากไม่มีเวลาพอ ความอยากเหมือนไฟกระดาษเชื้อเพลิง น้ำมันเชื้อเพลิงถมลงไปเทลงไปในไฟ ไฟเผาไหม้หมด เท่าไร ๆ ก็เผาไหม้หมด ไฟไม่ดับไม่มอด เพราะกระดาษเชื้อเพลิง น้ำมันเชื้อเพลิง ยิ่งลุกลามมากขึ้น ไฟไม่อิ่มไม่พอด้วยเชื้อเพลิง คนที่มากไปด้วยตัณหาความอยากก็เหมือนกัน ได้รับปรนปรือบำรุงบำเรอเท่าไร ๆ ก็ไม่หายอยาก ยิ่งบำเรอมากยิ่งอยากมาก ถึงหายอยากบ้างในลางสิ่งลางอย่าง ลางครั้งลางคราว ก็ชั่วประเดี๋ยวเดียว ไม่ช้าก็อยากอีก ต้องปรนปรือรับใช้ตัณหาจนตลอดชีวิต ตัณหา

ไม่ปรานีใคร เด็กหนุ่มสาวกลางคน คนแก่คนป่วยคนพิการ ตัณหาบังคับใช้ไม่เว้นแต่ละคน คนก็เต็มใจรับใช้หารู้ไม่ว่า ตนตกเป็นทาสของตัณหา ไม่มีอิสรภาพ ตัณหาความอยาก เป็นต้นเหตุให้เกิดทุกข์ร้อนต่าง ๆ ทุกคนกลัวทุกข์ ต้องการพ้นจากทุกข์ แต่ไม่รู้ว่าทุกข์มาจากตัณหา ไพล่ไปเพิ่มพูนตัณหา ทุกข์จึงหนักขึ้น เกิดไฟไหม้ จะดับไฟ ไพล่ไปเอาน้ำมันสาดเข้าไปในไฟ พระพุทธเจ้าก็ทรงจมอยู่ในห้วงน้ำคือตัณหาเหมือนกัน แต่จมไม่ลึก จมไม่ดิ่ง เมื่อทรงดำรงฆราวาสวิสัย มีปราสาทราชวัง เพียบพร้อมด้วยสมบัติยศศักดิ์สุขในราชสำนัก ทรงดำรงตำแหน่งรัชทา-ยาท ได้รับทำนายตามตำหรับว่า จะได้เป็นจักรพรรดิราช สูงส่งกว่าราชาธิบดีทั้งหลาย น่าจะทรงจมเบาหรือ กลับทรงเห็นว่า นั่นไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง นั่นคือทุกข์ทั้งนั้น แล้วทรงสละสิ้นทุกอย่าง เสด็จออกบรรพชา ทรงใช้พระภูษาเพียงพอนุ่งพอห่ม เสวยพระกระยาหารแม้ที่เป็นเดน ประทับนั่งและบรรทม แม้บนกองหญ้า พระกายพระมนัสข้ามพ้นตัณหาโดยสิ้นเชิง หมดกังวลห่วงใย พ้นทุกข์ภัยเวร ไม่เป็นทาสของตัณหา ทรงเปล่งพระอุทานวาจาด้วยความ

เบิกบานโล่งพระทัยว่า

สุขิโน วต เย อกิญฺจนา

คนใดไม่มีกังวล คนนั้นแสนสบายหนักหนา ครั้นทรงข้ามพ้นห้วงน้ำคือตัณหาแล้ว ทรงแลเห็นประชากรยังวักว่ายอยู่ในห้วงน้ำคือตัณหา เกิดก็ในตัณหา เป็นอยู่ก็ในตัณหา ตายก็ในตัณหา จึงทรงช่วยเขาให้ข้ามพ้นตัณหา มีจำนวนไม่น้อย ด้วยทรงชี้แจงแสดงโทษของตัณหาและกระบวนทุกข์ทั้งหลาย.

ธุระการงานก็เป็นโอฆะ ยังทำไม่เสร็จ ก็ต้องทำต้องคิด ต้องลำบากตรากตรำ ทำเสร็จแล้วชื่อว่าข้ามโอฆะได้ ไม่ต้องทำไม่ต้องคิด เสร็จธุระสบายใจ ความป่วยไข้ก็เป็นโอฆะ ต้องบอบช้ำทนทุกขเวทนา หายป่วยไข้แล้วชื่อว่าข้ามโอฆะได้ ไม่ต้องทุกข์ สิ้นเปลือง ความลำบากยากเย็นต่าง ๆ ก็เป็นโอฆะ พ้นไปได้ ชื่อว่าข้ามโอฆะได้ การพ้นจากบาปอกุศลอุปสัคทุกข์ร้อนต่าง ๆ ชื่อว่าข้ามโอฆะได้ เพราะฉะนั้น จึงสมควรข้ามโอฆะให้พ้น ถ้ายังไม่พ้นโอฆะอื่น ๆ จะไหลบ่ามาท่วมทับอีก จะบอกให้.

๕. ปรินิพฺพุโต พระพุทธเจ้าทรงดับไฟ คือรัก โลภ

โกรธ หลง ได้หมด ทรงเยือกเย็นเป็นสุข รัก โลภ โกรธ หลง นี้เป็นไฟ เมื่อยังไม่กำเริบดูไม่สู้กระไรนัก ถึงคราวกำเริบ จะมีพิษสงร้ายแรง รักมาก มีอาการกระสับกระส่าย ดุจไฟลวกลนแผดเผาอยู่ทุกวี่วัน เป็นห่วงของรักกลัวจะเสียจะหาย ถ้าเป็นคนที่รัก ก็ต้องเป็นกังวลปรนปรือดูแล กลัวจะเจ็บไข้ล้มหายตายจาก กลัวจะอดอยากลำบาก กลัวจะไม่จงรักภักดี ซื่อสัตย์ โลภมาก มีอาการกระเสือกกระสนดุจถูกไฟลน กลัวจะไม่ได้ กลัวจะได้น้อย กลัวจะได้ชักช้าไม่ทันใจ กลัวจะได้ไม่ดี กลัวจะเสียหายถูกโจรผู้ร้าย โกรธมาก มีอาการเคียดแค้นทุรนทุรายอยู่ไม่สุข ประทุษร้ายเขาด้วยกายวาจา ก่อความวุ่นวาย ก่อเวรภัย ปลูกศัตรูให้แก่ตัวเอง ทำอะไรเขาไม่ได้ ก็คุมแค้นร้อนระอุอยู่ในใจ ทำลายของของตัวเอง เขาไม่รู้เรื่องสักนิด ไม่เห็นสักหน่อย ไม่ได้ยินเลย กล่าวคำหยาบคายด่าทอลับหลังข้างเดียว ตัวเองสิได้ยินคำหยาบคายคำด่าว่านั้นเหมือนด่าว่าตัวเอง ถ้อยคำหยาบคายนั้น เข้าหูของตนอยู่เสมอ ๆ ก็เป็นการย้อมใจให้มัวหมองต่ำทรามหยาบคายยิ่งขึ้น แทนที่คนอื่นจะเลวทราม ตนเองแหละเลวทราม ยิ่ง

คิดยิ่งทวีความโกรธหนักขึ้น ถึงกับทำลายตัวเองก็มี อย่างน้อยความโกรธนั้นก็เผาใจตัวเอง ให้ร้อนใจไม่เย็นใจ ความโกรธอัดอั้นอยู่ พอกระทบอารมณ์ไม่พอใจแม้นิดเดียว ก็ฉุนเฉียวเป็นกำลัง สติคุมไว้ไม่อยู่ ปกติเป็นคนสุภาพ ก็กลายเป็นคนมุทะลุ เป็นคนพูดจาอ่อนหวาน ก็กลายเป็นคนเกรี้ยวกราด เป็นคนสวย พอโกรธขึ้นมาความสวยหายหมด หน้าตาผิดรูป หลงมากมีอาการเคลิบเคลิ้มลุ่มหลงมัวเมา ไม่รู้ผิดไม่รู้ถูก กลายเป็นคนเห็นผิดคิดมิชอบ ดุจไฟสุมกรุ่นอยู่ในใจ เผาสติปัญญาคุณธรรมความดีหมดสิ้น รัก โลภ โกรธ หลง น้อย ความร้อนก็น้อย ถ้ามาก ความร้อนก็มาก รัก โลภ โกรธ หลง หมดสิ้นไม่มีความร้อนเลย แต่นั้นก็เยือกเย็นเป็นสุข เหมือนอยู่ใกล้กองไฟ กำลังพลุ่งโพลงร้อนมาก ดับไฟลงบ้าง ค่อยร้อนน้อยลง ดับให้หมดไม่ร้อนเลย แต่นั้นก็เย็นสบาย ฉันใดก็ฉันนั้น พระพุทธเจ้าทรงดับไฟ คือ รัก โลภ โกรธ หลง มีพระทัยเยือกเย็นแล้ว ทรงเห็นประชากร ยังเร่าร้อนด้วยไฟ คือ รัก โลภ โกรธ หลง จึงทรงช่วยดับให้ ด้วยทรงชี้แจงแสดงโทษของ รัก โลภ โกรธ หลง มีผู้ดับได้เป็น

จำนวนมาก พระพุทธเจ้าทรงดับ รัก โลภ โกรธ หลง มาโดยลำดับ ทรงมีพระทัยเยือกเย็นมา ตั้งแต่ทรงดำรงในฆราวาสวิสัยแล้ว พระพุทธบิดา พระพุทธมารดา พระ-ชายา พระโอรส พระประยูรญาติ ปริวารชนพลเมือง ไม่ต้องทุกข์ร้อนเพราะพระองค์เลย ต่างจงรักภักดีอย่างสนิทใจ มีโศลกคาถาสรรเสริญพระคุณสมบัตินี้ว่า

นิพฺพุตา นูน สา มาตา นิพฺพุโต นูน โส ปิตา
นิพฺพุตา นูน สา นารี ยสฺสายํ อีทิโส ปติ.

พระราชกุมารเห็นปานฉะนี้
เป็นบุตรของมารดาคนใด
มารดาคนนั้นเย็นใจแท้
เป็นบุตรของบิดาคนใด
บิดาคนนั้นเย็นใจจริง
เป็นสามีของนารีคนใด
นารีคนนั้นเย็นใจนัก.

พุทฺโธ พระพุทธเจ้าตรัสรู้ถึงตัวจริงแล้ว ทรงแสดงธรรม โปรดให้คนอื่นตรัสรู้ด้วย ทรงตื่นแล้วจากโมหะ คือความลุ่มหลง ทรงปลุกให้คนอื่นตื่นด้วย.

ทนฺโต พระพุทธเจ้าทรงฝึกหัดปราบปรามพระองค์แล้ว ทรงแสดงธรรมแนะนำ ให้คนอื่นฝึกหัดปราบปรามตนของตนด้วย.

สนฺโต พระพุทธเจ้าทรงสงบแล้ว จากบาปอกุศลมลทินโทษทั้งปวง ทรงแสดงธรรม โปรดให้คนอื่นสงบด้วย.

ติณฺโณ พระพุทธเจ้าทรงข้ามพ้นห้วงน้ำ คือตัณหาแล้ว ทรงแสดงธรรมโปรดให้คนอื่นข้ามพ้นด้วย.

ปรินิพฺพุโต พระพุทธเจ้าทรงดับไฟ คือ รัก โลภ โกรธ หลง แล้ว ทรงมีพระทัยเยือกเย็นสบายแล้ว ทรงแสดงธรรมโปรดให้คนอื่นดับไฟนั้น ให้มีใจเยือกเย็นสบายด้วย.

พระคุณของพระพุทธเจ้าดังกล่าวมาฉะนี้ ผู้ใดปฏิบัติตามได้ ผู้นั้นก็ดับทุกข์ร้อน มีความสำราญร่มเย็นเป็นอานิสงส์ ขอให้ความรู้จริง การฝึกหัดปราบปรามตน ความสงบระงับ การข้ามพ้นทุกข์ ความเยือกเย็น จงเกิด จงมี จงเป็นไป แก่ท่านทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้.

วิทยุเทศนา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

ปฏิรูปเทสวาโส จ อริยมิตฺตกโร สิยา

สมฺมาปณิธิสมฺปนฺโน ปุพฺเพ ปุญฺญกโต นโรติ

ขอนอบน้อมต่อสมเด็จพระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

วันนี้เป็นวันพระ และเป็นวันอุโบสถ รวมอยู่ในวันเดียวกัน วันพระวันอุโบสถ เป็นวันพิเศษของบรรดาผู้นับถือเคารพพระพุทธศาสนา เป็นวันให้อภัยแก่กันและกัน เป็นวันหยุดพักทำความชั่ว ความชั่วนั้นทำวันไหน ก็เป็นความชั่วทั้งนั้น ให้เกิดทุกข์เกิดภัยทั้งนั้น เช่น ทำร้ายร่างกาย ลักขโมย ทำร้ายวันไหน ก็เป็นความชั่วทั้งนั้น ให้เกิดทุกข์เกิดภัยทั้งนั้น ที่ทำความชั่วนั้น เพราะรักบ้าง โลภบ้าง โกรธบ้าง หลงบ้าง มีรัก โลภ โกรธ หลง เป็นไปรุนแรงก็ทำความชั่วมากและร้ายแรง ความชั่วนั้น ใครทำก็เป็นภัยแก่คนนั้นเอง ท่านตั้งวันพระวันอุโบสถขึ้นเป็นวันเตือนสติ ให้หยุดพักทำความชั่วสักวันหนึ่ง ระงับภัยเวรที่จะมาถึง

ตนเอง นับว่าเป็นกรุณาของท่าน ผู้หวังความสวัสดีควรปฏิบัติตาม คือ ถึงวันพระอุโบสถครั้งหนึ่ง ถ้าทำความชั่วอยู่ ก็หยุดพักสักวันหนึ่ง พระพุทธศาสนามุ่งหมายให้ทุกคนพ้นทุกข์ภัย มุ่งหมายให้ทุกคน อยู่ดีกินดี มีความสุขความเจริญ อยู่ร่วมกันด้วยความสงบเรียบร้อย มีหลักธรรมให้ปฏิบัติครบถ้วน จะนำมากล่าวในเทศนากัณฑ์นี้หมวดหนึ่ง เรียกว่าจักรธรรม ธัมมะดุจล้อ มี ๔ ข้อ คือ

ปฏิรูปเทสวาสะ อริยมิตตะ
สัมมาปณิธิ ปุพเพกตปุญญตา

ข้อ ๑. ปฏิรูปเทสวาสะ คืออยู่ในประเทศอันสมควร อธิบายว่า คำว่า ประเทศในที่นี้ หมายถึงถิ่นฐานภูมิประเทศ ทำเล สำนักเรียน และสถานที่ใดที่หนึ่ง ซึ่งเป็นที่เจริญ ประเทศหนึ่งเป็นที่เจริญอย่างหนึ่ง ผู้ต้องการความเจริญอย่างใด ต้องไปอยู่ในประเทศ ที่มีความเจริญอย่างนั้น หรือประเทศที่เป็นที่ทำความเจริญอย่างนั้นได้ เช่นทำนาหวังได้ข้าว ต้องทำในพื้นที่ดินกว้าง เพราะการทำนาต้องใช้เนื้อที่มาก และต้องเป็นพื้นแผ่นดินที่มีน้ำฝนเพียงพอ ที่

หล่อเลี้ยงข้าวกล้าให้งอกงาม ถ้าทำนาในที่แคบ ถึงได้ข้าวก็ไม่พอกินไม่พอใช้ แม้ทำในที่กว้าง แต่เป็นที่แห้งแล้งก็ไม่ได้ข้าว หรือน้ำมากเกินไป ก็ไม่ได้ข้าวเหมือนกัน ต้องการวิชาความรู้ ต้องไปเรียนในสำนักเรียนที่ดี ต้องการค้าขายต้องค้าขายในทำเลที่ดี มีคนต้องการมาก จึงขายได้มาก คอยแต่เลือกหาประเทศที่สมควรก็อาจไม่พอกัน ใคร ๆ ก็รวมค้าขายในทำเลเดียวกัน ไปรวมเรียนในสำนักเรียนเดียวกันเช่นนี้ การค้าขายไม่เจริญ เกิดแย่งที่กัน สำนักเรียนไม่พอ เพราะฉะนั้น ต้องทำประเทศถิ่นฐานที่ยังไม่เจริญให้เจริญด้วย เช่นตัดถนนจากที่แห่งหนึ่ง โยงไปถึงที่อีกแห่งหนึ่ง ตั้งสำนักเรียนในที่ที่ยังไม่มีสำนักเรียน เมื่อที่ใดมีถนนโยงถึงกันได้ มีสำนักเรียนขึ้น ที่นั้นก็กลายเป็นประเทศที่สมควร การอยู่ในประเทศอันสมควร จึงเป็นจักรธรรม ธัมมะดุจล้อ หมุนพาไปสู่ความเจริญ เป็นข้อที่ ๑ มีพระ-พุทธภาษิตอันเป็นมงคลว่า ปฏิรูปเทสวาโส การอยู่ในถิ่นฐานที่สมควร เป็นมงคลอย่างสูง.

ข้อ ๒. อริยมิตตะ อธิบาย คำว่า อริยมิตตะ หมายถึงคนดี อย่างสูงคือพระพุทธเจ้า ลดลงมาถึงสามัญชน

ที่ว่าดีนั้น คือดีทางความรู้ ดีทางความประพฤติ คบอริยมิตคือใกล้ชิดคนดี ไปมาหาสู่คนดี เมื่ออยู่ใกล้ชิดคนดี ไปมาหาสู่คนดี ย่อมได้รู้สิ่งที่ยังไม่ได้รู้ ได้ไต่ถามเรื่องราววิชาความรู้ ได้ยินได้ฟังคนดีต่อคนดีพูดจาสนทนากัน ได้เห็นการทำของคนดี ได้เห็นตัวอย่างที่ดี เช่นนี้ย่อมได้ความรู้เจริญด้วยความรู้ และความรู้นั้นเป็นเหตุแห่งความเจริญอนึ่ง การคบสัตบุรุษคือคนดีนั้น เป็นการย้อมจิตใจด้วยความดี จนความดีติดจิตใจ และยังเป็นการป้องกันความเสื่อมเสียทุกข์โทษต่าง ๆ ได้ด้วย ใครรู้ใครเห็นก็ไม่รังเกียจ ไม่ระแวงสงสัยว่า จะทำความชั่วอย่างใดอย่างหนึ่ง คล้ายกับที่ว่า เดินตามผู้ใหญ่สุนัขไม่กัด ส่วนการคบคนพาล ไปมาหาสู่คนพาล ย่อมได้เห็น ได้ยินได้ฟัง แต่ส่วนที่เป็นอัปมงคลเมื่อได้เห็นได้ยินได้ฟัง ส่วนที่เป็นอัปมงคลเสมอ ๆ ส่วนที่เป็นอัปมงคลนั้นก็ย้อมจิตใจจนติดจิตติดใจ จิตใจก็เป็นพาลเมื่อจิตใจเป็นพาลแล้ว กาย วาจา ก็เป็นพาลไปตาม เช่นนกแก้ว ปากจัดเลี้ยงไว้ ก็พลอยปากจัดไปด้วย แต่นั้นก็มีแต่ความเสื่อมเสียทุกข์ร้อน แม้จะไม่เป็นพาลไปตาม เป็นแต่คบหากัน ถึงกระนั้น ก็เป็นที่รังเกียจระแวงสงสัยของคน

ทั้งหลาย เป็นเหตุแห่งความเสื่อมเสียแก่ตน ตัดหนทางแห่งความเจริญ การคบคนพาลนั้นท่านไม่ห้ามเด็ดขาด คบได้เพื่อแก้ความเป็นพาลของเขา ให้กลับเป็นคนดี การคบหาอริยมิตคือคนดีเป็นเหตุแห่งความเจริญ การคบคนพาลเป็นเหตุแห่งความเสื่อมเสีย เพราะฉะนั้น การคบหาอริย-มิตคือคนดี จึงเป็นจักรธรรม ธัมมะดุจล้อ หมุนพาไปสู่ความสุขความเจริญอยู่ดีกินดีเป็นข้อที่ ๒ ควรคบแต่คนดี ไม่ควรคบคนชั่ว และควรปกครองลูกหลานของตน อย่าให้คบหาคนชั่ว ให้คบหาแต่คนดี มีพระพุทธภาษิตอันเป็นมงคลว่า

อเสวนา จ พาลานํ ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา

การไม่คบคนพาลคือคนชั่ว การคบบัณฑิตคือคนดีเป็นมงคลอย่างสูง.

ข้อ ๓. สัมมาปณิธิ คือตั้งตนไว้ชอบ อธิบายว่าตั้งตนไว้ในที่อันสมควร ความสมควรนั้นเป็นไปตามประเภทของบุคคล บุคคลก็หลายประเภทด้วยกัน ประเภทไหนตั้งตนไว้อย่างไรจึงสมควร.

เป็นลูกท่านที่ตั้งตนไว้โดยชอบ คือเคารพยำเกรงเชื่อฟังบิดามารดา เติบโตขึ้นแล้วทำมาหากินได้ สนองคุณ

บิดามารดา

๑. เลี้ยงดูท่าน ให้มีความสุขกาย สุขใจ ไม่ทำให้ท่านเสียใจตรอมใจ.

๒. รับทำกิจการของท่านให้เสร็จสิ้น

๓. ดำรงค์วงศ์สกุล

๔. ประพฤติตนให้เป็นคนควรรับทรัพย์มรดก

๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

เป็นผู้น้อย ที่ตั้งตนไว้โดยชอบ คือเคารพยำเกรงผู้ใหญ่ ผู้เฒ่า ผู้แก่ ซึ่งเป็นผู้เจริญวัย ทำตัวให้น่าเมตตากรุณา เป็นผู้อยู่ในบังคับบัญชา ที่ตั้งตนไว้โดยชอบ คือเคารพยำเกรงเชื่อฟังบังคับบัญชา ของผู้บังคับบัญชา ที่ตั้งตนไว้โดยชอบ คือ มีเมตตากรุณาต่อผู้อยู่ในบังคับบัญชา สั่งสอนเขาให้ทำ หรือไม่ให้ทำอย่างไร ตนเองก็ทำและไม่ทำอย่างนั้น ปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนข้อบังคับ ให้เป็นตัวอย่างของผู้อยู่ในบังคับบัญชา กล่าวโดยสรุป คือปฏิบัติเป็นยุติธรรม ไม่ลำเอียงเพราะชอบ เพราะชัง เพราะเขลาเพราะขลาด

เป็นสามีที่ตั้งตนไว้โดยชอบ คือ

๑. ยกย่องนับถือภรรยา

๒. ไม่เหยียดหยามดูถูกดูหมิ่นภรรยา

๓. ไม่ประพฤตินอกใจภรรยา

๔. มอบความเป็นใหญ่ในการบ้านการเรือนให้ภรรยา

๕. เกื้อกูลด้วยสิ่งของ เช่น เครื่องแต่งตัว

เป็นภรรยาที่ตั้งตนไว้โดยชอบ คือ

๑. จัดการงานบ้านเรือนดี

๒. สงเคราะห์คนของสามี

๓. ไม่ประพฤตินอกใจสามี

๔. รักษาทรัพย์สมบัติ

๕. เอาใจใส่ปฏิบัติกิจการทั้งปวง

เป็นพลเมืองที่ตั้งตนไว้โดยชอบ คือ ปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมือง ไม่ทำการใด ๆ อันเป็นผลร้ายแก่บ้านเมือง ไม่ประทุษร้ายต่อกัน เกื้อกูลกันตามสมควร คือทำตนให้เป็นพลเมืองดี

เป็นสมณะ ที่ตั้งตนไว้โดยชอบ คือ ปฏิบัติตามสิกขาบทบัญญัติ ละโลลุปจาระ คือ ประพฤติโลเล เลอะเทอะ เหลวไหล กล่าวโดยทั่วไป บุคคลทุกประเภท ที่ตั้ง

ตนไว้โดยชอบนั้น คือตั้งอยู่ในศีลในธรรม ตั้งอยู่ในธรรมไม่ได้ เพียงตั้งอยู่ในศีลให้ได้ ก็ดีมากแล้ว การตั้งตนไว้โดยชอบ เป็นจักรธรรม ธัมมะคุจล้อ หมุนพาไปสู่ความเจริญ เป็นข้อที่ ๓ มีพระพุทธภาษิตอันเป็นมงคลว่า อตฺตสมฺมาปณิธิ การตั้งตนไว้ชอบ เป็นมงคลอย่างสูง

ข้อ ๔. ปุพเพกตปุญญตา คือความเป็นผู้ทำบุญไว้แต่ปางก่อน อธิบายว่า บุญนี้เป็นเหตุอย่างหนึ่ง เป็นผลอย่างหนึ่ง บุญที่เป็นเหตุนั้น หมายความว่า ชำระ ล้าง กาย วาจา ใจ ให้สะอาดปราศจากความชั่ว ความชั่วทางกาย คือทำร้ายร่างกาย ทำลายชีวิต ทำอทินนาทาน ละเมิดทางประเวณี ความชั่วทางวาจา คือ พูดเท็จ พูดส่อเสียด ให้เขาบาดหมางแตกร้าวกัน พูดคำหยาบคาย พูดเพ้อเจ้อ พูดพล่าม ความชั่วทางใจ มีเป็นชั้น ๆ ชั้นต่ำโลภอยากได้ของเขา พยาบาทปองร้าย เห็นผิดจากคลองธรรม บุญที่เป็นเหตุ คือ การทำที่กำจัดความชั่วเหล่านี้ หลักธรรมที่เป็นบุญนี้ กล่าวแต่เป็นหัวข้อ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ผู้ปรารถนาจะทราบพึงศึกษาต่อไป บุญที่เป็นผลนั้น คือความที่ กาย วาจา ใจ สะอาดปราศจากความชั่ว ดังกล่าวแล้ว

ความสะอาดปราศจากความชั่วนั้นเป็นความสุข ไม่ต้องเดือดร้อน เพราะกาย เพราะวาจา เพราะใจ ของตนเอง กล่าวโดยทั่วไป บุญคือคุณธรรมความดีทั้งหลาย คุณธรรมนั้นมี ๒ ประการ ประการหนึ่ง คือ วิชาความรู้ อีกประการหนึ่ง คือจริยาความประพฤติ คำว่าความเป็นผู้ทำบุญไว้แต่ปางก่อนนั้นคือ เล่าเรียนศิลปวิทยาไว้ก่อน ประพฤติปฏิบัติชอบไว้ก่อนแล้ว วิชาความรู้ จริยาความประพฤตินั้น ส่งผลมาในปัจจุบัน ให้มีความสุขความเจริญ อยู่ดีกินดี เช่น เมื่อเป็นเด็กเล่าเรียนได้วิชาความรู้ไว้ ประพฤติตัวดี เมื่อโตขึ้นประกอบอาชีพ เช่น ทำราชการได้เงินเดือน ก็เพราะมีวิชาความรู้ ซึ่งเล่าเรียนไว้เมื่อเป็นเด็ก และมีความประพฤติดีมาก่อน คุณธรรมความดี เป็นต้นทุนเป็นเหตุ ให้ได้รับผลดีในปัจจุบัน ความเป็นผู้ทำบุญไว้แต่ปางก่อน จึงเป็นจักรธรรม ธัมมะดุจล้อ หมุนพาให้ไปสู่ความเจริญ เป็นข้อที่คำรบ ๔. มีพระพุทธภาษิตอันเป็นมงคลว่า ปุพฺเพกต-ปุญฺญตา ความเป็นผู้มีบุญ คือคุณธรรมความดี อันได้ทำไว้ในกาลก่อน เป็นมงคลอย่างสูง

จักรธรรม ธัมมะดุจล้อ ข้อหนึ่ง ๆ ก็เป็นดุจล้ออัน

หนึ่ง ๆ รวมเป็น ๔ ข้อ เป็นดุจล้อ ๔ ล้อ ๔ ข้อนี้ตรงกับธัมมะอันเป็นมงคลในมงคลสูตร ล้วนแต่เป็นเหตุให้ถึงความสุขความเจริญสวัสดีมั่นคง สามารถหมุนพาไปสู่ความสุขความเจริญอย่างมั่นคง พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหมายให้ทุกคน ๆ มีความสุขความเจริญ อยู่ดีกินดีด้วยกันหมด ทรงเห็นว่าจักรธรรม ธัมมะดุจล้อ ๔ ข้อนี้จะพาไปสู่ผลเช่นนั้นจึงทรงแสดงชี้แจงแก่ประชาชนทั่วไป และนำมาบรรยายในโอกาสวันพระวันอุโบสถนี้ ด้วยประการฉะนี้.

วิทยุเทศนา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

รกฺเขยฺย อตฺตโน สาธุํ ลวนํ โลณตํ ยถาติ

คนดีต้องรักษาความดีของตนไว้ให้ดีเหมือนเกลือเค็มรักษาความเค็มของมันไว้ฉะนั้น

คนดีนั้นมี ๒ อย่างคือ ดีนอก ๑ ดีใน ๑

ดีนอกนั้น คือดีด้วยของข้างนอก เช่นมีตึกบ้าน ที่ดินไร่นา เรือกสวน เรือ รถ เกวียน ทรัพย์สินเงินทอง เพ็ชรพลอย ช้าง ม้า โค กระบือ และ แพะ แกะ สุกร เป็ดไก่ เป็นต้น หรือได้พึ่งมารดาบิดา เจ้าขุนมูลนายช่วยอุปการะสนับสนุน และมีญาติมิตรสหายที่เป็นคนดีช่วยอุปถัมภ์บำรุงรวมเป็น ๒ อย่างคือ สิ่งที่ไม่มีวิญญาณ ๑ มีวิญญาณ ๑ เหล่านี้เรียกว่าดีนอก คนบริบูรณ์ด้วยดีนอกเหล่านี้ ก็เรียกว่า คนดีอย่าง ๑

ดีในนั้น คือ ดีด้วยส่วนข้างใน เช่นมีวิชาความรู้ศิลปศาสตร์ต่าง ๆ และประพฤติตัวดีพร้อมทั้งกายวาจา ทั้งอัธยาศัยใจคอสุภาพเรียบร้อยสมกับหน้าที่ของตัว รวมเป็น

๒ ประเภทคือ วิชาความรู้ ๑ จรรยาความประพฤติ ๑ เหล่านี้เรียกว่าดีใน คนเบริบูรณ์ด้วยดีในเหล่านี้ ก็เรียกว่า คนดีอีกอย่าง ๑

ดีนอกกับดีในนั้น ถ้าจะเทียบน้ำหนักกันเข้า ดีในดีกว่าดีนอก คือว่าถ้าสิ่งที่ดีข้างนอกคือ ตึกบ้านพังไฟไหม้เสียก็หมดดี ที่ดินไร่นาเรือกสวน ถ้ายากจนลงขายเสียหรือถูกคนอื่นเอาไปเสียหมดก็หมดดี รถ เกวียนเก่า ชำรุดหักพังเสียก็หมดดี ทรัพย์สินเงินทองเพ็ชร พลอย ใช้หมดไป หรือถูกขะโมยลักไปเสีย ก็หมดดี มารดาบิดาเจ้าขุนมูลนายผู้เป็นที่พึ่งช่วยอุปการะอุดหนุน และญาติมิตรสหายที่รักใคร่อุปถัมภ์ ล่วงลับแตกดับตายไปเสียก่อนก็หมดดี อาศัยดีนอกประกอบก็ดีได้จริง เช่นเอาลิงมาประดับเครื่องเงินทอง เพ็ชรพลอยตกแต่งเข้า ก็ดูน่าเอ็นดู ถ้าเอาเครื่องประดับออกเสียแล้วก็ลิงนั่นเอง เพราะไม่มีดีใน

ส่วนดีในนั้นไม่หมดสิ้นไปเหมือนดีนอก เช่นวิชาความรู้ศิลปศาสตร์ ซึ่งได้ศึกษาหัดฝึกให้ชำชองจนวิชาและศิลปศาสตร์นั้น ๆ เป็นคุณสมบัติขึ้นในตัวแล้ว ก็ติดตัวไปจนตาย ไม่สูญหายไปไหน จะไปที่ใด ๆ ก็ติดตัวไปด้วยทุก

แห่ง ช่วยให้ประกอบการงานเลี้ยงชีพ และให้ทำกิจการสำเร็จ ตามกำลังของวิชาและศิลปะนั้น ทำให้เป็นสง่ากล้าหาญ เกิดความนิยมนับถือของประชุมชน ได้พึ่งพาอาศัยดีในไปจนตาย ไม่หมดเปลืองสิ้นสูญหายไปเหมือนดีนอก

อนึ่งดีนอกนั้น จะไปที่ไหน ๆ จะเอาติดตัวไปด้วยทั้งหมดก็ไม่ได้ ลางอย่างเอาไปได้ ลางอย่างเอาไปไม่ได้ แม้ที่เอาไปได้เช่นทรัพย์สินเงินทอง ถ้ามีมากก็เอาไปได้ไม่หมด ส่วนที่เอาไปได้ก็ยังต้องหวาดเกรงต่อภยันตรายต่าง ๆ ถ้าระวังรักษาไม่ดี ก็มีภัยขึ้นได้จริง ๆ ลางทีถึงกับต้องเสียชีวิต ส่วนดีในอยู่ในตัว ไม่มีโจรผู้ร้ายแย่งชิงวิ่งราวลักปล้นเอาไปได้ กลับช่วยคุ้มครองป้องกันภัยอันตรายได้ด้วย เพราะอาศัยดีใน คือสติปัญญาสามารถและวิชาศิลปศาสตร์นั้น ๆ

อีกอย่างหนึ่ง ดีนอกนั้น เวลานำเอาไปไหน ๆ ด้วยก็ลำบากทุกข์ยาก เพราะต้องหอบหิ้วแบกหามป้องกันรักษา ลางทีก็หลงลืมหายหกตกหล่น ส่วนดีในติดอยู่ในตัว ไม่ต้องกลัวลืม และไม่ต้องลำบากหอบหิ้วเป็นต้น

อีกประการหนึ่ง ดีในเป็นเหตุให้ทำดีนอก ที่ยังไม่มีให้มีขึ้น ที่มีอยู่แล้วให้เจริญรุ่งเรืองขึ้น และพิทักษ์รักษาดี

นอกไว้ให้ตั้งอยู่ได้ยืนยาวนาน ถ้าดีในไม่มี แม้ดีนอกมีอยู่พร้อมมูลบริบูรณ์ ก็ไม่อาจรักษาไว้ไม่ให้สาบสูญหมดสิ้นไปหากว่าดีนอกจะไม่มีเลย ผู้มีดีในอุตสาหะพยายามแสวงหาจัดทำดีนอกให้มีมากสมบูรณ์จนเต็มความสามารถของตนได้ ถ้าอุตสาหะทำให้บริบูรณ์ทั้งดีนอกทั้งดีในก็เป็นส่วนดีวิเศษอย่างยอดยิ่ง

อีกนัยหนึ่ง กล่าวแต่เฉพาะดีในซึ่งเสร็จอยู่ในตัว ไม่เกี่ยวกับดีนอก มีไร่นาเรือกสวนเป็นต้น ยังแบ่งได้เป็น ๒ อย่างคือ กายวาจาดี เป็นดีนอก ๑ ใจดี เป็นดีใน ๑ ทั้ง ๒ อย่างนี้ ถ้าเทียบน้ำหนักกันเข้า ดีนอกสู้ดีในไม่ได้ คือคนมีกิริยาสุภาพเรียบร้อยน่าดูน่าชม กล่าววาจาไพเราะอ่อนหวานจับใจ นี้เป็นส่วนดีนอก แต่ขาดดีใน คือใจไม่ดีเหี้ยมโหดดุร้าย เต็มไปด้วยอาฆาตพยาบาท ปราศจากเมตตากรุณา ไม่มีความซื่อสัตย์สุจริตตรงกับสุภาษิตว่า หน้าเนื้อใจเสือ ถ้าเป็นเช่นนี้ คนที่มาใกล้ชิดพบเห็นเข้ายังไม่รู้ถึงอัธยาศัยใจคอ ก็จะพอใจรักใคร่นิยมนับถือ แต่คงจะคบหาสมาคมกันไปไม่ได้นานเท่าไร พอรู้อัธยาศัยใจคอเข้าก็จะกลับเกลียดชังเบื่อหน่าย เสื่อมคลายความนิยมรักใคร่ ดี

นอกสู้ดีในไม่ได้อย่างนี้ ถ้ากายแม้จะไม่ดี ไม่เรียบร้อยหยาบคาย และวาจาไม่ไพเราะอ่อนหวาน นอกไม่ดี แต่ในดี ไม่มีใจอาฆาตพยาบาท มีเมตตากรุณา ซื่อสัตย์สุจริต ตรงกับสุภาษิตว่า หน้าเสือใจเนื้อ เช่นนี้ คนที่พบเห็นเข้าทีแรกมักเกลียดชังไม่ชอบ ไม่อยากคบ ถ้าพบเห็นกันนาน ๆ เข้าจนรู้อัธยาศัยใจคอภายใน ความดีในคือใจดี สามารถเอิบอาบมาปิดกันไม่ดีนอกคือ กายวาจาเสียได้ ทำให้คนที่รู้ถึงใจนั้น นับถือเคารพรักใคร่วางใจอย่างสนิทสนม เรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่า ดีในสำคัญกว่าดีนอก คนที่เป็นคนดีต้องให้ดีในติดอยู่ในตัว ถ้ายิ่งทำให้บริบูรณ์ทั้งดีนอกและดีใน ก็ยิ่งเป็นคุณงามความดีอย่างประเสริฐสุดทีเดียว

อีกประการหนึ่ง คนใดมีรูปร่างกายหมดจดงดงาม ผิวพรรณผุดผ่อง นี้ก็เรียกว่าดีนอก ใครเห็นเข้าชวนให้เกิดความนิยมชมชอบไม่เกลียดชัง นี้เป็นกำไรของคนนั้นที่ได้เปล่า ๆ ไม่ต้องทำอะไรเลย ดีกว่าที่เขาเห็นแล้วเกลียดชังไม่ชอบ ถ้าคนนั้นมีดีในคืออัธยาศัยใจคอดี เป็นต้น ก็ยิ่งเป็นหลักสำคัญช่วยพยุงดีนอกเข้าอีก ทำให้คนนิยมนับถือมั่นคงยืดยาว มีแต่เขาเมตตากรุณา ไม่มีข้าศึกศัตรู ทำให้

คนนั้นไม่ว่าอยู่ที่ไหนไปที่ไหน ได้ความร่มเย็นเป็นสุขทุกทิพาราตรี แต่ถ้าคนนั้นไม่มีดีใน มีแต่ดีนอกเท่านั้น ดีนอกไม่อาจคุ้มตัวได้แท้จริง ต้องเสื่อมคลายจากความนิยมยินดีรักใคร่ของประชาชน มิใช่แต่เท่านั้น เขาจะเกลียดชังไม่อยากพบอยากเห็น หรือเป็นข้าศึกศัตรู ไม่อยากให้คนนั้นเข้ามาสู่สถานบ้านเรือนของเขาเสียด้วย ข้อนี้ส่อให้เห็นชัดว่า ดีในเป็นหลักสำคัญมากยิ่งกว่าดีนอกดังพรรณามา

เมื่อประชาชนทราบความจริงอย่างนี้แล้ว คนมีรูปร่างไม่หมดจดงดงามก็อย่าเสียใจเลย เพราะเลือกเอาตามใจชอบไม่ได้ แม้จะพยายามแก้ไขก็ได้บ้างเล็กน้อย เช่น การประดับตกแต่งเป็นต้น แต่มีข้อมั่นใจได้อย่างแน่นอนว่า ถ้าอุตสาหะพยายามฝึกหัดอบรมดีใน ให้มีบริบูรณ์ขึ้นเต็มที่ได้ คงต้องเป็นที่นิยมนับถือรักใคร่เมตตากรุณา หายความรังเกียจเกลียดชังรูปร่างกายภายนอกเป็นอย่างแน่แท้ทีเดียว ส่วนคนมีรูปร่างหมดจดงดงามเล่า ก็อย่าประมาทมัวเมา ควรเอาใจใส่ทนุบำรุงดีในให้สมบูรณ์บริบูรณ์ ถ้ายังขาดดีใน ก็จงปลอบใจของตนว่า เป็นบุญของเราที่ได้ดีนอกไว้เป็นสมบัติส่วนหนึ่ง ซึ่งได้เปรียบกว่าคนที่ไม่มีดีนอก เราจะอุตสาหะพยา-

ยามบำเพ็ญดีใน ซึ่งเป็นสมบัติอีกส่วนหนึ่งให้มีขึ้นให้จงได้ แต่นั้นจงหมั่นพากเพียรร่ำไป จนกว่าดีในจะมีบริบูรณ์ขึ้นได้เต็มตามความประสงค์ ก็จะได้สมบูรณ์พูลสุขห่างไกลจากทุกข์ เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นจนสุดบารมีของตัว ข้อนี้ก็แสดงให้เห็นว่า ดีในดีกว่าดีนอกมากยิ่งนักหนา ตามเค้าความที่พรรณามาฉะนี้

อีกประการหนึ่ง ดีในคือวิชาศิลปศาสตร์และจรรยา ถ้าเทียบกับจรรยาน้ำหนักก็อยู่ที่จรรยา คือคนมีวิชาความรู้ดีและมีศิลปศาสตร์ชำนิชำนาญ แต่มีจรรยาความประพฤติตัวไม่ดีพร้อมทั้งกายวาจาใจ ก็ต้องเข้าสุภาษิตว่า ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด ชนเช่นนี้อันคนดีไม่ต้องการคบหาสมาคม ผู้นั้นต้องล่มจมตั้งตัวไม่ได้ แม้ไม่มีวิชา แต่มีจรรยาความประพฤติตัวเรียบร้อยพร้อมทั้งกายวาจาจิต ซื่อสัตย์สุจริตมั่นคง ก็ยังมีจำนงปรารถนาคบหาสมาคมไว้วางใจได้สนิทเอาเป็นมิตรสหาย อย่างต่ำวานให้เฝ้าบ้านเรือนทรัพย์สมบัติก็ไว้ใจได้ ข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า วิชาเป็นเหมือนดีนอก สู้ดีในคือจรรยาความประพฤติดีไม่ได้ เพื่อเตือนใจคนมีวิชาดีแล้ว

ทนงตัวประพฤติชั่วเสียหายทางจรรยา ควรที่สาธุชนจะตั้งใจทำวิชากับจรรยาให้สามัคคีกลมเกลียวกัน อย่าให้แตกสามัคคี คือวิชาไปทางหนึ่ง จรรยาไปทางหนึ่ง จะได้พึ่งคุณ ๒ อย่างนี้เป็นหลักตั้งตัวได้มั่น บากบั่นให้บรรลุความงามความเจริญถึงที่สุด ให้เต็มความสามารถของตนไปจนตลอดชาติ

ขอประชาชนจงขวนขวายบำเพ็ญดีในให้มีขึ้นเป็นหลักมั่น บากบั่นแสวงหาสะสมดีนอกที่ยังไม่มีให้มีขึ้น ที่มีอยู่แล้วแต่ยังบกพร่องต้องเพิ่มให้บริบูรณ์เต็มที่ เมื่อเต็มที่แล้ว จงทำนุบำรุงรักษาไว้ให้มั่นคง อย่าประมาทลุ่มหลงปล่อยประละเลยจืดจาง จงเอาอย่างเกลือเค็ม จะเป็นก้อนเล็กใหญ่ตกหล่นอยู่ที่ไหน ๆ ก็รักษาความเค็มของมันไว้ได้เป็นอย่างดีไม่มีจืดจาง ตั้งแต่มีเกลือปรากฏมาในโลกจนบัดนี้ และยังมีต่อไปอีกในเบื้องหน้า ถ้าทำได้อย่างที่พรรณามานี้ ก็จะมีความเจริญด้วยลาภยศสรรเสริญทรัพย์สมบัติ คุณสมบัติบริวาร เกษมสำราญร่มเย็นเป็นสุขทุกทิพาราตรี พึงเตือนตนเนือง ๆ ว่า

รกฺเขยฺย อตฺตโน สาธุํ ลวนํ โลณตํ ยถา

พึงรักษาความดีของเราไว้ เสมือนเกลือเค็มรักษารสเค็มไว้ฉะนั้น ด้วยประการฉะนี้.

วิทยุเทศนา

△

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ

เราเที่ยวเป็นที่พึ่งของเรา

ขอนอบน้อมต่อสมเด็จพระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

วันนี้เป็นวันดีของผู้รักดี คือเป็นวันธัมมัสสวนะ วันฟังธัมมะ ในเดือนหนึ่ง ๆ มีวันเช่นนี้ ๔ วัน เว้นระยะรวม ๗ วัน ถึงวันเช่นนี้ พุทธศาสนิกชน แต่บุราณสมัยมา ย่อมสำรวจปรับปรุงตัวเอง ชำระสะสางตัวเองครั้งหนึ่ง คือชำระกาย วาจา ใจ ของตัวเอง ในระหว่าง ๗ วันนี้ กาย วาจา ใจ ต้องทำธุระ มากมายหลายอย่าง กาย วาจา ใจ อาจแปดเปื้อนมลทินอยู่บ้าง ชำระสะสาง ๗ วันครั้งหนึ่ง ก็มิใช่ว่าจะหมดสิ้นมลทิน เป็นเพียงจาง ๆ เท่านั้น ปล่อยไว้นาน ๆ ไม่จางลงบ้าง มลทินก็จับแน่นจับมาก

จับลึก คล้ายสนิมขุมจับกัดเหล็กแล้ว ขัดสักเท่าไร ขูดสัก เท่าไรก็ไม่ออก ร้ายยิ่งกว่าขัดขูดไม่ออกด้วยซ้ำ คือทำให้คนที่ถูกมลทินจับนั้น ไม่รู้สำนึกว่า ตนถูกมลทินจับด้วย เมื่อไม่รู้สำนึกว่า ตนถูกมลทินก็ยิ่งพอกหนักขึ้น ถึงขั้นนี้แล้ว ก็เป็นขั้นมหาประลัย อีกสักเมื่อไรจะรู้สำนึกตัว ใครจะทำนายได้ เพราะฉนั้น ควรชำระสะสางมลทิน เมื่ออยู่ในขั้นชั้นบาง ๆ มลทินเป็นของใครก็ของใคร แปดเปื้อนกายวาจาใจของคนนั้น คนอื่นช่วยชำระสะสางให้ไม่ได้ ได้แต่บอกให้รู้ว่า นั่นมลทิน นั่นเครื่องชำระมลทิน ตนเองต้องชำระสะสางเอง ไม่เหมือนมลทินคือเหงื่อไคล คนอื่นช่วยถูช่วยล้างได้ ไม่ต้องถามว่า ใครต้องการความสุขหรือไม่ เป็นเรื่องที่ใคร ๆ รู้ดีแล้ว แต่ไฉนจึงไม่มีความสุขเท่าที่ควร เป็นเช่นนี้เพราะกายวาจาใจไม่สะอาด หรือสะอาดบ้าง สกปรกบ้าง ไม่สะอาดแท้ จะให้มีความสุขแท้ จะให้มีความสุขมาก ๆ จะให้มีความสุขตลอดไป ต้องชำระสะสาง กายวาจา ใจให้สะอาดมาก ๆ ให้สะอาดอยู่เสมอ กายวาจาใจสะอาด นี้แลคือบุญ ตามที่พูดกันว่าบุญ ๆ นั้น บุญเป็นที่พึ่งของตน สิ่งที่เป็นที่พึ่งนั้น คือสิ่ง

ที่ทำให้ความเป็นอยู่ เป็นไปได้เป็นไปดี ที่พึ่งเช่นนี้มี ๒ อย่างคือ ที่พึ่งภายนอก, ที่พึ่งภายใน, ที่พึ่งภายนอก เช่น มารดาบิดา เป็นที่พึ่งของบุตร เหย้าเรือนเป็นที่พึ่งของคนอยู่ ทรัพย์สินเป็นที่พึ่งของคน แต่เมื่อมารดาบิดา เหย้าเรือนทรัพย์สินหาไม่แล้ว ก็อนาถาไร้ที่พึ่ง ที่พึ่งภายนอกเป็นของนอกตัว จะพลัดพรากจากไปเมื่อไรก็ได้ ที่พึ่งภายในเป็นตัวแกน มีที่พึ่งภายในแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งภายนอก ย่อมรักษาที่พึ่งภายนอกไว้ได้ ที่พึ่งภายในคือตัวเรานี่เอง มีพระพุทธภาษิตว่า

อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ

เราเที่ยวเป็นที่พึ่งของเรา

บุญเป็นที่พึ่งของคนทั้งหลาย พระพุทธเจ้าตรัสไว้ เราเป็นที่พึ่งของเรา พระพุทธเจ้าก็ตรัสไว้ อะไรเป็นที่พึ่งแน่ บุญหรือเราเอง ข้อนี้คือว่า บุญ คือคุณธรรมความดีทั้งหลายที่จะเป็นที่พึ่งของเรา เราต้องบำเพ็ญให้มีในตัวเรา ถ้าไม่บำเพ็ญให้มีในตัวเรา บุญก็เป็นที่พึ่งไม่ได้ เราก็เป็นที่พึ่งของเราไม่ได้ บุญกับเราเป็นอันเดียวกัน พูดว่า

บุญเป็นที่พึ่ง หรือเราเป็นที่พึ่งของเราก็อย่างเดียวกัน บุญคือคุณธรรมนั้น เมื่อบำเพ็ญให้มีในตัวเรา บุญนั้นก็เป็นที่พึ่งของเรา เราก็ชื่อว่าเป็นที่พึ่งของเรา ก็คุณธรรมที่เป็นที่พึ่ง คือให้ความเป็นอยู่เป็นไปได้เป็นไปดีนั้น มีอยู่มากในพระพุทธศาสนา เมื่อกล่าวให้ย่อโดยประเภทที่ต่างกันก็คือศีลกับกัลยาณธรรม ที่เรียกว่าศีลธรรม คือศีลคำหนึ่งธรรมคำหนึ่ง มีหน้าที่ต่างกัน ศีลมีหน้าที่บำราบคือชำระสะสางมลทินทางกายวาจาให้หมดสิ้นไป ไม่ถึงบำราบมลทินทางใจ ธรรมมีหน้าที่บำราบมลทินทางใจ และมีหน้าที่บำรุง คือทำให้กายวาจาใจให้ดีขึ้น มลทินทางกาย คือทำร้ายร่างกายทำลายชีวิตของคนและสัตว์ ละเมิดสิทธิ์ในทรัพย์สินของคนอื่น ประพฤติผิดทางประเวณี เสพของเมาต่าง ๆ มลทินทางวาจา คือพูดเท็จ ที่ประพฤติให้เป็นมลทินอย่างนี้ เพราะเหตุคือ รัก โลภ โกรธ หลง ความประพฤติเช่นนี้ ทำให้ความเป็นอยู่ของตนของหมู่ชน เป็นไปไม่ได้เป็นไปไม่ดี ชื่อว่าทำลายที่พึ่ง ประพฤติเช่นนี้ ด้วยหมายว่าความเป็นอยู่ของตน จะเป็นไปได้จะเป็นไปดีกระนั้นหรือ ก็หาไม่ กลับทำให้ความเป็นอยู่ของตนของหมู่ชนเป็นไปไม่ได้

เป็นไปไม่ดี ระส่ำระสายทุกข์ยากเดือดร้อน พระพุทธเจ้าจึงมีพระพุทธประสงค์ ให้ความเป็นอยู่ของตนของหมู่ชนเป็นไปได้เป็นไปดี จึงทรงตั้งหลักคือ ศีล ซึ่งมีหน้าที่บำราบมลทินต่าง ๆ เบื้องต้น คือศีล ๕ บำราบมลทินทางกายคือ ทำร้ายร่างกายทำลายชีวิตของคนของสัตว์ ละเมิดสิทธิในทรัพย์สินของคนอื่น ประพฤติผิดทางประเวณีเสพของเมา บำราบมลทินทางวาจา คือพูดเท็จ บำราบมลทินทั้ง ๕ ได้ ความเป็นอยู่ของตนของหมู่ชน ก็เป็นไปได้เป็นไปดี มีความสงบสุข เมื่อบำราบมลทินอันเป็นส่วนที่ไม่ดีแล้ว ก็ปฏิบัติธัมมะอันเป็นส่วนบำรุง คือปลูกความดีขึ้นในกายวาจาใจ คือการงดเว้นจากประทุษร้ายกันและกัน ทางร่างกายชีวิตจิตใจ อย่างนี้เรียกว่าศีล เมื่องดเว้นการประทุษร้ายกันและกันแล้ว บำรุงจิตให้มีเมตตากรุณาปรานีต่อคนและสัตว์ แทนที่จะผลาญชีวิตกัน กลับสนับสนุนหล่อเลี้ยงชีวิตกัน ให้ความสุขแก่กัน อย่างนี้เรียกว่าธรรม หรือธัมมะ การงดเว้นจากอทินนาทานซึ่งหมายความว่า เอาของของคนอื่นมาเป็นของตน ด้วยโดยจิตคือจงใจลัก ไม่ว่าจะทำโดยอาการใด ๆ เป็นต้นว่า

ยักยอก ฉ้อโกง อย่างนี้เรียกว่าศีล เมื่องดเว้นจากถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้แล้ว ก็บำรุงจิตต่อไป คือสร้างคุณธรรมขึ้นในใจ ด้วยการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เจือจุนกันและกันแทนที่จะเอาของของเขามาเป็นของตน ก็กลับให้ของของตนแก่เขา เป็นการช่วยให้ผู้นั้นมีกินมีใช้ หรือเป็นการแสดงอัธยาศัยหวังดีด้วย ในเมื่อผู้นั้นได้ดี อย่างนี้เรียกว่าธรรม การงดเว้นจากการล่วงละเมิดทางประเวณี อย่างนี้เรียกว่าศีล เมื่องดเว้นแล้ว ปฏิบัติในทางสันโดษ ยินดีอยู่ในขอบเขตที่ตนมีสิทธิ์ โดยชอบด้วยขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีกฎหมายบ้านเมือง อย่างนี้เรียกว่าธรรม การงดเว้นจากมุสาวาท คือพูดไม่ผิดจากความเป็นจริง หรือแสดงอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่ผิดจากความเป็นจริง อย่างนี้เรียกว่าศีล เมื่องดเว้นจากมุสาวาท แล้วบำเพ็ญสัจจะความจริงให้มีในตน ให้มีสัจจะความจริงเป็นอัธยาศัย อย่างนี้เรียกว่าธรรม การงดเว้นจากดื่มสุราเมรัย ของมึนเมาทุกชนิด อย่างนี้เรียกว่าศีล เมื่องดเว้นจากสุราเมรัยแล้วบำเพ็ญสติสัมปชัญญะกำกับการทำการพูดอยู่เสมอ อย่างนี้เรียกว่าธรรม ศีลเป็นคำหนึ่งต่างหาก ธรรมหรือธัมมะเป็น

คำหนึ่งต่างหาก ตัดมาจากคำว่า สีลวา กลฺยาณธมฺโม แปลว่ามีศีลมีกัลยาณธรรม ตัดคำว่า กัลยาณในคำว่ากัลยาณธรรมออก เหลือไว้แต่คำว่าธรรม รวมสองคำย่อลงว่า ศีลธรรม แปลว่าศีลและธรรม ศีลและธรรม มีความหมายเฉพาะคำอย่างนี้ ศีลเป็นฝ่ายบำราบ ธรรมเป็นฝ่ายบำรุง ทุกคนต้องมีบำราบบำรุงไปด้วยกัน เพราะโดยปกติคนหนึ่ง ๆ มีส่วนไม่ดีอยู่ในตัว มากหรือน้อยเท่านั้น ส่วนไม่ดีมีอยู่ทำให้เสีย เสียถึงขนาดเสียคนก็ได้ เสียถึงขนาดเสียคนแล้ว ก็ไม่มีอะไรที่จะเสียอีกต่อไป เป็นเสียชั้นมหาบรรลัยแล้ว จึงต้องบำราบส่วนเสียตั้งแต่ขั้นน้อย ๆ ให้ได้ก่อน เมื่อบำราบส่วนเสียแล้ว ก็บำรุง คือปลูกส่วนที่ดีลงไว้ให้เป็นอัธยาศัย ที่ปลูกส่วนดีไว้นั้น เป็นการกันส่วนที่เสียมิให้เกิดขึ้นอีก ถ้าไม่บำรุงปลูกส่วนดีลงไว้ ส่วนไม่ดีก็มีช่องเกิดขึ้นได้ง่าย ในพระพุทธศาสนา จึงมีศีลเป็นหลักใหญ่หลักหนึ่ง เป็นหลักบำราบ มีธรรมเป็นหลักใหญ่อีกหลักหนึ่ง เป็นหลักฝ่ายบำรุง

ศีลมีมากหมวดด้วยกัน หมวดต้นคือศีล ๕ ดังกล่าวแล้ว คนในเหย้าเรือนประเทศชาติตั้งอยู่ในศีล ๕ หมวดต้น

นี้พอแล้ว มีความสงบราบรื่น ส่วนธัมมะที่เป็นหลักบำรุงนั้น ก็มีอยู่มาก ธัมมะเป็นส่วนดี คนใดมีธัมมะมาก คนนั้นยิ่งดีมาก ธัมมะเป็นที่พึ่ง ภายใน จะได้พึ่งภายนอก เช่นได้คนเป็นที่พึ่ง ต้องมีกตัญญูกตเวที มีความซื่อสัตย์สุจริต อันเป็นธัมมะที่พึ่งภายใน คนอื่นเห็นคุณธรรมอย่างนี้ก็นิยม ได้ทรัพย์สินเงินทองเป็นที่พึ่ง ต้องมีความขยันอดทนทำงาน ต้องสร้างที่พึ่งขึ้นภายในก่อน การขยันอดทนทำงานนี้ เป็นที่พึ่งภายใน ถ้าไม่สร้างที่พึ่งขึ้นภายในก่อน ก็ไม่ได้ที่พึ่งภายนอก คือทรัพย์สินเงินทอง แม้ได้โดยมรดกตกทอดมา ก็รักษาไว้ไม่อยู่

ศีลธรรมเป็นหลักปกครองตัวเอง เป็นหลักปกครองเหย้าเรือน เป็นหลักปกครองประเทศ เพื่อให้ความเป็นอยู่ของตนของหมู่ชน เป็นไปได้เป็นไปดี ทุกคนต้องประพฤติศีลธรรม ผู้ปกครองต้องประพฤติศีลธรรม ผู้อยู่ในปกครองต้องประพฤติศีลธรรม มารดาบิดา ผู้ใหญ่ ผู้บังคับบัญชา ครูบาอาจารย์ ต้องประพฤติศีลธรรมให้เป็นตัวอย่าง ไม่สนับสนุนคนละเมิดศีลธรรม ไม่ว่าลูกหลานพวกพ้อง ไม่เสียดายคนละเมิดศีลธรรม แนะนำสั่งสอนให้

ประพฤติศีลธรรม จนเป็นอัธยาศัยจึงได้ผล เพียงพูดกันแล้วก็แล้วไปไม่เกิดผล พูดกันแล้วไม่ทำก็ป่วยการ ทำไม่ถูกก็ไม่ได้ผล ประพฤติศีล ๕ เบื้องต้น ประพฤติธรรมเพียงเท่านี้ให้ได้จริง ๆ ก็ทำความเป็นอยู่ของตนของหมู่ชนให้เป็นไปได้เป็นไปดีเพียงพอแล้ว ธัมมะยังมีอีกมาก ประณีตขึ้นไปโดยลำดับ มีธัมมะมากเท่าไร ก็ดีมากขึ้นเท่านั้น ธัมมะช่วยได้มากหลายด้าน เหมือนมีกัลยาณมิตรมาก คนนี้ช่วยด้านนี้ คนนั้นช่วยด้านนั้น คนโน้นช่วยด้านโน้น

มลทินมีมาก ทั้งที่หยาบ ทั้งที่ปานกลาง ทั้งที่ละเอียด มลทิน ๕ อย่าง ตามที่กล่าวแล้วนั้น เป็นมลทินอย่างหยาบทางกายวาจา ปรากฏออกมาเป็นภัยแก่ชุมนุมชนจึงต้องบำราบก่อนเป็นเบื้องแรก แต่กายวาจาที่ทำไม่ดีเช่นนี้ มีใจเป็นผู้บงการข้างใน ใจร้ายแล้วทำให้กายวาจาผิดศีลผิดธรรม ศีลบำราบได้ชั้นกายวาจาเท่านั้น แต่คราวใจร้าย ก็ทำให้กายวาจาร้ายไปด้วย ทำลายศีลธรรมหมดจึงต้องบำราบมลทินทางใจด้วย มลทินทางใจคือ รัก โลภ โกรธ หลง เรียกอกุศล รักจัด โลภจัด โกรธจัด หลงจัดก็อยู่ในใจไม่ได้ ต้องปะทุออกมาทางกายวาจา กลายเป็น

หยาบไป จึงต้องบำราบทางใจอันเป็นตัวการ บำราบทางใจเบื้องแรก คือข่มใจไว้ให้ได้อย่าให้อกุศลนี้เกิดขึ้นในใจ อย่าคิดถึงสิ่งที่ทำให้เกิดรัก โลภ โกรธ หลง รัก โลภ โกรธ หลงเกิดขึ้นแล้ว หักใจจากรัก โลภ โกรธ หลงนั้น ยึดสิ่งอื่นที่ไม่ทำให้เกิดรัก โลภ โกรธ หลง เข้ามาไว้ในใจ เป็นการปิดโอกาสรัก โลภ โกรธ หลง ในใจนั้น มีอะไรหลายอย่างเกิดขึ้นพร้อมกันไม่ได้ เกิดได้ทีละอย่างเท่านั้น อย่างใดเกิดแล้ว อย่างอื่นจะเกิด ต้องอย่างนั้นดับหายไปก่อน จึงเกิดได้ เมื่อรักโลภโกรธหลงเกิดขึ้น ก็ข่มให้ลง คือ อย่าคิดไปตามนั้น เมื่อข่มลงแล้ว นึกถึงสิ่งที่ไม่เป็นเชื้อของรักโลภโกรธหลงนึกมาก ๆ นึกมากแล้วเกิดกำลังต้านทาน อย่างนี้เป็นอาการของสมาธิ ยับยั้งไว้ได้อย่างนี้ ก็ไม่ปะทุออกมาทางกายวาจาชื่อว่าบำราบมลทินของใจ คือรักโลภโกรธหลงได้ ขณะนี้ใจสบาย ความเป็นอยู่ของใจเป็นไปดี นี่เป็นการบำราบมลทินชั้นนี้ เป็นเพียงข่มไว้เท่านั้นยังเกิดขึ้นได้ เหมือนฉีดยาระงับอาการของโรค โรคยังมีอยู่สิ้นฤทธิ์ยาแล้วโรคก็แสดงอาการอีก เพื่อบำราบให้สิ้นซากต้องใช้ธัมมะที่สูงขึ้นไปอีก คือปัญญา ปัญญามีหน้าที่บำราบ

มลทินชั้นละเอียด ตาธรรมดาไม่เห็น เหมือนตัวเชื้อโรค ตาธรรมดาเพ่งเท่าไรก็ไม่เห็น เพราะละเอียดมาก ต่อดูด้วยกล้องขยายจึงมองเห็น มลทินอย่างละเอียดก็เหมือนตัวเชื้อโรค ต้องใช้กล้อง คือปัญญา จึงมองเห็น เมื่อยังไม่เห็นตัวเชื้อโรค ก็อยู่กับตัวเชื้อโรคได้ แม้อาหารที่มีตัวเชื้อ-โรค ก็กินได้อย่างเอร็ดอร่อย แต่เมื่อเห็นตัวเชื้อโรคในอาหารแล้วกินไม่ลง กินเข้าไปแล้วก็ออกหมด ที่เกิดรักโลภโกรธหลงอันเป็นมลทินขึ้นในสิ่งใด เพราะไม่รู้ความจริงของสิ่งนั้น ถ้ารู้ความจริงของสิ่งนั้นแล้ว มลทินเหล่านั้นหมดไปจากใจเลย ความจริงนั้นคือ อนิจจะ ทุกสิ่งทุกอย่างไม่แน่นอนกลับกรอกอยู่เสมอ ทุกขะ ทุกสิ่งทุกอย่างคงอยู่ไม่ได้ อนัตตา ทุกสิ่งทุกอย่างไม่เป็นตัวตน เป็นสิ่งลวงตาทั้งนั้น สิ่งที่ไม่แน่นอนกลับกรอกนั้นคืออะไร สิ่งที่เป็นทุกข์นั้นคืออะไร สิ่งที่ลวงตานั้นคืออะไร เมื่อเห็นตามจริงแล้วก็แสนที่จะเบื่อไม่อยากได้ สละทิ้งทันที เหมือนจับลูกระเบิดเล่น โดยไม่รู้ว่าเป็นลูกระเบิด ก็ชอบจับชอบเล่น พอรู้ว่าเป็นลูกระเบิดตกใจหนีทันทีทีเดียว เมื่อเบื่อ ใจก็หายรัก หายโลภ หายโกรธ หายหลงทันที แล้วก็ถอน

ตัวออกจากรักโลภโกรธหลงนั้นที่นั้นได เมื่อถอนตัวออกแล้วมลทินก็ติดไม่ได้ ก็ไม่แปดเปื้อนด้วยมลทิน แต่นั้นก็บริสุทธิ์สะอาด เมื่อบริสุทธิ์สะอาดแล้ว ก็สงบระงับ เมื่อสงบระงับแล้วก็เยือกเย็น เป็นจุดประสงค์ นี้แลทำให้ความเป็นอยู่เป็นไปดี จึงเรียกว่าเป็นที่พึ่ง ที่พึ่งเป็นชั้น ๆ มาตั้งแต่ต้นจนถึงที่พึ่งสุดยอด เป็นที่พึ่งที่ต้องทำเองทั้งนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า

อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ
เราเที่ยวเป็นที่พึ่งของเรา

มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

☆ ☆ ☆

วิทยุเทศนา

△

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

อปฺปมาทรตา โหถ สจิตฺตมนุรกฺขถ

ทุคฺคา อุทฺธรถตฺตานํ ปงฺเก สนฺโนว กุญฺชโรติ

ขอนอบน้อมต่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

วันนี้เป็นวันพระ นิยมว่าเป็นวันถือศีล คืองดเว้นการทำการพูด อันเป็นบาปอัปมงคล ถ้าทำพูดเป็นบาปอัปมงคล ในวันก่อน ๆ ถึงวันพระงดเว้นการทำพูด อันเป็นบาปอัปมงคลนั้นได้ แม้เพียงชั่วครู่ชั่วยาม เป็นอันค่อยระสะเก็ดเป็นคราวก็ยังดี ดีกว่าสะสมหมกหมักไว้จนเป็นสันดาน อนึ่งวันพระนั้นนิยมว่า เป็นวันแสดงธัมมะฟังธัมมะ ธัมมะนั้นเป็นความดีในตัว คนใดประพฤติตามธัมมะ คนนั้นชื่อว่า เป็นคนรักดีรักตัว ศีลและธัมมะเป็นคุณธรรมอันประเสริฐ วันถือศีลแสดงธัมมะ ฟังธัมมะจึงเรียกว่า วันพระ เป็นวันอันประเสริฐ ให้เกิดสิริมงคล

บัดนี้จะบรรยายธัมมะอันประเสริฐในพระพุทธภาษิต ข้อว่า

อปฺปมาทรตา โหถ สจิตฺตมนุรกฺขถ

ทุคฺคา อุทฺธรถตฺตานํ ปงฺเก สนฺโนว กุญฺชโร

ท่านทั้งหลายจงยินดีในความไม่ประมาท ท่านทั้งหลายจงคอยตามรักษาจิตใจของตน

ท่านทั้งหลายจงถอนตนขึ้นจากหล่ม เหมือนช้างตกหล่มแล้วถอนตนขึ้นจากหล่มฉะนั้นเถิด

อธิบายความว่า ความไม่เผอเรอเลินเล่อ ชื่อว่าความไม่ประมาท โดยเนื้อความก็คือ ไม่อยู่ปราศจากสติ ซึ่งอำนวยสุขเป็นผล อันนักปราชญ์วิญญูชนสรรเสริญ ในการทำทุกสิ่งสรรพ์ ดังพระชินภาษิตประพันธ์ว่า

อปฺปมาทํ ปสํสนฺติ ปุญฺญกิริยาสุ ปณฺฑิตา

บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาท ในการทำบุญทั้งหลาย

อัปปมาทนั้น อันสาธุชนควรบำเพ็ญให้เป็นไป ในส่วนตนและชนอื่น มีมารดาบิดาเป็นต้น ทั้งในคดีโลกทั้งในคดีธรรม เพื่อครอบงำกำจัดความประมาท พ้นจากความ

พลั้งพลาดเสียหาย ได้บรรลุสุขประโยชน์ตามมุ่งหมายในกิจการและปฏิปทานั้น.

ความไม่ประมาท คือมีสติ สติแปลว่าความระลึก แท้จริงความระลึก ก็มีประจำตัวอยู่ด้วยกันทุกคน ตั้งแต่ตื่นขึ้นจนกว่าจะหลับ เหตุไฉนจึงว่าไม่มีสติ อธิบายว่า ความระลึกมีอย่างนั้นจริง เช่นว่ากำลังทำกิจนี้อยู่ แต่ความระลึก ไประลึกเสียในกิจโน้น เหมือนคนเดินทาง เท้ากำลังเดิน แต่เอาความระลึกไประลึกเสียในเรื่องอื่น เช่นมองดูยอดไม้ หลังคาบ้านเป็นต้น จึงเดินตกหลุมบ้าง พลัดตกสะพานบ้าง อย่างนี้เรียกว่าประมาทปราศจากสติ จึงได้รับผลร้ายคือพลั้งพลาด เกิดทุกขภัยแก่ตัว ถ้ากำลังเดินเอาความระลึกคุมกำกับไว้กับการเดิน ไม่ส่งไปในที่อื่นก็ไม่ตกหลุม หรือพลัดตกสะพาน เช่นนี้เรียกว่าไม่ประมาท ไม่อยู่ปราศจากสติ จึงได้รับผลดี ไม่มีอันตรายอย่างนั้น

สตินี้เมื่อยังไม่อบรม ความพลั้งพลาดเกิดขึ้นแล้วนาน ๆ จึงมีสติ ถ้าอบรมมากขึ้น สติก็จะเกิดเร็วขึ้น ใกล้ชิดความพลั้งพลาดเข้าทุกที จนถึงพอพลาด ก็มีสติทันที แม้เช่นนี้ก็ยังไม่ได้รับผลดีบริบูรณ์ เพราะพลาดไปเสียก่อน

แล้ว ต่อเมื่ออบรมสติมากขึ้น จนขึ้นหน้าความพลั้งพลาด รู้ได้ก่อนแล้ว หยุดยั้งข้อที่จะพลาดไปเสียก่อนแล้ว ไม่ทำไม่ประพฤติ ข้อเสียหายนั้นก็ไม่มี เช่นนี้เป็นอันได้รับผลเต็มที่ เพราะไม่ต้องพลั้งพลาดเสียหาย เป็นสุขสบายดีเรียบ-ร้อย นี้เป็นประโยชน์ในคดีโลก ส่วนในคดีธรรม ควรไม่ประมาทมีสติ ระวังรักษาศีลของตนให้บริสุทธิ์ ไม่ทำโทษอย่างหยาบ ทางกายวาจา มีฆ่าสัตว์ และพูดปดเป็นต้น มีข้อเหล่านี้เป็นอานิสงสผล สมเด็จพระนราศภทศพลจึงตรัสเตือนพุทธบริษัทโดยเจาะจงว่า อปฺปมาทรตา โหถ ท่านทั้งหลายจงอภิรมย์ในความไม่ประมาท

เมื่อนรชาติมีสติระวังรักษาศีลของตนให้บริสุทธิ์ ไม่มัวเมา คอยเฝ้ารักษาจิต ดำเนินตามพระพุทธภาษิตข้อที่ ๒ ว่า

สจิตฺตมนุรกฺขถ

ท่านทั้งหลายจงตามรักษาจิตของตน

จิตใจนั้นอันกัลยาณชนควรรักษา เพราะเป็นเหตุนำซึ่งความสุขเป็นผล ต้องตามพระพุทธนิพนธ์ว่า

จิตฺตํ รกฺขถ เมธาวี จิตฺตํ คุตฺตํ สุขาวหํ

บัณฑิตควรรักษาจิตใจ เพราะจิตใจที่คุ้มครองแล้ว ย่อมนำมาซึ่งความสุข

เพราะเหตุนี้ สาธุชนจึงควรรักษาจิตใจ ด้วย นิคคหะวิธี คือวิธีปราบจิต และปัคคหะวิธีคือวิธีปลอบจิตทั้ง ๒ ประการ คือ ในเวลาที่จิตใจประสบสุขสำราญรื่นเริงบันเทิงฮึกเหิม เพราะมีสิ่งที่พอใจเข้ามายั่วยวนชวนใจ ให้กำเริบรักใคร่ลุ่มหลงมัวเมา ละเมิดไม่เอาเป็นธุระในกรณียะและธรรมปฏิบัติ เช่นนี้ ต้องกำจัดหักห้ามปราบปรามเอาไว้ให้อยู่ กดขี่ด้วย นิคคหะ วิธี คือปราบใจเป็นประการต้น ถ้าในเวลาที่จิตใจ สาละวนหม่นหมอง ด้วยทุกข์โทมนัสขัดเคืองโกรธแค้น กำสรดระทมที่ไม่พอใจเข้ากระทบ จนเป็นเหตุให้เสื่อมเสียกิจการ และไม่อาจหาญรื่นเริงในสัมมาปฏิบัติ ต้องระวังกำจัดด้วย ปัคคหะ วิธี คือ ปลอบใจยกย่องประคองจิตใจให้ปรีดาปราโมทย์ให้เป็นประโยชน์อานิสงสผลในกิจการ และให้อาจหาญในกิจการ และธรรมปฏิปทา อีกประการหนึ่งพึงตามรักษาจิตใจด้วยสัญญมวิธี และทมวิธีทั้ง ๒ ประการนั้น สัญญม วิธี คือ

วิธีทำจิตใจให้มั่นคง ซึ่งเรียกว่า สมาธิ คือมีสติตั้งจิตใจดิ่งแน่วแน่ อยู่ในสมถกัมมัฏฐานอันเป็นอุปการให้เป็น จิตตวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งจิตใจ พ้นจากโทษอย่างกลาง คือ นิวรณ์ ๕ ย่อลงเป็น ๓ คือ ความรัก ความโกรธ ความหลง ที่เกิดเฉพาะทางใจ หมวดวิธี คือวิธีฝึกหัดปราบปรามจิตใจให้เกิดปรีชาญาณ รู้ประจักษ์ ตามความเป็นจริงว่า อุปาทานักขันธ์ ๕ คือตัวเรานี้เป็นทุกข์ ความอยากเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ดับความอยากเสียได้เป็นความดับทุกข์ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นทางให้ถึงความดับทุกข์ หรือพิจารณาสิ่งทั้งปวงว่า ไม่เที่ยงหมด เป็นทุกข์อยู่ไม่ได้หมด ดับไปหมด ไม่มีเราเขาสัตว์คนตัวตน ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาอ้อนวอนขอร้องของใครหมด จนปรากฏชัดเจนตามความเป็นจริง อันเป็นอุปการให้เป็น ทิฏฐิวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งความเห็น ตลอดถึง วิมุตติญาณทัสสนวิสุทธิ ตอนปลาย ๕ ประการ พ้นจากโทษอย่างละเอียด คือความไม่รู้เท่า และความคิดเห็นผิด ที่เกิดในท่ามกลางทิฏฐิความเห็นเป็นอวสาน สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ทรงเห็นประโยชน์เช่นนี้ จึงมีพระพุทธานุศาสนีว่า

สจิตฺตมนุรกฺขถ

จงตามรักษาจิตใจของตน เมื่อบัณฑิตชนรักษาจิตใจไว้ได้ด้วยวิธีทั้ง ๒ นั้น ก็จะอุดหนุนเพิ่มพูนให้มีอุตสาหะบากบั่นถอนตนขึ้นจากหล่ม ซึ่งพระองค์ตรัสสอนโดยอนุกรมในข้อที่ ๓ ว่า

ทุคฺคา อุทฺธรถตฺตานํ ปงฺเก สนฺโนว กุญฺชโร

จงถอนตนขึ้นจากหล่มซึ่งถอนได้ยาก ดุจช้างติดหล่มแล้ว ถอนตนขึ้นได้ฉะนั้น

หล่มคืออุปสรรค์ อันได้แก่โรคาพาธภัยพิบัติอุปัทวันตราย ทั้งภายนอกทั้งภายใน ตลอดถึงความลังเลใจย่อท้ออันเป็นศัตรูต่อความสำเร็จผลที่สุด แห่งประโยชน์และสุขสำราญผู้อื่นเป็นที่สุด เหตุนั้นอัตตกามกุลบุตร ควรพากเพียงพยายามถอนตนให้พ้นจากหล่มเช่นนั้นซึ่งไม่เหลือวิสัยถ้ากล่าวโดยนัยทางคดีธรรม หล่มกล่าวคืออาชีวะ อันเป็นบาปกรรมที่เคยทำมา เบญจพิธกามคุณารมณ์ กิเลสชาติภพและสังสารวัฏฏ์ ผู้ปฏิบัติอาศัยสัมมาวายามะ ความเพียรชอบแล้ว ถอนตนขึ้นจากหล่มเหล่านี้ด้วยตนเอง เต็มสามารถด้วยปรีชาญาณ ราวกับช้างตกหล่มแล้วถอนตน

ขึ้นจากหล่มด้วยตนเอง เพราะอาศัยงวงงาและเท้าหน้าเท้าหลังฉะนั้น

สมเด็จพระชินสีห์ ทรงพร่ำสอนเวไนยชน ด้วยพุทธนิพนธ์คาถานี้ เหมือนจะทรงชี้อุบายเป็นเครื่องพ้อใจประทานไว้แก่พุทธบริษัท ในเวลาเมื่อตกหล่ม คือข้อที่ติดขัดแล้วให้เกิดวิริยะกล้าหาญจะได้ตัดพ้อใจตนเองว่า แม้แต่ช้างซึ่งเป็นชาติดิรัจฉาน อันอยู่ในวิสัยแห่งนายหัตถาจารย์ ซึ่งเป็นมนุษยชน แนะนำฝึกฝนให้เรียบร้อย ใช้สอยให้ประกอบกิจการ จนสมควรแก่ความเป็นราชพาหนะได้เป็นที่สุด เมื่อตกหล่มแล้ว ยังถอนตนขึ้นจากหล่มมิให้จมอยู่ เมื่อพิจารณาดูเยี่ยงช้างเช่นนี้ ก็จะเตือนใจให้อุตสาหะวิริยะบากบั่น ถอนตนขึ้นจากหล่ม ซึ่งไม่เหลือวิสัย โดยนัยดังปรากฏแล้วข้างต้น สมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเห็นอำนาจประโยชน์เช่นนี้ จึงโปรดประทานพระโอวาทานุสาสนีข้อที่ ๓ ตามเนื้อความที่วิสัชนามาธรรมเทศนาบทนี้มี ๓ ข้อคือ

๑. อปฺปมาทรตา โหถ

ท่านทั้งหลายจงยินดีในความไม่ประมาทเถิด

๒. สจิตฺตมนุรกฺขถ

ท่านทั้งหลายจงตามรักษาจิตใจของตนเถิด

๓. ทุคฺคา อุทฺธรถตฺตานํ

ปงฺเก สนฺโนว กุญฺชโร

ท่านทั้งหลายจงถอนตนขึ้นจากหล่ม

เสมือนช้างตกหล่มแล้ว ถอนตนขึ้นฉะนั้นเถิด

ด้วยประการฉะนี้.

☆

วิทยุเทศนา

☆

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

สตญฺจ ธมฺโม น ชรํ อุเปติ

ธัมมะของสัตบุรุษย่อมไม่เข้าถึงความล้าสมัย

ขอนอบน้อมต่อสมเด็จพระผู้มีพระภาค อรหันต-สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

วันนี้เป็นวันที่กำหนด ให้เป็นวันถือศีลฟังธรรม ศีลนั้นเป็นเครื่องกำจัดความไม่ดี ทางกาย ทางปากพูด ธัมมะนั้นเป็นเครื่องกำจัดความไม่ดีทางใจ ทั้งศีลทั้งธัมมะเป็นเครื่องกำจัดความไม่ดีในตัวตน และเป็นเครื่องทำให้คนเป็นคนดี ทั้งทางกาย ทั้งทางปากพูด ทั้งทางใจ เพราะฉะนั้น วันนี้ผู้ใดถือศีลฟังธัมมะ ผู้นั้นชื่อว่าทำความดีให้แก่ตนของตน ซึ่งจะส่งผลดี คือความสุขความเจริญ บัดนี้ผู้ถือศีลฟังธรรม ได้รับศีลแล้ว จะนำธัมมะมาแสดงเพิ่มพูนความดีให้ยิ่งขึ้น ธัมมะที่นำมาแสดงนี้เรียกว่า ธัมมะของสัตบุรุษมี ๗ ข้อ ดังจะแสดงต่อไปโดยลำดับ

ข้อที่ ๑ ธัมมัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักธัมมะ คำว่า

ธัมมะที่พูดกันนั้น แปลเฉพาะคำ แปลว่า สิ่งที่คงตัวหรือทรงตัวไว้ ตัวเองเป็นอย่างไร ก็เป็นอยู่อย่างนั้น ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น คือว่า ถ้าตัวเองคงที่ไม่เปลี่ยนแปลงก็คงที่ไม่เปลี่ยนแปลง ถ้าตัวเองเปลี่ยนแปลง ก็คงเปลี่ยนแปลงไม่กลายเป็นคงที่ เช่นสังขารทั้งหลายเป็นอนิจจะ ไม่เที่ยงแปรปรวน ก็คงเป็นอนิจจะไม่เที่ยงแปรปรวนอย่างนั้นเสมอไป ไม่กลายเป็นนิจจะ เที่ยงไม่แปรปรวน เหมือนไฟร้อนอยู่ในตัว ก็คงร้อนอยู่อย่างนั้น ไม่กลายเป็นเย็น ธัมมะนั้นมีทั้งฝ่ายดีมีทั้งฝ่ายชั่ว ธัมมะที่เป็นฝ่ายดีก็คงดีอยู่เสมอไป ไม่กลายเป็นชั่วเช่น สุจริตกายวาจาใจเป็นธัมมะฝ่ายดีใคร ๆ ก็รับว่าเป็นดี ไม่เป็นชั่ว ทุจริตกายวาจาใจ เป็นธัมมะฝ่ายชั่ว ใคร ๆ ก็รับว่าเป็นชั่ว ไม่มีใครว่าเป็นดี คำว่าธัมมะที่พูดกันนั้น แปลเฉพาะคำแปลว่า สิ่งที่คงตัวหรือทรงตัวไว้ โดยอธิบายอย่างนี้ ธัมมะฝ่ายดีเรียกว่าบุญบ้างกุศลบ้าง ธัมมะฝ่ายชั่วเรียกว่า บาปบ้างอกุศลบ้าง คนที่เป็นคนดี เพราะรับเอาธัมมะที่เป็นบุญ เป็นกุศลไว้ในตัว คนที่เป็นคนชั่วเพราะรับเอาธัมมะที่เป็นบาป เป็นอกุศลไว้ในตัว คนใครับเอาธัมมะอย่างไรไว้ในตัว คน

นั้นก็เป็นอย่างธัมมะนั้น ธัมมะคงตัวหรือทรงตัวไว้ และยังทรงคนไว้ในที่ดีหรือในที่ชั่วด้วย

คำว่าธัมมะนั้น นำไปใช้ในความหมายได้หลายอย่าง เพราะในข้อว่า ธัมมัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักธัมมะนี้ หมายความว่าเหตุเป็นที่ตั้งที่เกิดผล ผลดีเป็นความสุขความเจริญ หรือผลไม่ดีเป็นความทุกข์เสื่อมเสีย แล้วแต่เหตุ ทำเหตุอย่างไร ย่อมได้ผลอย่างนั้น ทุกคนต้องการความสุขความเจริญ ไม่ต้องการความทุกข์ความเสื่อมเสีย จึงจำต้องรู้จักตัวเหตุว่า เหตุนี้เป็นที่ตั้งที่เกิดของผลดี หรือผลไม่ดีก่อน เมื่อรู้ว่าเป็นที่ตั้งที่เกิดผลดี จะได้ทำเหตุนั้น เมื่อรู้ว่าเป็นที่ตั้งที่เกิดผลไม่ดี จะได้ไม่ทำเหตุนั้น ความเป็นผู้รู้จักเหตุ ทำให้เป็นคนรู้ดี รู้ชอบรู้ถูกรู้ผิด ทำให้เป็นคนพินิจพิเคราะห์ ไม่ผลีผลามทำไปตามอำเภอใจ

ข้อ ๒ อัตถัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักอัตถะ คำว่าอัตถะ มีความหมายได้หลายอย่าง ในที่นี้เป็นคู่กับข้อที่ ๑ ซึ่งหมายความว่าเหตุ เพราะฉะนั้นคำว่าอัตถะในที่นี้ จึงหมายความว่าผลนั้นเผล็ดมาจากเหตุ เหตุเป็นอย่างไร ผลก็เป็นอย่างนั้นตรงกัน เหตุผลที่ธรรมชาติกำหนดไว้ถูกต้องเสมอ

ไป บริบูรณ์ไม่ต้องตัดเติม ไม่ต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลง เหตุผลที่บุคคลกำหนดไว้ ไม่แน่นอนว่าจะถูกต้องตรงกันเสมอไป เพราะคนมีกิเลสรักโลภโกรธหลง เพราะฉะนั้นเหตุผลที่คนมีกิเลสกำหนดไว้ จึงต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงตัดเติมลางอย่างต้องยกเลิกเลย ผลดีเป็นความเจริญ หรือไม่ดีเป็นความทุกข์ความเสื่อมเสีย เมื่อเกิดขึ้นแล้วรู้แล้ว ถ้าเป็นผลดี ต้องการผลดีก็จำต้องสืบสาวย้อนเข้าไปหาต้นเหตุด้วยเหมือนกัน มิฉะนั้นแก้ไขไม่ถูก หรือไม่ต้องการ แต่ไม่รู้จักตัวเหตุ ก็อาจทำเหตุแห่งผลที่ไม่ต้องการนั้นเข้าอีก เป็นอันหลีกผลที่ไม่ต้องการไม่ได้ เมื่อสืบสาวย้อนเข้าไปหาตัวเหตุได้ จะได้แก้ไขหลบหลีกได้ถูก เหมือนหมอรู้จักโรคแล้ว ต้องตรวจให้รู้สมุฏฐานของโรคฉะนั้น จึงจะตั้งยาวางรักษาโรคได้ถูกต้อง เพราะฉะนั้น ความเป็นผู้รู้จักผลจึงเป็นการดี

อนึ่ง คำว่าธัมมะนั้น หมายถึงข้อธรรมต่าง ๆ คำว่าอัตถะนั้น หมายถึงความหมายของข้อธัมมะนั้น ๆ รู้ข้อธัมมะให้ถูกต้องว่าธัมมะข้อนี้ ๆ เป็นธัมมะเฉพาะคนเฉพาะหมู่ เป็นธัมมะชั้นไหนแล้ว รู้ความหมายของข้อธัมมะ

นั้น ๆ ด้วย อย่างนี้การปฏิบัติธัมมะ จึงถูกตรงเป็นธัมมา-
นุธัมมปฏิบัตินะ ปฏิบัติธัมมะสมควรแก่ธัมมะ และได้ผลดี

ข้อ ๓ อัตตัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักตน คือรู้ว่า
ตนของตนเป็นมาอย่างไร เมื่อเดิมเป็นอย่างไร เดี๋ยวนี้
เป็นอย่างไร ดีกว่าเดิมหรือเท่ากับเดิมหรือทรามกว่าเดิม
ดีนั้นดีเพราะทำอย่างไร ทรามนั้นทรามอย่างไร ตรวจดูตน
ของตนอยู่เสมอ ไม่ลืมตัวไม่เผลอตัว เมื่อตรวจดูตนของ
ตนอยู่เสมอ ไม่ลืมตัวไม่เผลอตัว จะได้ปรับปรุงแก้ไขส่วน
ที่ไม่ดี ส่งเสริมส่วนที่ดี ปฏิบัติตัวให้สมแก่ฐานะภาวะเพศ
ปูนวัย ให้ทันต่อเหตุการณ์ อัตตัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักตน
เป็นเหตุทำตนให้ดีดังนี้

ข้อ ๔ มัตตัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณ ประ
มาณคือกำหนดกฎเกณฑ์ ความเหมาะสม ความสมควร
ทำผิดกำหนดกฎเกณฑ์ ความเหมาะสมความสมควร ย่อม
เสื่อมสิ้นเสียหาย สิ่งที่เป็นคุณเป็นประโยชน์แท้ ๆ แต่ผิด
ประมาณไปย่อมให้โทษ สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ย่อมมีกำหนด
กฎเกณฑ์ความเหมาะสมความสมควรอยู่ในตัว คงที่ไม่
เปลี่ยนแปลงไปตามใจคน คนต้องปฏิบัติตนให้เข้าหา

กำหนดกฎเกณฑ์ความเหมาะสมความสมควร ถือตนเป็นประมาณหาได้ไม่ คนอยู่ด้วยกันร่วมการงานกัน หรือการเจรจาพาทีเพื่อผลประโยชน์ ผ่อนปรนปรองดองกัน ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ย่อมอยู่ด้วยกันร่วมการงานกันได้ ได้ผลประโยชน์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ไม่ได้เปรียบไม่เสียเปรียบกัน เป็นไปในทางสงบเรียบร้อย ปราศจากภัยเวร นี้เป็นมัตตัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณ

ข้อ ๕ กาลัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักกาละเวลาให้การงานกับเวลาสัมพันธ์กัน เวลาใดควรทำสิ่งใดอย่างใด ทำสิ่งนั้นอย่างนั้นเวลานั้น ทำให้ทันท่วงที มีเหตุการณ์ข้อขัดข้องหรือมีผลประโยชน์ เกิดขึ้นเฉพาะหน้า จัดการแก้ไขถือเอาผลประโยชน์ได้ในทันใดนั้น ไม่ชักช้าล่ากว่าเวลาอันสมควร ไม่รีบด่วนเร่งร้อนก่อนเวลาอันได้การ ผลไม้ที่ยังไม่ห่ามไปเร่งให้สุกเป็นรีบด่วน เร่งร้อนก่อนเวลาอันสมควร นี้เป็นกาลัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักกาละ อำนวยประโยชน์ได้ทันกาลเวลา ไม่เสียเวลาเปล่า

ข้อ ๖ ปริสัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักบริษัท คือรู้จักหมู่ชน หมู่ชนนี้เป็นหมู่ชนชนิดไร ติดต่อเข้ากับหมู่ชนนี้ จะ

เป็นคุณหรือเป็นโทษ เมื่อเป็นโทษ ไม่ติดต่อเข้าเกี่ยวข้องด้วย เมื่อจะเป็นคุณจึงติดต่อเข้าร่วมด้วย และปฏิบัติตนตามระเบียบของหมู่ชนนั้น อันหมู่ชนนั้นประกอบด้วยคนมาก อาจเป็นต่างชาติต่างภาษา ทำอะไรพูดอะไรในหมู่ชนนั้น ถ้าไม่ดี ความไม่ดีนั้นแพร่หลายไปมากไปไกลไปเร็ว เป็นการเสื่อมเสีย ถ้าดี ความดีนั้นระบือไปมากไปไกลไปเร็ว เป็นเกียรติแก่ตน แก่ตระกูลวงศ์ แก่ประเทศชาติ อนึ่งปริสัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักบริษัทนั้น คือถือเอาความเห็นของหมู่ชนเป็นประมาณ ปฏิบัติตนให้เข้ากับคนทั้งหลายได้ และในฐานเป็นผู้ปกครอง รู้จิตใจความเป็นไป ของหมู่ชนในปกครองของตน จึงบริหารการปกครองได้ถูกต้อง นี้เป็นปริสัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักบริษัท ให้สำเร็จประโยชน์ทุกเมื่อ

ข้อที่ ๗ ปุคคลัญญุตา ความเป็นผู้จักชนิดของบุคคล เมื่อรู้ว่าคนใดเป็นพาลไม่คบคนนั้น คนใดเป็นบัณฑิตคบคนนั้น คนใดเป็นมิตรไว้วางใจในคนนั้น คนใดเห็นเป็นศัตรูป้องกันภัยอันจะมาจากคนนั้น คนใดเป็นผู้น้อยเอ็นดูคนนั้น คนใดมีคุณแก่ตนกตัญญูกตเวทีต่อคนนั้น คนในมี

คุณแก่บ้านเมืองยกย่องคนนั้น ในฐานะเป็นผู้ใหญ่ในการงาน คนใดมีความรู้เชี่ยวชาญความสามารถในทางไหน ให้คนนั้นปฏิบัติงาน ตามความรู้ความชำนาญตามความสามารถของเขา นี้เป็นปุคคลัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักชนิดของบุคคล เป็นประโยชน์ในการที่จะปฏิบัติเกี่ยวกับบุคคลนั้น ๆ

ธัมมะของสัตบุรุษแต่ละข้อ เป็นเหตุให้มีความสุขความเจริญโดยแท้ เมื่อปฏิบัติได้ครบทั้ง ๗ ข้อ ก็เป็นเหตุให้มีความสุขความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นทุกคืนวัน พิจารณาดูเถิดจะเห็นว่า ธัมมะของสัตบุรุษนี้ ใช้ได้ทุกสมัย ไม่ล้าสมัยสักข้อเดียว เพราะฉะนั้น ผู้หวังความสุขความเจริญพึงปฏิบัติตามธัมมะของสัตบุรุษดังแสดงมา

สตญฺจ ธมฺโม น ชรํ อุเปติ

ธัมมะของสัตบุรุษ ย่อมไม่เข้าถึงความเสื่อมโทรม คือไม่ล้าสมัย ทันสมัยเสมอ ในอดีตก็ใช้ได้ ในปัจจุบันก็ใช้ได้ แม้ในอนาคตก็ใช้ได้ วิญญูชนพึงพิจารณาดูเถิด

ด้วยประการฉะนี้

วิทยุเทศนา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ
ธมฺโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ
เอสานิสํโส ธมฺเม สุจิณฺเณ
น ทุคฺคตึ คจฺฉติ ธมฺมจารีติ

ขอนอบน้อมต่อสมเด็จพระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ทุกวันทุกคืน ต่างทำมาหากินตามวิสัยของตน ๆ การทำมาหากินนั้นเพื่อประโยชน์สองประการ คือบำบัดทุกข์ทางร่างกาย และบำรุงสุขทางร่างกาย ความทุกข์ความสุขทางร่างกายนั้น ไม่สำคัญเท่าความทุกข์ความสุขทางจิตใจ พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักธรรมสนับสนุนการทำมาหากินทางร่างกายส่วนหนึ่งแล้ว ทรงแสดงหลักธรรมสนับสนุนการทำมาหากินทางใจอีกส่วนหนึ่ง ทรงกำหนดวันพระให้เป็นวันทำมาหากินทางจิตใจ เครื่องบำบัดทุกข์บำรุงสุขทางจิตใจนั้น คือธัมมะ วันนี้เป็นวันพระ จึงนำธัมมะมาแสดง พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องธัมมะไว้ว่า

ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ
ธมฺโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ
เอสานิสํโส ธมฺเม สุจิณฺเณ
น ทุคฺคตึ คจฺฉติ ธมฺมจารี

ธัมมะช่วยผู้ประพฤติธรรมไว้ ธัมมะที่ประพฤติดีแล้ว นำความสุขมาให้ นี้เป็นอานิสงส์ในธัมมะที่ประพฤติดีแล้ว คือผู้ประพฤติธัมมะไม่ต้องไปทุคติ

ธัมมะ คือความดีความจริง ช่วยคนให้ดีช่วยคนให้เห็นความจริง แต่ถ้าไม่ประพฤติตามธัมมะ ธัมมะก็ช่วยไม่ได้ ท่านเปรียบให้ฟังว่า ธัมมะเหมือนร่ม ร่มนั้นคุ้มกันแดดฝนได้จริง แต่ถ้าอยู่กลางแดดกลางฝน ไม่กางร่มขึ้นกั้น ร่มนั้นคุ้มกันแดดฝนให้คนนั้นไม่ได้ ต่อเมื่อประพฤติตามธัมมะ ธัมมะจึงช่วยให้ดีให้มีความสุข ไม่ต้องไปทุคติ คือแหล่งความทุกข์เหมือนร่มนั้น ใครกางขึ้นกั้นกลางแดดกลางฝน ก็คุ้มกันแดดฝนให้คนนั้น การประ-พฤติธัมมะจะได้ผลเพรียบพร้อม ต้องประพฤติให้ดี คือให้ถูกตรงให้ครบถ้วน ให้จริงจัง ให้สม่ำเสมอ ถ้าประพฤติไม่ดี ผลที่ได้รับก็ผิดบ้าง ถูกบ้าง ขาดตกบกพร่องไม่

สม่ำเสมอ หรือไม่บำรุงสุขทางจิตใจนั้น คือธัมมะ วันนี้เป็นวันพระ จึงนำธัมมะ ๔ ข้อมาบรรยาย คือ ศรัทธา อัปปมาทะ วิริยะ ปัญญา ธมมะ ๔ ข้อนี้อาศัยกันและกัน

ศรัทธา ความเชื่อ ความตกลงปลงใจ ความไว้วางใจ มีอธิบายว่า ในระหว่างคนกับคน การใช้วิธีล่อ วิธีขู่บังคับ ถึงหากสำเร็จ ก็แต่ต่อหน้าต่อตาเท่านั้น ครั้นกลับหลังกลายไปเป็นอื่น ครูกับศิษย์ถ้าไม่มีความเชื่อในกันและกัน การสอนการเรียนเป็นไร้ผล ผู้ใหญ่กับผู้น้อย ถ้าขาดความเชื่อฟังในกันและกัน คำสั่งก็ไม่เป็นคำสั่ง คำสอนก็ไม่เป็นคำสอน บังคับบัญชากันไม่ได้ ดำเนินงานไม่เป็นผล วิธีล่อวิธีขู่บังคับ เป็นเพียงภายนอกไม่แนบแน่น ไม่ซาบซึ้งตรึงใจโอนเอนไม่มั่นคง ดูพระเบญจวัคคีย์เถิด เชื่อตามมหาปุริสลักษณพยากรณศาสตร์ ว่าพระสิทธัตถะมีพระลักษณะแห่งมหาบุรุษ ต้องทรงผนวช ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแน่แท้ ครั้นพระองค์ทรงผนวชทรงบำเพ็ญวิธีทรมานพระกาย พร้อมกันคอยเฝ้าปรนนิบัติฟูมฟักอยู่เคียงข้างที่ พอทรงเลิกวิธีนี้ โดยที่ทรงเห็นว่าไม่ใช่วิธีที่ถูก พระเบญจวัคคีย์เห็นอย่างนั้นหมดศรัทธาพากันทอดทิ้งพระองค์ไว้แต่เดียวดาย เมื่อพระองค์ตรัสรู้

แล้ว เสด็จไปโปรดเบญจวัคคีย์นั้น ส่วนทางกับนักบวชชื่อ อุปกะ ทูลถามถึงธัมมะพิเศษในพระองค์ พระองค์ตรัสบอกแล้ว อุปกะไม่เชื่อเดินเลยไป พบพระพุทธเจ้าทั้งที ไม่ได้คุณธรรมแม้สักน้อย น่าเสียดาย พระองค์เสด็จไปถึงที่ของพระเบญจวัคคีย์ พระเบญจวัคคีย์ไม่ต้อนรับ พระองค์ตรัสโอภาปราศรัยปลุกใจ เกิดศรัทธาเลื่อมใสขึ้นใหม่ ส่งใจไปตามกระแสธัมมะที่ทรงแสดง เกิดศรัทธาแก่กล้ายิ่งขึ้น มีความเลื่อมใส ยอมเป็นสาวก และได้บรรลุธรรมพิเศษนี่เพราะศรัทธา ศรัทธานี้เรียกว่า ตถาคตโพธิศรัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้พระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้นในระหว่างคนกับคนพึงปลูกศรัทธาในกันและกันให้มั่นคง จะเป็นเหตุแห่งสามัคคี ซึ่งเป็นสวัสดีแก่ตนแก่หมู่คณะแก่ประชาชน เช่นแสดงความรู้ความสามารถให้คนทั้งหลายรู้เห็นว่าจะทำอะไร แล้วทำให้สำเร็จอย่างปากว่า จะช่วยเหลือเขา ต้องช่วยเหลือเขาให้ได้ผลตามวาจาว่า จะซื่อสัตย์สุจริตต่อเขา ต้องซื่อสัตย์สุจริตต่อเขาตามปฏิญญา ต้องไม่มีอาการไม่ดีซ่อนเร้นให้เขาคิดเห็นว่าไม่ซื่อสัตย์สุจริต เช่นนี้แล้ว คนทั้งหลายก็เกิดศรัทธาไว้วางใจ นี่เป็นศรัทธาในระหว่างคนกับคน

ศรัทธาในระหว่างคนกับคนก็เป็นสำคัญยิ่ง ถ้าไม่เชื่อในสิ่งที่ทำ ก็ไม่ทำหรือทำจับ ๆ จด ๆ ต้องปลูกศรัทธาลงไปว่าสิ่งนั้นมีจริง สิ่งนั้นเราทำได้ อย่างนี้เรียกว่ากรรมศรัทธา เชื่อกรรมคือสิ่งที่ทำ เชื่อว่าสิ่งนั้น เมื่อทำเสร็จแล้วมีผลอย่างที่ต้องการ อย่างนี้เรียกว่าวิปากศรัทธา เชื่อผลของกรรม คือสิ่งที่ทำ เชื่อว่าผลของกรรม คือสิ่งที่ทำนั้นเป็นของเรา ไม่เป็นของคนอื่นใดที่ไหน อย่างนี้เรียกว่า กัมมัสสกตาศรัทธา เชื่อว่าผลของกรรมคือสิ่งที่ทำเป็นของตน เมื่อศรัทธารวมกันเช่นนี้ ก็มีกำลังใจขึ้นทันที ขจัดความสนเท่ห์ลังเลให้สิ้นไป อุ่นใจในการทำ เหมือนได้เพื่อนเดินทางเปลี่ยว ไม่เปลี่ยวใจฉะนั้น ศรัทธาเป็นกำลังเบื้องต้นอยู่ในใจ ผลสำเร็จมิใช่เสร็จเพียงศรัทธา หากเสร็จด้วยการทำ แต่ถ้ายังประมาทอยู่ ก็ยังรีรออยู่ไม่ลงมือทำ เพื่อให้ลงมือทำ จึงต้องกำจัดความประมาทออกไป บำเพ็ญความไม่ประมาทให้ไพบูลย์

ความประมาทนั้น คือขาดสติ ลักษณะของความประมาท คือมัวเมา ทนงตัว ลืมตัว เขลาเบาความหูเบา หลงใหล อธิบายว่า มัวเมาในวัยว่า ยังเป็นหนุ่มเป็น

สาวยังไม่แก่ เป็นเหตุให้ลำพองคนองไปต่าง ๆ มัวเมาในความไม่มีโรคว่า ตนยังสุขสมบูรณ์ดีอยู่ ไม่ป่วยอะไร นี่เป็นเหตุให้ไม่เอาใจใส่รักษาตัว มัวเมาในชีวิตว่า ยังไม่ตาย ยังอยู่ไปได้อีกเท่านั้นเท่านี้ปี เป็นเหตุให้ชล่าใจในชีวิต ทนงตัวว่าดีกว่าใคร ๆ เป็นเหตุให้ข่มคนอื่น ไม่สนใจหาความรู้ ไม่เพิ่มพูนฐานะ ลืมตัว ไม่นึกว่าเดิมทีตัวเป็นอย่างไร เดี๋ยวนี้ทรามลงเพียงไรไม่สำนึก ไม่มีโอกาสกลับตัวเดี๋ยวนี้ดียิ่งขึ้น ยิ่งกำเริบพุ่งเพ้อ ไม่สำนึกว่าตัวดีขึ้นนี้ ดีขึ้นด้วยเหตุอะไร เขลาไม่รู้เท่าทัน เป็นเหตุให้เสื่อมเสียผิดพลาดขาดตกบกพร่อง เบาความไม่พินิจพิเคราะห์ถึงเหตุผลไม่รอบคอบถี่ถ้วนมักผลุนผลัน พูดออกไปง่าย ๆ พูดก่อนคิด ทำก่อนคิด หูเบา ได้ยินได้ฟังเชื่อทีเดียว ได้ยินได้ฟังจากคนที่สนิทชิดเชื้อเชื่อมั่นทันที ไม่สอบสวน ไม่สืบสวน ไม่ไต่สวน เป็นทางเสียความเป็นธรรม หลงใหลในลาภ ยศ สุข สรรเสริญ เพลิดเพลินปล่อยใจให้เลื่อนลอยไปในวัตถุกาม คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นเหตุให้เสื่อมคุณธรรมความดี ความประมาทมีลักษณะเป็นต้นฉะนี้ ล้วนแต่ทำให้เสียความเป็นผู้ใหญ่ เสียงานเสียทรัพย์

สิน เสียชีวิต ร้ายที่สุดคือเสียคน ไม่เสียเฉพาะตัว กินไปถึงคนอื่น ๆ ด้วย จึงควรกำจัดความประมาท บำเพ็ญความไม่ประมาทให้ไพบูลย์

อัปปมาทะ ความไม่ประมาท โดยความได้แก่มีสติ มีลักษณะตรงกันข้ามกับความประมาทนั้น คือไม่มัวเมาในวัย เห็นว่า ต้องแก่ตัวลงไปทุกวัน ๆ แล้วทำกิจอันควรทำวันนี้ ก่อนแก่มาก ๆ ไม่มัวเมาในความไม่มีโรค เห็นว่าโรคอาจเกิดขึ้นเมื่อไรก็ได้ ร่างกายเป็นที่ตั้งของโรค เมื่อร่างกายยังสมบูรณ์ ก็อาศัยร่างกายนี้ทำกิจให้เสร็จสิ้นไปก่อนที่ความป่วยไข้มาถึงตัว ไม่มัวเมาในชีวิต เห็นว่าเหตุแห่งความตายนี้มีมาก รู้ไม่ได้ว่าจะตายเมื่อไร เห็นหน้าอยู่หลัด ๆ เมื่อเช้านี้เอง พอตกเย็นได้ตายเสียแล้ว เห็นหน้าอยู่หยก ๆ เมื่อเย็นวานนี้นี่ รุ่งเช้าตายเสียแล้ว แล้วทำกิจอันควรทำให้ทันตาเห็น ก่อนตาย ไม่ทนงตัวว่าดีกว่าใคร ๆ เห็นว่า แต่ละคนก็ดีไปคนละอย่าง ดีอยู่ก็สงวนความดีไว้และทำความดีต่อไป ไม่ลืมตัวเอง สอบสวนตัวเอง ถ้าเห็นว่าตนทรามลง ก็รีบพยายามปรับตัวใหม่ ถ้าเห็นว่าตัว

ดีขึ้น ดีขึ้นอย่างไร แล้วทำอย่างนั้น เพื่อให้ดียิ่งขึ้น ไม่ให้ความเขลาเข้าครอบงำ กลับครอบงำความเขลาให้สิ้นไป ไม่เบาความคือพินิจพิเคราะห์ โดยรอบคอบ คิดก่อนพูด คิดก่อนทำ ไม่หูเบา ได้ยินได้ฟังเรื่องอะไรจากใครก็ตาม สอบสวน สืบสวน ไต่สวนก่อน ไม่หลงใหลในลาภ ยศ สุข สรรเสริญ ไม่เพลิดเพลินปล่อยใจให้เลื่อนลอยไปในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เห็นว่าไม่ยั่งยืน เป็นสิ่งแปรปรวนไป เห็นอย่างนี้แล้ว ไม่ปล่อยให้วันคืนล่วงไปเสียเปล่า รีบประกอบกิจธุระอันควรทำต่อไป อย่างนี้เรียกว่า ความไม่ประมาท เป็นธัมมะเครื่องรักษาตัวให้รอดพ้นจากภัยพิบัติ ไม่ให้ตายผิดธรรมดา แม้ตัวตายไปแล้ว แต่คุณความดียังคงอยู่ ชื่อว่าไม่ตาย ก็การทำนั้น ๆ เมื่อทำไป ๆ เกิดขัดข้องขึ้นบ่อย ๆ ชักให้ท้อถอยที่ต้องจำเจทำแล้วทำเล่า ชักให้อิดหนาระอาใจ ที่ต้องทำเหนื่อยยากลำบาก ชักให้อ่อนใจเกียจคร้าน ถ้ายอมจำนนเพียงแค่นี้ ก็ทำอะไรไม่สำเร็จ จึงต้องมีธัมมะอีกข้อหนึ่งคือ วิริยะ เข้าช่วย

วิริยะ แปลว่า ความเพียร ความเพียรแปลว่า ความ

เป็นคนกล้าหาญ กล้าสู้ต่อข้อขัดข้องต่อเรื่องที่ทำให้อึดหนาระอาใจ ต่อความเหนื่อยยากลำบาก มีข้อขัดข้องเกิดขึ้นต้องนึกว่าขัดข้องมีเป็นธรรมดาไม่ว่าที่ไหน ทางนี้เท่านั้นที่จะสำเร็จผล ทางอื่นไม่มี ถ้าสู้ต่อข้อขัดข้องไม่ได้ ทนความเหนื่อยยากลำบากไม่ได้ดังนี้แล้ว ทนทุกข์อยู่อย่างไร ก็ต้องทนทุกข์อยู่อย่างนั้นตลอดไป โง่เขลาอยู่อย่างไร ก็ต้องโง่อยู่อย่างนั้นตลอดไป ยากจนอยู่อย่างไร ก็ต้องยากจนอยู่อย่างนั้นตลอดไป พึงนึกว่า การงานอย่างนี้ ยังต้องทำติดต่อกัน และจำต้องทำซ้ำ ๆ ยิ่งซ้ำก็ยิ่งให้ความสำเร็จไปทุกระยะ เหมือนเดินทางก้าวซ้ำแต่ละก้าว ก็ใกล้ปลายทางเข้าไป กินข้าวยังต้องกินทีละคำ กลืนทีละคำ ความเหนื่อยยากลำบากนั้น เป็นธรรมดาของการงาน ไม่ทำให้เหนื่อยยากลำบากจริงแล แต่ไม่ได้อะไรเลย ทำนั้นเหนื่อยยากลำบากแท้ แต่ถ้าทนทำได้ตลอด ความเหนื่อยยากลำบากหมดไปเอง มีผลกำไรเป็นบำเหน็จเมื่อเสร็จงาน นึกเห็นเช่นนี้ ก็กล้าหาญบากบั่นในการทำ ควรนำความเพียรไปในทางที่ชอบ เช่นเพียรเรียนวิชาหาความรู้ เพียรทำมาหากินโดยสุจริต เพียรระวังป้องกันบาปอกุศล ระวังความ

เสื่อมเสีย ผิดพลาด เพียรบำเพ็ญบุญกุศล ความดีความชอบ ความสุขความเจริญ เพียรสงวนบุญกุศล ความดีความชอบ ความสุขความเจริญให้คงอยู่ ความเพียรอย่างนี้เรียกว่าความเพียรชอบ ความเพียรเป็นแรงเท่านั้น คนไม่มีปัญญาอาจใช้ความเพียรไปในทางผิดพลาด เช่น ทางขวาเป็นทางถูก ทางซ้ายเป็นทางผิด ก็อาจเพียรเดินไปในทางผิด เพื่อให้ความเพียรเป็นไปในทางที่ชอบ ต้องมีปัญญาเข้าประกอบอีกข้อหนึ่ง

ปัญญา ความรู้ เป็นแสงสว่างยิ่งกว่าแสงสว่างใด ๆ ทั้งสิ้น แสงสว่างอื่น ๆ ส่องให้คนตาดีเห็นได้แต่ภายนอก ส่องไปต้นไม้ ให้เห็นลำต้นเปลือกกิ่งใบดอกผล ส่องไปยังภูเขาให้เห็นเพียงรูปของภูเขา ส่องไปยังพื้นแผ่นดินให้เห็นเพียงที่ลุ่มราบหลุมบ่อ เนินดอน มิได้ส่องให้เห็นคุณโทษสาระประโยชน์อะไรในนั้น ส่วนแสงสว่างคือปัญญาสามารถส่องให้เห็นคุณโทษสาระประโยชน์ในนั้นได้ เช่นให้เห็นว่า ในต้นไม้นี้ สิ่งนี้กินได้ใช้ทำยาได้ ที่ตรงนี้มีตาน้ำ ขุดลงไปเถิดได้น้ำ อนึ่ง ปัญญาเป็นดุจดวงตา ตาเดียวเห็นแต่ด้านเดียวไม่รอบคอบ เห็นแต่ฝ่ายดี หรือ

ฝ่ายเสื่อมเสีย เห็นแต่ประโยชน์ตน หรือประโยชน์คนอื่น เห็นแต่ปัจจุบันเฉพาะหน้า หรือ อดีต หรืออนาคต เห็นแต่ทางโลก ไม่เห็นทางธรรม คนมีปัญญาเพียงด้านเดียวอย่างนี้ ชื่อว่า เอกจักขุ มีตาเดียว นับเป็นดีไม่ได้ เห็นทั้งฝ่ายดีทั้งฝ่ายเสื่อมเสีย ทั้งประโยชน์ตน ทั้งประโยชน์คนอื่น ทั้งอดีต ทั้งอนาคต และปัจจุบัน ทั้งทางโลกทั้งทางธรรม คนมีปัญญาทั้งสองอย่างนี้ ชื่อว่า ทวิจักขุ มีสองตา นับเป็นประเสริฐ ปัญญานั้น เป็นไปในทางโลกอย่างหนึ่ง ในทางธรรมอย่างหนึ่ง ปัญญาในทางโลก ช่วยให้บริบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ ฐานะ เกียรติยศ เกียรติคุณ ปัญญาในทางธรรม คือรู้ว่า สิ่งสมบัติทั้งหลายที่เป็นสังขาร เกิดขึ้นแล้วแปรไป ในที่สุดดับหายหมด เช่นคนนี้เอง เดี๋ยวนี้เห็นเป็นรูปร่างหน้าตาอย่างนี้ แล้วเปลี่ยนรูปหน้าไป ต่อไปก็ตายรูปร่างหน้าหายหมด ไม่มีตัวตน เป็นความจริงอย่างนี้แล้วกายวาจาใจสงบ ปราศจากรักโลภโกรธหลง เป็นความสุขที่แท้จริง ควรอบรมปัญญาในทางธรรมไว้บ้าง เผื่อร้อนใจในทางโลกเมื่อใด เมื่อนั้น จะได้หันมาในทางธรรม พระธรรมชอบดับร้อน ให้เย็นใจอยู่เสมอ

ศรัทธาความเชื่อมีในคนใด ทำให้คนนั้นมั่นคง เด็ดเดี่ยวไม่สนเท่ห์ลังเลใจ อัปปมาทะ ความไม่ประมาทมีในคนใด ทำให้คนนั้นระมัดระวังเหนี่ยวรั้งชั่งใจ รอบคอบถี่ถ้วนไม่ผิดพลาดพลั้งเผลอ วิริยะความเพียร มีในคนใด ทำให้คนนั้นแกล้วกล้าทรหดอดทน หนักเอาเบาสู้ ปัญญาความรู้ มีในคนใด ทำให้คนนั้นมีหลัก รอบรู้ รู้ผิดรู้ถูก รู้เหตุผล ทั้งนี้คือรักษาตัวช่วยตัวทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ธัมมะช่วยผู้ประพฤติธัมมะไว้ ธัมมะที่ประพฤติดีแล้วนำความสุขมาให้ นี่เป็นอานิสงส์ในธัมมะที่ประพฤติดีแล้ว คือผู้ประพฤติธัมมะ ไม่ต้องไปทุคติ ทางชั่วร้ายทุกข์ร้อน จึงสมควรประพฤติธัมมะ ๔ ข้อนี้ และประพฤติให้ดี ธัมมะที่ประพฤติดีแล้ว ย่อมนำความสุขความเจริญมาให้แก่ผู้ประพฤติธัมมะนั้น ด้วยประการฉะนี้.

☆ ☆ ☆

วิทยุเทศนา

□

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

การโว จ นิวาโต จ สนฺตุฏฺฐี จ กตญฺญุตา
กาเลน ธมฺมสฺสวนํ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมนฺติ

ขอนอบน้อมต่อสมเด็จพระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

วันนี้ มีเวลา ๒๔ ชั่วโมง เท่ากับวันทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว พร้อมกับชีวิตร่างกายของคนทั้งหลาย แต่วันนี้เป็นวันพิเศษ คือ เป็นวันที่ทางศาสนานิยมว่า เป็นวันอุโบสถ คือวันที่ชาวพุทธศาสนารักษาศีล สงบกายวาจาจากสิ่งที่เป็นโทษ ในวันธรรมดานั้น ต้องทำงานต่าง ๆ ด้วยกายด้วยวาจาด้วยใจ อาจมีมลทินติดกายวาจาใจอยู่บ้าง ถึงวันอุโบสถ จึงรักษาศีล กวาดล้าง ชำระมลทินครั้งหนึ่ง ปล่อยไว้มาก ๆ หมักหมมจนเคยตัวแล้ว จะไม่เห็นโทษของความชั่ว กลับเห็นเป็นดีไป เมื่อเห็นชั่วเป็นดีไปแล้ว ก็ถึงขั้นอาการหนักมาก ถ้าเป็นคนไข้ก็ไข้หนัก หมอไม่

รับรอง ทำความเป็นอยู่ของชุมชนให้ยุ่งยากวุ่นวาย วันนี้จึงเป็นวันศีล วันที่ทำความเป็นอยู่ของประชุมชนให้เข้าระเบียบ นอกจากเป็นวันอุโบสถแล้ว ยังเป็นวันธัมมัสสวนะอีกด้วย วันธัมมัสสวนะ คือวันฟังธัมมะ คือฟังข้อที่เป็นความชั่วไม่ควรประพฤติ และข้อที่เป็นความดีควรประพฤติ ศีลเป็นฝ่ายบำราบ ธัมมะเป็นฝ่ายบำรุง ทำให้กายวาจาใจประณีต วันนี้จึงเป็นทั้งวันศีลและวันธรรมเป็นวันสิริมงคล เป็นวันที่ทางศาสนาช่วยการปกครองของบ้านเมืองเป็นพิเศษ ความชั่วความดีนั้นรู้กันอยู่แล้ว ลางคนรู้มากรู้กว้างขวางลึกซึ้ง แต่เผลอไผลไปทำความชั่วได้ และมีความดีอยู่เผลอไผลไปละทิ้งความดีก็มี ไม่รักษาความดีของตนไว้หรือรักษาความดีไว้ไม่ได้ รักษาความดีไว้ไม่ได้ยังไม่น่าตำหนิเท่าไม่รักษาความดีไว้ ไม่รักษาความดีหรือรักษาความดีไว้ไม่ได้ ก็เป็นเรื่องที่ไม่ดีทั้งนั้นแหละ การฟังธัมมะเป็นการเตือนเป็นการสกิดตนเอง ให้สำนึกถึงความชั่วให้นึกถึงความดี ความชั่วเป็นอัปปมงคล กายที่ทำชั่วเป็นทุจริตเป็นอัปปมงคล ปากที่พูดชั่วเป็นทุจริตเป็นอัปปมงคล ใจที่คิดชั่วเป็นทุจจริต เป็นอัปปมงคล เมื่อ

กายวาจาใจเป็นอัปปมงคลแล้ว จะมีอะไรเหลือเป็นมงคลเล่า ก็เป็นอัปปมงคลทั้งเนื้อทั้งตัว คำว่ามงคลแปลว่าเหตุให้ถึงความเจริญ ชาวโลกนิยมมงคลภายนอกก็มี เช่น ใบมะตูม หญ้าแพรก หรือเสกเป่าต่าง ๆ แต่พระพุทธศาสนานิยมมงคลในตัวเอง คือนำมงคลมาไว้ในตัว มงคลทางพุทธศาสนานั้น คือ ธัมมะ ที่ตั้งของมงคลคือ กายวาจาใจทุกคนมีกายวาจาใจด้วยกันแล้ว ยังอยู่แต่การทำเท่านั้น ทำเมื่อใด เป็นมงคลเมื่อนั้น จึงควรรีบทำมงคลขึ้นในตัวจะได้เป็นสิริมงคลคุ้มครองป้องกันตัวให้เป็นอยู่ดี พ้นภัยเวรธัมมะทั้งหมด เป็นมงคลทั้งนั้น เพราะทุกข้อเป็นเหตุให้ถึงความเจริญเป็นจุดเดียวกัน แต่พระพุทธเจ้าตรัสไว้หมวดหนึ่ง มี ๓๘ ข้อ จะยกมากล่าวในโอกาสนี้เพียง ๒ ข้อ คือ คารวะ และสันโดษ ตามพระบาลีที่ยกไว้ข้างต้นนั้น

คารวะ คือ ความเคารพ แปลว่าความเป็นคนมีใจหนักแน่น ไม่โลเล เป็นหลักค้ำจุนให้เป็นคนดี คนใดไม่มีความเคารพ คนนั้นเป็นคนไม่มีหลัก ไม่มีมงคลในตัว ย่อมเคว้งคว้างไปตามอารมณ์ สิ่งที่ควรเคารพนั้น คือบุคคล วัตถุ สถานที่ บุคคลได้แก่มารดาบิดา คนที่มีคุณแก่เรา

คนที่ได้รับสมมติให้เป็นใหญ่เป็นประธาน วัตถุได้แก่สิ่งที่เป็นอนุสรณ์ของคนที่ควรเคารพเช่นพระพุทธรูป รูปคนที่มีคุณ รูปคนที่ได้รับสมมติให้เป็นใหญ่เป็นประธาน สถานที่ได้แก่สถานที่อันเป็นอนุสรณ์อย่างนั้น และสถานที่เป็นที่บำเพ็ญกุศล เช่นโบสถ์และวัด การแสดงความเคารพต่อสิ่งที่ควรเคารพนั้น เป็นไปตามนิยม เช่น กราบไหว้ ยังมีอาการอย่างอื่นอีก คือไม่ลบหลู่ ไม่หันเท้าไปหาสิ่งที่ควรเคารพ ไม่คะนองไม่พูดเสียงดัง มีอาการสุภาพสงบเสงี่ยมต่อหน้าสิ่งที่ควรเคารพ หรือในสถานที่ที่ควรเคารพ แม้คนที่เสมอกัน ไม่มีบุญคุณแก่กัน คนที่รู้จักชั่วรู้จักดี เขาก็เคารพกัน เช่น เดินสวนทางกัน เขาเคารพกันโดยหลีกทางให้แก่กันและกัน จึงไม่ค่อยมีเรื่องทะเลาะวิวาทกัน คนที่รู้จักชั่วรู้จักดี มีมารยาทอันดีนั้น บุคคลวัตถุสถานที่ที่เขาไม่นับถือ เขาก็แสดงมารยาทอันดี ต่อบุคคลวัตถุสถานที่นั้น ๆ คนศาสนาอื่นถ้าไม่เคารพพระพุทธศาสนาและสิ่งที่เนื่องกับพระพุทธศาสนา นั่งเหยียดขา นั่งขัดสมาธิในโบสถ์ ไม่แปลกอะไร คนที่แสดงตนว่า เป็นพุทธศาสนิก นับถือพระพุทธศาสนาและสิ่งที่เนื่องกับพระ

พุทธศาสนา นั่งเหยียดขา นั่งขัดสมาธิในโบสถ์ต่อหน้าพระประธาน ซึ่งเป็นอาการที่ชาวพุทธศาสนาถือว่าไม่เคารพนี้สิแปลก แม้แต่คนป่าคนดอยเขายังมีสิ่งที่ควรเคารพของเขา และเขาก็เคารพสิ่งนั้น คนที่มีความเคารพ แสดงว่าเป็นคนเจริญ มีวัฒนธรรม คนที่ไม่มีความเคารพ แสดงว่าเป็นคนไม่เจริญ ไม่มีวัฒนธรรม เพราะฉะนั้น การเคารพหรือคารวะ จึงเป็นมงคลแท้ ความไม่เคารพเป็นอัปปมงคล ผู้หวังความสุขความเจริญแก่ตน พึงปฏิบัติธัมมะที่เป็นมงคล คือ เคารพคารวะต่อบุคคล วัตถุ สถานที่ที่ควรเคารพ ก็จะมีมงคลขึ้นในตนเอง และเป็นเหตุแห่งความสุขความเจริญแก่ตนเอง ยังมีมงคลอีกข้อหนึ่งคือสันโดษ

สันโดษ แปลต่อคำว่า ยินดีในของของตน แต่โดยลักษณะของสันโดษตามที่ท่านแจกไว้มีหลายอย่าง ไม่เฉพาะแต่ว่ายินดีในของของที่มีในตนเท่านั้น การรู้จักใช้ของก็เป็นสันโดษ เช่นผ้าคาดเอว นอกจากคาดแล้ว ใช้ผูกมัดสิ่งของก็ได้ หรือบาตรของพระ นอกจากใช้รับข้าวแล้ว ใช้ตักน้ำก็ได้ ใช้ต่างกาต้มน้ำก็ได้ อย่างนี้ก็ว่าสันโดษ

จึงต้องแปลโดยสำนวนว่า ทำตามสมควร การแปลภาษาหนึ่งให้เป็นอีกภาษาหนึ่ง เขาแปลกัน ๒ อย่าง คือ แปลคำต่อคำอย่างหนึ่ง แปลโดยสำนวนอย่างหนึ่ง สุดแต่อย่างไหนจะได้ความตามภาษา เป็นอันว่าได้ความของคำว่าสันโดษแล้ว

ประชาชนมีอาชีพต่าง ๆ กัน มีฐานะต่าง ๆ กัน ถ้าไม่จัดคนให้เข้าอยู่ในระเบียบแล้ว ต่างคนต่างก็ทำตามชอบใจ ความเป็นอยู่ของหมู่ชน ก็ยุ่งยากวุ่นวายสับสน เดือดร้อนไปตามกัน ไม่เป็นสุข ถ้าจัดคนให้เข้าอยู่ในระเบียบ ตามอาชีพตามฐานะแล้วก็ไม่เป็นอย่างนั้น สันโดษ เป็นวิธีจัดคนให้เข้าอยู่ในระเบียบ ระเบียบนั้น เป็นระเบียบเฉพาะหมู่บ้าง เป็นระเบียบทั่วไปบ้าง ระเบียบเฉพาะหมู่คือระเบียบของนักบวช ได้แก่พระวินัยบัญญัติ จัดพระนักบวชให้เข้าอยู่ในพระวินัยบัญญัติ ระเบียบของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนได้แก่กฎหมาย จัดคฤหัสถ์ให้เข้าอยู่ในกฎหมาย ระเบียบของทหาร ข้าราชการพลเรือน ได้แก่วินัยของทหาร ของข้าราชการพลเรือน จัดทหารข้าราชการพลเรือนให้อยู่ในวินัยของตน ๆ ระเบียบทั่วไป คือศีลและธรรม เป็น

ระเบียบของโลกคือประชาชน จัดประชาชนให้เข้าอยู่ในศีลธรรม จะกล่าวลักษณะของสันโดษเป็นตัวอย่าง คือยถาลาภสันโดษ ยถาพลสันโดษ

ยถาลาภสันโดษ ยินดีเท่าที่ได้ ได้เท่าไรได้อย่างไรยินดีเท่านั้นอย่างนั้น ไม่ล่วงล้ำก้ำเกินออกไปจากเท่าที่ได้อย่างนี้เป็นมงคล ถ้าไม่มีสันโดษ ไม่ยินดีเท่าที่ได้ เกิดโลภจัด ก็ทำทุจจริตขะโมยคดโกงฉ้อฉลยักยอกโดยตรงบ้างโดยอ้อมบ้าง สุดแต่จะได้โดยวิธีไหน เป็นอัปปมงคลเหตุแห่งความเสื่อม คนที่ขะโมยคดโกงฉ้อฉลยักยอก ก็เพราะไม่สันโดษ รัฐบาลต้องมีภาระหนัก เพราะคนไม่สันโดษนี่แหละข้อหนึ่ง เท่าที่น่ายินดีเท่าที่ได้นั้น มิใช่ห้ามไม่ให้ขยายตัวเพิ่มพูนให้มากขึ้น ขยายตัวเพิ่มขึ้นเท่าไรก็ได้ แต่ต้องขยายตัวเพิ่มขึ้นโดยไม่ผิด เช่น ทำข้าราชการได้เงินเดือนเท่านี้ ก็ขยายตัวเพิ่มพูนขึ้นได้โดยวิธีถูก ไม่ผิดศีลไม่ผิดธรรม คือขยันทำการงานอันเป็นหน้าที่อย่าไถล เอาใจใส่การงานอันเป็นหน้าที่ของตนให้เรียบร้อยไม่บกพร่อง เพิ่มเติมความรู้ความสามารถให้มากขึ้น โดยวิธีนี้ก็ได้เงินเดือนขึ้นแล้วยินดีอยู่เท่าที่ได้นี้ไว้พลาง ต่อไปก็บำเพ็ญหน้าที่

บำเพ็ญตนโดยวิธีนี้อีก หรือหารายได้ด้วยการทำอย่างอื่น โดยไม่ผิดศีลไม่ผิดธรรมก็ได้ ไม่เสียสันโดษ เป็นมงคลเหตุให้ถึงความเจริญ ถ้าไม่สันโดษก็ทำทุจจริตเท่านั้น

ยถาพลสันโดษ ทำตามกำลังที่อำนวยให้ได้ กำลังคือแรงที่ให้สำเร็จประโยชน์ ได้แก่กำลังกาย กำลังเงิน กำลังคน กำลังความรู้ความสามารถ ทำงานใด ๆ ก็ตาม ถ้าเกิดโลภจัดอยากได้มาก ทำเกินกว่ากำลัง ไม่สำเร็จประโยชน์ กลับเสียประโยชน์ด้วยซ้ำ ประโยชน์ก็ไม่ได้ลังจะเสียไปเปล่าด้วย นี่เป็นผลของการไม่สันโดษ ซึ่งเป็นอัปป-มงคล เหตุแห่งความเสื่อมเสีย ทำตามกำลังที่อำนวยให้ได้ กำลังที่มีอยู่เพียงใด ทำเพียงกำลังนั้น ย่อมสำเร็จประโยชน์ แม้ไม่มากก็เป็นส่วนได้ และไม่เสียกำลังเปล่า นี่เป็นสัน-โดษ ซึ่งเป็นมงคลเหตุแห่งความเจริญ จะให้ได้ผลประโยชน์มากขึ้นเพียงไรก็ได้ แต่ต้องเพิ่มพูนกำลังหนุนให้พอแก่การงาน เช่นใช้กำลังคนเท่านี้คน ทำงานได้เท่านี้ ถ้าทำงานมากขึ้น ก็เพิ่มกำลังคนให้มากขึ้น ถ้าเพิ่มกำลังคนไม่ได้ก็อย่าทำงานนั้นให้มากขึ้น เกินกว่ากำลังคนที่มีอยู่ ปฏิบัติอย่างนี้ เป็นสันโดษ ซึ่งเป็นมงคล เหตุแห่งความเจริญ

ขออำนวยสิริมงคล คือ คารวะและสันโดษแก่ประชาชนผู้เป็นเพื่อนทุกข์ เกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน ในวันธัมมัสสวนะอุโบสถนี้ ซึ่งเป็นวันศีล วันธัมมะ ด้วยประการฉะนี้.

วิทยุเทศนา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

สโต ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิหเรยฺย สมฺปชาโน อยํ โว อมฺหากํ อนุสาสนีติ.

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

บัดนี้ จะบรรยายธรรมะ เรื่องสติแลสัมปชัญญะ เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข แก่ประชาชนผู้เป็นเพื่อนทุกข์เกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งสิ้น

สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ตรัสสอนไว้ว่า สโต ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิหเรยฺย สมฺปชาโน อยํ โว อมฺหากํ อนุสาสนี ความว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็นผู้ระลึกได้ เป็นผู้รู้ตัวอยู่ทุกเมื่อ นี้เป็นคำเราสอนท่านทั้งหลาย ความเป็นผู้ระลึกได้ ชื่อว่าสติ ความเป็นผู้รู้ตัว ชื่อว่าสัมปชัญญะ สตินั้นเป็นไปในกิจดังนี้ เมื่อจะสำเร็จอิริยาบถเดิน ยืน นั่ง นอน ให้ระลึกได้ก่อนว่าตนจะสำเร็จอิริยาบถนั้น ๆ ไม่ลืมตัวทำผลุนผลันไป บุคคลลุกขึ้นหน้ามืด

หรือโดนอะไร จะเดินก็หกล้ม ดังนี้ เป็นเพราะขาดสติ อีกอย่างหนึ่งเป็นไปในกิริยาที่ทำ กิริยาที่พูด กิริยาที่คิด เมื่อจะทำกิจการอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี เมื่อจะพูดอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี เมื่อจะคิดอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี ให้นึกได้ก่อนแล้ว จึงทำ จึงพูด จึงคิด บุคคลทำพลาด พูดพลาด คิดพลาด ก็เพราะขาดสติ อีกอย่างหนึ่ง เป็นไปในกิริยาที่จำการใดที่ได้ทำไว้แล้ว วาจาใดที่ได้พูดไว้แล้ว แม้ล่วงกาลนาน ให้นึกถึงการนั้น วาจานั้นได้ไม่ลืมเสีย บุคคลผู้ทำแล้วพูดแล้วลืมเสีย ไม่อาจนำมาเทียบกับการที่จะทำ และวาจาที่จะพูดต่อไป เพื่อหลีกความเสีย และเป็นไปในความดีเช่นนี้ ก็เพราะมีสติ

สัมปชัญญะนั้น เป็นไปในกิจอันเดียวกับสติ แต่โดยการต่างกัน สตินั้นให้นึกได้เมื่อทำ เมื่อพูดเมื่อคิด สัมปชัญญะนั้นให้รู้ตัวในเวลากำลังพูด กำลังคิด บุคคลผู้เดินไปโดนคนหรือของ ยืนไม่ตรง ทำอะไร พูดอะไร คิดอะไรยังไม่อยู่ จำไม่ได้ เช่นนี้เพราะขาดสัมปชัญญะ สติสัมปชัญญะนี้เป็นประโยชน์แก่ชนทุกจำพวกไป แม้พระสารีบุตรเถรเจ้าก็ได้กล่าวไว้ว่า เทฺว ธมฺมา พหุการา สติ จ สมฺปชญฺญญฺจ

ธรรม ๒ ประการมีอุปการมาก คือสติและสัมปชัญญะ ใจอันหาสติสัมปชัญญะควบคุมมิได้ ย่อมแล่นไปในอารมณ์ต่าง ๆ สุดแต่จะใคร่ ไม่มียั้งเลือกว่าอย่างไรควร ส่วนใจอันได้สติสัมปชัญญะเข้ากำกับ ย่อมรู้จักเพื่อจะยั้งและเลือกแต่ส่วนดี เปรียบเหมือนรถหาสารถีมิได้ ม้าพาวิ่งไปตามลำพัง ย่อมแล่นไม่ตรง โดนนั่นโดนนี่ไปตามทาง ทำความเสียหายให้แก่ตนบ้างแก่คนอื่นบ้าง ไม่มีดี ส่วนรถมีสารถีผู้ฉลาดกำกับ ย่อมเดินตรงไม่เสียระเบียบ แล่นโดยเรียบร้อยไม่ทำอันตรายให้แก่ใคร ยังประโยชน์แห่งการใช้รถให้สำเร็จเป็นอันดี อุปมาข้อนี้ฉันใด ความเป็นไปของบุคคลก็ฉันนั้น บุคคลผู้มีใจหาสติสัมปชัญญะควบคุมมิได้ ย่อมประพฤติ กายวาจาผิด ๆ พลาด ๆ ทำความเสียหายให้เกิดแก่ตนและผู้อื่น ฝ่ายบุคคลผู้มีใจอันสติสัมปชัญญะเข้ากำกับ ย่อมประพฤติกายวาจาในทางที่ถูก นำความดีให้เกิดเป็นผล สติสัมปชัญญะ เป็นอุปการะแก่ชนทุกจำพวกฉะนี้ บุคคลผู้หวังความดีความงามแก่ตน ควรเป็นคนมีสติสัมปชัญญะ แม้มักจะพลั้งเผลอ หมั่นอบรมเข้าก็คงดีขึ้น เมื่อจะสำเร็จอิริยาบถจะทำจะพูดจะคิด ควรนึกก่อนว่า

ตนจะทำกิจนั้น ๆ เมื่อทำก็พิจารณาดูว่า ตนทำอย่างนั้น ๆ ครั้นคุ้นเข้า สติสัมปชัญญะก็จะค่อยมั่น และทางที่จะใช้สติสัมปชัญญะนั้น มีหลายอย่าง จักวิสัชนาพอเป็นทางสันนิษฐาน

สติสัมปชัญญะนั้น ควรให้เป็นไปในธรรม ๓ ประการ คือ อัปปมาท อัตตสัมมาปณิธิ และสามัคคี อัปปมาทนั้น คือธรรมเป็นข้าศึกแก่ประมาท โดยพยัญชนะได้แก่ความไม่มัวเมา เช่นในลาภยศสรรเสริญสุข และในวัย ในความไม่มีโรค ในชีวิต โดยอรรถ ได้แก่ความไม่อยู่ปราศจากสติ ความไม่เลินเล่อ อัปปมาทนั้น เป็นอุปการใหญ่ในกิจการทั้งคดีโลกคดีธรรม คนผู้ประมาทไม่นำพาในอันรักษาร่างกาย ถือว่ายังผาสุกสบาย ไม่ระวังโรคอันจะเกิดขึ้นทอนชีวิต หรือปล่อยให้เกิดขึ้นแล้วก็ไม่คิดรักษาเสียแต่ต้นมือ ผลก็คืออายุสั้นไม่เป็นไปถึงไหน แม้ยังมีชีวิต ก็ไม่มีสุขสำราญ ไม่อาจประกอบกิจการอย่างคนอยู่ดี ฝ่ายคนไม่มีความประมาท เอาใจใส่ระวังรักษาร่างกาย ก็จะมีความสบายห่างจากโรค อาจรักษาชีวิตให้เป็นสุขอยู่ยืนนาน อีกประการหนึ่ง คนผู้ประมาท ไม่รู้จัก

ประหยัดทรัพย์จับจ่ายสุรุ่ยสุร่ายไม่รู้พอดี โภคทรัพย์อันมีอยู่ ก็จะหมดไป ที่หาได้ก็ไม่พอใช้ ผลก็คือไม่พ้นจากความลำบาก เพราะขาดทรัพย์ ฝ่ายผู้ไม่ประมาท รู้จักจับจ่ายเทียบรายได้รายเสีย ผ่อนปรนใช้สอย ถือประโยชน์แห่งโภคทรัพย์ แต่ไม่ยากจน อีกประการหนึ่ง คนผู้ประกอบการงาน ประมาทแล้ว การงานย่อมเสื่อมเสีย ไม่ประมาทแล้ว การงานย่อมสำเร็จ ความไม่ประมาทเป็นอุปการแก่กิจการในคดีโลกดังวิสัชนามา

ส่วนเป็นอุปการในคดีธรรมนั้น เป็นเหตุเกิดและเจริญกุศลขันธ์ ทั้งที่เป็นโลกิย์และโลกุตร บุคคลจะบำเพ็ญกุศลให้ถาวร ตั้งต้นแต่บริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนาตลอดถึงจะสำเร็จมรรคผล ต้องอาศัยความไม่ประมาทเป็นที่ตั้ง เหมือนดังบุคคลจะก่อตึกจำต้องทำรากให้แข็ง มีแรงพอจะรับน้ำหนัก ตึกนั้นจึงจะมั่นคง คนผู้ยังประมาทละเลิงหลงถึงจะบำเพ็ญกุศลบ้าง ก็มักจะปรารภตนเป็นใหญ่จะให้เขาสรรเสริญบ้าง มักปรารภโลกเป็นใหญ่ เกรงเขานินทาบ้าง ต่อไม่ประมาท จึงจะปรารภธรรมเป็นใหญ่บำเพ็ญด้วยความนิยมในธรรมว่าเป็นคนดี สมเด็จพระผู้มี

พระภาคเจ้าทรงละความมัวเมาในกามสุขเสียได้ พิจารณาเห็นคนผู้มัวเมา ว่าเกิดมาแล้วก็ตายเปล่า มิได้แสวงหาความรู้อันจะให้เกิดประโยชน์แก่กัน พระองค์จึงเสด็จออกบรรพชาบำเพ็ญเพียรจนได้ตรัสรู้แล้ว เทศนาโปรดประชาชนให้ได้บรรลุประโยชน์นั้น ๆ ตามสมควร ส่วนพระสาวกได้ฟังธรรมของพระศาสดา หยั่งรู้ความเป็นไปอย่างไรของสังขารแล้ว ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ปฏิบัติตามพระศาสดาตรัสสอน ก็ได้บรรลุมรรคผลเป็นพระอริยบุคคลควรสักการบูชา ความไม่ประมาทเป็นอุปการในคดีธรรมด้วยประการฉะนี้ อนึ่ง ไม่วางใจในมรณะว่าจะมาถึงเมื่อไร รีบจัดธุระที่ควรทำในฝ่ายคดีโลกให้สำเร็จไว้ก็ดี รีบบำเพ็ญกุศลด้วยกายวาจาใจในฝ่ายคดีธรรมก็ดี เช่นนี้เป็นอาการแห่งความไม่ประมาทอย่างหนึ่ง ปรารภถึงมรณะแล้วใจอ่อนเพลีย ไม่อาจทำอะไร เพื่อยังชีวิตไม่ให้เป็นอยู่เสียเปล่า ได้แต่คอยเฝ้ารอ ถ้าตายเช่นนี้ไม่จัดเป็นอาการแห่งอัปปมาท สมเด็จพระบรมศาสดาเจ้า เมื่อจะเสด็จดับขันธ-ปรินิพพาน ก็ได้ประทานปัจฉิมพุทธโอวาทไว้ว่า หนฺท-ทานิ ภิกฺขเว อามนฺตยามิ โว วยธมฺมา สงฺขารา

อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ ความว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เรา เตือนท่านทั้งหลาย สังขารมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลาย จงทำประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่นให้ บริบูรณ์ ด้วยความไม่ประมาทเถิด สติสัมปชัญญะควรให้ เป็นไปในอัปปมาทดังนี้

อัตตสัมมาปณิธินั้น ได้แก่ความตั้งตนไว้ชอบ อัน คนเกิดมาในโลกนี้ ก็ชื่อว่าต้องท่องเที่ยวอยู่ในวัฏฏสงสาร จำต้องประพฤติตนให้เหมาะแก่ภูมิฐานของตน เพื่อจะได้ หลีกพ้นข้อขัดข้อง และนำชีวิตไปสะดวก ไม่เช่นนั้น ชีวิต ก็จะไม่มีสุขเป็นผล เหมือนคนไปเรือน้อย จำต้องคอยพาย วาดคัด เพื่อให้เรือได้แล่นไปสะดวกฉะนั้น และทางที่จะตั้ง ตนไว้ชอบนั้น พึงสันนิษฐานเห็นในกิจ ๔ ประการ คือคอย ระวังไม่ทำความเสียหายอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งยังไม่เคยทำ ละความชั่วที่เคยทำไว้นั้นเสีย ความดีอย่างใดยังไม่เคยทำ ก็ สนใจทำ ความดีที่ทำไว้แล้วรักษาให้มั่นคงไม่ให้เสื่อมมีแต่ จะทวีขึ้น ทุจริต ความประพฤติมิชอบส่วนกาย ๓ ประการ คือล้างผลาญชีวิต และทำร้ายผู้อื่น ๑ กระทำโจรกรรม ถือเอาของผู้อื่น ๑ ประพฤติผิดในกาม ๑ ส่วนวาจา ๔

ประการ พูดเท็จ ๑ พูดยุยงให้เขาแตกจากกัน ๑ พูดเสียดแทงผู้อื่น ๑ พูดเพ้อเจ้อ ๑ ส่วนใจ ๓ ประการ เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่นด้วยความโลภ ๑ พยาบาทจองเวร ๑ มิจฉาทิฏฐิ เห็นผิดจากคลองธรรม ๑ เป็นความเสียหายแก่ผู้ประพฤติ ยังไม่เคยทำ พึงระวังไม่ทำ เคยทำมาแล้วพึงงดเสีย สุจริตความประพฤติชอบตรงกันข้ามต่อทุจจริต ส่วนกายช่วยขวนขวายป้องกันรักษาชีวิตผู้อื่น ๑ แผ่เผื่อเจือจานของตนให้แก่เขา ๑ สันโดษในกาม ๑ ส่วนวาจา รักษาสัตย์ ๑ สมานคนในสามัคคี ๑ พูดอ่อนหวาน ๑ พูดมีหลักฐาน ๑ ส่วนใจมีสันโดษด้วยของตน ๑ เมตตา ๑ สัมมาทิฏฐิ เห็นถูกคลองธรรม ๑ เป็นความดีความงามแก่ผู้ประพฤติ ยังไม่เคยทำ ควรสนใจ เคยทำแล้วควรรักษาให้มั่นคง ประพฤติเช่นนี้ ชื่อว่าตั้งตนไว้ชอบ อีกประการหนึ่งหลีกเสียจากอคติ ๔ ประการ ไม่ประพฤติลำเอียงให้ผิดธรรม ด้วยอำนาจความรักใคร่เห็นแก่กันก็ดี ด้วยอำนาจความเกลียดชังก็ดี ด้วยอำนาจหลงไม่รู้เท่าถึงการณ์ก็ดี ด้วยอำนาจกลัวเกรงหรือเกรงก็ดี เช่นนี้ก็ชื่อว่าตั้งตนไว้ชอบ อีกประการหนึ่ง วางตนให้เหมาะแก่ความ

เป็นของตน เป็นผู้ใหญ่ ก็ประพฤติให้เป็นหลักฐานมีเมตตาอารีในผู้น้อย เป็นคนเสมอกันก็ประพฤติตามฉันมิตร ซื่อตรงและเผื่อแผ่แก่เขา เป็นผู้น้อย ก็ประพฤติอ่อนน้อมเอื้อเฟื้อแก่ท่านผู้ใหญ่ เช่นนี้ก็ชื่อว่า ตั้งตนไว้ชอบ บุคคลมีความรุ่งเรืองมากมาแล้ว แต่กลับตกอับ ก็เพราะตั้งตนไม่ชอบ ฝ่ายบุคคลอัปปภาคมาแต่เดิมแล้ว แต่กลับจำรูญก็เพราะตั้งตนไว้ชอบ สติสัมปชัญญะพึงให้เป็นไปในอัตตสัมมาปณิธิฉะนี้

สามัคคีนั้น คือความพร้อมเพรียงกัน เป็นกำลังใหญ่ในอันรักษาหมู่ให้ตั้งอยู่ด้วยดี ข้อนี้พึงเห็นแม้ในของที่หาวิญญาณมิได้ เช่น ด้ายแต่ลำพังเส้นเดียวขาดง่าย หลายเส้นควบกัน กำลังถุมั่นเข้า ดึงไม่ขาด ต้องใช้มีดจึงอาจตัดขาดได้ และในร่างกายอันนี้ อวัยวะทั้งหลายต่างมีหน้าที่บริหารร่างกาย เช่นปอดอันสูบอากาศเข้าไปปรุงโลหิต หัวใจฉีดโลหิตที่ปรุงแล้วไปตามอวัยวะ กระเพาะอาหารละลายของที่บริโภคเข้าไปเป็นโลหิตเลี้ยงร่างกาย ลำไส้ถ่ายกากที่ใช้ไม่ได้แล้วออกมา ไตถ่ายของเสียออกจากโลหิตเป็นต้น ถ้าอวัยวะเหล่านี้เป็นไปพร้อมเพรียงกัน ร่างกาย

ย่อมมีผาสุก ถ้าเป็นไปแก่งแย่งไม่พรักพร้อมกันทำหน้าที่ ร่างกายก็มีเจ็บไข้ไม่สบาย แมลงผึ้ง แม้ตัวเล็กรวมเข้าเป็นฝูง อาจป้องกันอันตราย ซึ่งจะเกิดขึ้นแก่ตน แม้คนก็ยังเกรงขาม ไม่อาจรื้อรังของมันได้ง่าย ๆ ปลวกรวมกันเข้ามากหลาย ยังอาจก่อรังอยู่ได้โตใหญ่ กำลังเกิดความสามัคคีมีในของและสัตว์ดิรัจฉานฉันใด ในมนุษย์ก็มีฉันนั้น คนทั้งหลายที่รวมกันอยู่เป็นหมู่เหล่า ย่อมอาจกันความเปลี่ยวเปล่าหวาดหวั่นต่อภยันตราย. และได้ประโยชน์ทั้งหลายแปลกกว่าคนผู้เรี่ยรายกันอยู่ แต่จำต้องมีกิจที่จะต้องทำเพื่อป้องกันรักษาทำนุบำรุงหมู่นั้นให้มั่นคง ตั้งอยู่ด้วยดี เช่นในตระกูลอันหนึ่ง ก็มีการงานที่จะต้องทำ เพื่อบริหารเลี้ยงดูกัน เพื่อระวังภยันตราย เพื่อบำรุงความสุขสบายและอื่น ๆ ตลอดถึงประเทศ ก็ต้องการเช่นเดียวกัน กิจเหล่านั้นเป็นหน้าที่ของคนผู้เนื่องในหมู่จะพึงช่วยกันทำ แต่จำต้องมีหัวหน้าบัญชาการ เหมือนเรืออันพาคนโดยสารไปในทางน้ำ ก็จำต้องมีนายเรือ คนถือท้ายฉะนั้น ถ้าคนทั้งหลายพร้อมใจกันทำ กิจนั้น ๆ ย่อมสำเร็จเป็นประโยชน์ทั่วกันไป ถ้าแก่งแย่งกันเสีย กิจย่อมไม่สำเร็จ เสียประโยชน์ด้วย

กันทั้งนั้น ความข้อนี้บัณฑิตพึงเห็นอุทาหรณ์ในพวกเจ้าลิจฉวีผู้ครองแว่นแคว้นวัชชี แต่เดิมมีความสามัคคีช่วยกันปกครองบ้านเมือง พระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จยาตราพลไปตีเมืองเธอพร้อมใจกันต่อสู้โดยเข้มแข็ง พระเจ้าอชาตศัตรูไม่อาจเอาชัยชนะ ภายหลังแต่งอุบายยุให้แตกกันเสีย ก็ได้ชัยชำนะโดยง่าย ฝ่ายทางศาสนา สมเด็จพระบรมศาสดาก็ตรัสโทษแห่งการทำให้แตกสามัคคี อย่างเบาคบใครไม่ติด อย่างหนักถึงอนันตริยกรรม ทรงชักนำในความพร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อันจะร่วมสามัคคี ถ้าต่างมีประโยชน์ส่วนตนด้วยกันทั่วถึง ก็จะพึงมีผู้เต็มใจทำตาม ถ้าได้บ้างเสียบ้าง ฝ่ายเสียเปรียบก็ยากที่จะพึงยอม เว้นไว้แต่ผู้มีความเห็นลึกซึ้ง เหตุนั้น สติสัมปชัญญะจึงควรให้เป็นไปในสามัคคีฉะนี้

สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ตรัสสอนไว้ว่า สโต ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิหเรยฺย สมฺปชาโน อยํ โว อมฺหากํ อนุสาสนี ความว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็นผู้ระลึกได้ เป็นผู้รู้ตัวอยู่ทุกเมื่อ นี้เป็นคำเราสอนท่านทั้งหลาย

บรรยายธัมมะ เรื่องสติและสัมปชัญญะ เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข แก่ประชาชนผู้เป็นเพื่อนทุกข์ เกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งสิ้น ก็มีด้วยประการฉะนี้.

วิทยุเทศนา

สันติกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

นตฺถิ สนฺติปรํ สุขนฺติ

ความสุขยิ่งกว่าความสงบไม่มี

ขอนอบน้อมต่อสมเด็จพระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น

วันนี้ เป็นวันพระ เป็นวันที่สงบระงับ ร่มเย็นเป็นสุขไม่ร้อนใจ เป็นวันชำระตัวให้สะอาด เป็นวันเผยแผ่ศีลธรรม ทุกวันทุกคืนที่ประกอบการงานทางโลก ย่อมมีสิ่งที่ทำให้กาย วาจา ใจ สกปรกอยู่บ้าง ถึงวันพระ ได้ศีลได้ธัมมะเป็นเครื่องกำจัดสกปรกออกไปครั้งหนึ่ง เป็นการลอกคราบ คือ ความไม่ดีครั้งหนึ่ง ถึงว่าขณะประกอบการงานทางโลกนั้น กาย วาจา ใจ ไม่สกปรก แต่มีโอกาสรักษาศีลฟังธัมมะบ้าง ศีลและธัมมะจะเป็นเครื่องป้องกันความสกปรก ไม่ให้แปะเปื้อน กาย วาจา ใจ เหมือนใช้ยาป้องกันโรคฉะนั้น เหตุนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงกำหนดให้มีวัน

ถือศีล แสดงธัมมะฟังธัมมะไว้ บัดนี้ถึงกำหนดนั้นแล้วจึงจะแสดงธัมมะตามกำหนดนั้น ธัมมะที่จะแสดงนี้ คือ สันติกถา เรื่องความสงบ ความสงบ เป็นความสุข ความสุขเป็นผลที่ทุกคนปรารถนาที่ดำเนินชีวิตกันอยู่ทุกวันนี้ ก็เพื่อความสุข อย่างอื่นเป็นความสุขก็มีอยู่ แต่ความสุขที่ยิ่งกว่าความสงบไม่มี ความสงบจึงเป็นความสุขอย่างยิ่ง

ความเป็นไปปกติ ไม่วิปริต พอเหมาะพอสม ไม่มากไม่น้อย เรียกว่า ความสงบ ความเป็นไปวิปริตผิดปรกติไม่พอเหมาะพอสม มากไป น้อยไป เรียกว่า ความไม่สงบ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ภัยเวร เช่น ดินฟ้าอากาศวิปริตผิดปรกติ ก็ทำให้ร่างกายไม่สบาย หรือธาตุในร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่งวิปริตผิดปรกติ เช่น เลือดในร่างกาย มากไป น้อยไป สูงไป ต่ำไป เข้มไป จางไป จืดไป เลือดลมเดินผิดปรกติ อุตุ วิปริตผิดปรกติ ร้อนจัดเกินไป เย็นจัดเกินไป แรงไป อ่อนไป อย่างนี้เป็นความไม่สงบทั้งนั้น ผลก็คือเกิดทุกข์ภัยต่าง ๆ ดินฟ้า อากาศธาตุ อุตุ ไม่สงบทำให้เกิดทุกข์ภัยอย่างไร ก็ไม่ร้ายกาจเท่าคนไม่สงบ คนไม่สงบนี้แหละ ทำให้เกิดทุกข์ภัยเวรมากนัก คนไม่สงบ

คือ กาย วาจา ใจ ของเขาไม่สงบ กายไม่สงบเป็นเหตุให้ทำทุจริตทางกาย คือ ทำร้ายร่างกาย ทำลายชีวิตเขา คดโกงเบียดบัง ฉ้อฉลสมบัติของแผ่นดินทรัพย์สินของบุคคล มักมากในกาม ทำผิดประเพณีนิยม วาจาหรือปากไม่สงบเป็นเหตุให้พูดทุจริต คือ พูดปดมดเท็จ ล่อลวง อำพรางตลบตะแลง ใส่ร้ายให้โทษเขา เป็นพยานเท็จ ปลูกพยานเท็จ พูดส่อเสียด คือ ยุยงให้หมางใจกัน ให้โกรธเคืองแตกร้าวกัน หวังผลประโยชน์จากฝ่ายนี้บ้าง จากฝ่ายโน้นบ้าง พูดหยาบคาย คือ พูดถ้อยคำกระด้างระคายหู ว่าร้ายด่าทอ พูดเพ้อเจ้อ คือ พูดเรื่อยไป หาหลักเกณฑ์มิได้ พูดจนจำคำพูดของตนเองไม่ได้ คำพูดของตนเองค้านกันเอง ใจไม่สงบ เป็นเหตุให้คิดอยากได้ของของเขา เป็นเหตุให้คิดประทุษร้ายเขา เป็นเหตุให้เห็นผิดเป็นชอบ คนที่ทำทุจริตทางกาย วาจา อย่างนี้ ชื่อว่า คนไม่สงบ ก่อให้เกิดปั่นป่วน ก่อให้เกิดไม่ไว้วางใจกัน ก่อให้เกิดอาฆาตจองล้างจองผลาญกัน ที่มีทุกข์ มีภัย มีเรื่องเดือดร้อนกันอยู่ทุกวี่ทุกวัน ทุกค่ำทุกคืน เป็นเพราะคนไม่สงบมากกว่าอย่างอื่น ทำทุจริตอย่างนี้ ถ้าน้อยคนก็เป็นเหตุให้เกิดทุกข์

ภัยน้อย ถ้าทำเป็นหมู่เป็นพวก ก็เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ภัยมาก ถ้าคนมีอำนาจทำทุจจริตก็ทำได้มาก เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ภัยร้ายแรง ทุจจริตทางกาย วาจา นี้ มาจากทุจจริตทางใจ ทุจจริตทางใจ คือ คิดจะเอาสมบัติของแผ่นดินทรัพย์สินของบุคคล คิดกลั่นแกล้งตัดรอนทอนประโยชน์ของเขา คิดล้างผลาญเขา เห็นผิด ที่ผิดเห็นเป็นถูก ที่ถูกเห็นเป็นผิด ที่สุขเห็นเป็นทุกข์ ที่ทุกข์เห็นเป็นสุข โอละพ่อไปหมด เฝ้าคิดเฝ้านึกแต่เรื่องอกุศล ยิ่งคิดยิ่งนึกเรื่องอกุศลมาก อกุศลก็ย้อมใจมาก ทำใจให้เลวทราม บังคับให้กาย วาจา ทำและพูดแต่สิ่งที่เลวทราม เมื่อใจเลวทรามแล้ว ก็เป็นอันเลวทรามหมดทั้งตัว ทุจจริตทางกาย วาจา ใจ เป็นเหตุบั้นปลายของความไม่สงบ เหตุดั้งเดิมของความไม่สงบ คือ ตัณหา อันมีอาการเป็นสามชนิด คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

คำว่า กาม กามนั้น หมายความว่า ใคร่พอใจ แยกเป็นสองอย่าง คือ กามภายนอกอย่างหนึ่ง เรียกว่า วัตถุกาม หมายถึงสิ่งที่ยียวนชวนให้ใคร่ให้พอใจ ชวนให้ติดอกติดใจ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และ โผฏฐัพพะ โผฏ-

ฐัพพะ คือ สิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยกาย มีมือเป็นต้น มีลักษณะเย็นบ้าง ร้อนบ้าง อ่อนบ้าง แข็งบ้าง กามภายในอย่างหนึ่งเรียกว่า กิเลสกาม หมายถึงกิริยาที่ใคร่พอใจใน รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ สิ่งที่คนชอบกันทั่วโลกนั้น คือ รูปบ้าง เสียงบ้าง กลิ่นบ้าง รสบ้าง โผฏฐัพพะบ้าง ที่เกลียดก็เกลียดรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะนี้เหมือนกัน กาม-ตัณหา คือ กิริยาที่ใจดิ้นรนในวัตถุกาม เมื่อใจดิ้นรนแล้ว ตาก็ดิ้นรนไปหารูปที่สวยงามตา หูก็ดิ้นรนไปหาเสียงที่ไพเราะ จมูกก็ดิ้นรนไปหากลิ่นที่หอม ลิ้นก็ดิ้นรนไปหารสที่อร่อย ถูกปาก ถูกคอ กายก็ดิ้นรนไปหาเย็นร้อนอ่อนแข็ง ที่ถูกใจสบายกาย กามตัณหาของคนใดจัด เป็นไปรุนแรง คนนั้นไม่เห็นผิดไม่เห็นโทษ ลืมชื่อเสียง คุณสมบัติ ลืมอายุปูนวัย รวมแล้วคือ ลืมตัว ลงได้ลืมตัวแล้ว เป็นอันลืมหมดทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่มีอะไรแล้วที่จะลืมอีก บาปอกุศลทุจริตชั่วช้าลามกปานไร ทำได้ทั้งนั้น ลางคนสร้างตัวมาเป็นเวลาตั้งนาน จนเจริญรุ่งเรืองน่าปลื้มใจ มามีกามตัณหาเกิดขึ้นอย่างรุนแรงชั่วแว็บเดียวเท่านั้น ก็ทำลายตนเอง จนย่อยยับแหลกลาน ดูน่าเสียดายนัก

ภวะ คือ ความมี ความเป็น ภวตัณหา คือ กิริยาที่ใจดิ้นรน เพื่อมีเพื่อเป็นต่าง ๆ ดิ้นรนไม่มีที่สุด ไม่มีประมาณ มีอย่างนี้เป็นอย่างนี้แล้ว อยากมีอยากเป็นอย่างอื่นอีก อยากมีอยากเป็นหลายอย่าง มีเท่านี้เป็นเท่านี้แล้ว อยากมีอยากเป็นให้มากขึ้นอีก คนใดอยากมีอยากเป็นจัดเป็นไปรุนแรง คนนั้นหมดยางอาย ทำบาปอกุศลทุจริตได้ทุกอย่าง ไม่มีความชั่วอะไรอีกที่เขาทำไม่ได้ อย่าสนเท่ห์เลย ทำความชั่วได้ด้วยความแช่มชื่น ดุจกลืนน้ำหวาน

วิภวะ นัยหนึ่ง หมายความว่า ไม่มีไม่เป็น วิภวตัณหา คือ กิริยาที่ใจดิ้นรนด้วยอำนาจความไม่อยากมีไม่อยากเป็น หรือ อยากไม่มีอยากไม่เป็น อธิบายว่า อยากมีอยากเป็นอย่างที่สุด พยายามทุกทางเพื่อมีให้ได้เป็นให้ได้ แต่มีไม่ได้เป็นไม่ได้ดังใจ จึงไม่อยากมีไม่อยากเป็น เพราะน้อยใจเสียใจแสนงอน กลายเป็นคิดว่า ไหน ๆ ตัวเองมีไม่ได้เป็นไม่ได้แล้ว ก็อย่าให้คนอื่นมีอย่าให้คนอื่นเป็นเสียด้วย เกิดริษยาคนอื่น ที่เขามีที่เขาเป็น ขัดขวางคนอื่นที่เขาจะมีที่เขาจะเป็น ไม่อยากมีไม่อยากเป็นที่ไม่ชอบ เบื่อหน่ายในภพ คือความเป็นอยู่ของตน เห็นว่าที่ตนเป็นอยู่อย่างนี้ไม่ดี

ไม่พอใจ อย่างที่เป็นอยู่ อยากให้พ้นไปจากความเป็นอยู่อย่างนี้ ไปหาภพใหม่ ซึ่งหมายใจว่า ดีกว่าที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้ คอยแต่จะเอาดี ไม่คิดปรับปรุงความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้น

ตัณหาสามอย่าง คือ กามตัณหา ดิ้นรนไปด้วยอำนาจกามความใคร่ ภวตัณหา ดิ้นรนไปด้วยอำนาจโลภะ อยากมีอยากเป็น วิภวตัณหา ดิ้นรนด้วยอำนาจโทสะ เกิดโทสะเพราะอยากมีอยากเป็น แล้วไม่สมหวัง เกิดโทสะ เพราะไม่อยากมี ไม่อยากเป็น กลับต้องมีต้องเป็น อย่างที่ไม่อยากมีไม่อยากเป็นนั้น ตัณหาสามอย่างนี้ แต่ละอย่าง ๆ เป็นตัวไม่สงบภายในใจ แล้วบังคับกายให้ไม่สงบ คือ ให้ทำทุจริต บังคับวาจาให้ไม่สงบ คือ ให้พูดทุจริต ผลของทุจริต ทางกาย วาจา ก็คือ ความไม่สงบอีกเหมือนกัน ที่ทำบาปอกุศลทุจริต ก่อทุกข์ก่อภัยก่อเวรปรากฏอยู่ทุกวันนี้ เพราะตัณหาสามอย่างนี้ทั้งนั้นแล้ว ไม่เพราะกามตัณหา ก็เพราะภวตัณหา ไม่เพราะภวตัณหา ก็เพราะวิภวตัณหา ตัณหานี้เป็นตัวมาร ผู้ล้างผลาญ เป็นไปแรงกล้าในคนใด คนนั้นสามารถล้างผลาญได้ทุกอย่าง ล้างผลาญทรัพย์สิน ล้างผลาญเกียรติ อำนาจ ล้างผลาญชีวิต ล้าง

ผลาญพี่น้อง เพื่อนฝูง ล้างผลาญ ชาติ ศาสนา ล้างผลาญศีลธรรม ตัณหามีในเด็กไม่สู้กระไรนัก มีในผู้ใหญ่นี้ร้ายแรง มีในชนกลุ่มใหญ่ ยิ่งร้ายแรงมาก มีในคนมีอำนาจร้ายกาจยิ่งนัก

ความสงบเป็นยอดปรารถนา เพราะความสงบเป็นความสุข จึงมีการกระทำเพื่อความสงบ การทำเพื่อความสงบนั้น มีผลอยู่บ้าง แต่ไม่สนิท เป็นเพียงยับยั้งไว้ชั่วขณะเท่านั้น ในโลกเขาทำความสงบกัน ด้วยอาชญา ด้วยอาวุธ ให้คนอื่นสงบ คือ ยอมแพ้ เมื่อฝ่ายอื่นยอมแพ้หรือสู้ไม่ได้ เขาว่าเขาทำความสงบแล้ว เขาเป็นผู้ชนะ การให้สงบนี้ เป็นการให้สงบเพียงร่างกาย เพียงปาก ย่อมก่อทุกข์ก่อภัย ก่อเวร ยิ่งชนะมาก ศัตรูยิ่งมาก ฝ่ายที่ชนะต้องระวังตัว ฝ่ายที่แพ้คอยหาช่องอยู่ ต่างฝ่ายต่างไม่สงบ ต่างฝ่ายต่างไม่เป็นสุข ดังนี้

ทางพระพุทธศาสนาแนะนำให้สงบตนเอง คือ สงบกาย วาจา ใจ ของตนเอง ไม่ทำทุจจริต ทางกาย วาจา ใจ สงบให้ลึกเข้าไปอีก คือ สงบกามตัณหา สงบภวตัณหา สงบวิภวตัณหา ในใจของตนเอง ปฏิบัติอย่างนี้ชื่อว่าปฏิ-

บัติเพื่อสงบ ปฏิบัติได้อย่างนี้แล ชื่อว่า สงบ สงบได้แล้ว ทุกข์ภัยเวร เป็นอันสงบไปตาม มีทางเดียวเท่านั้น ที่จะมีความสุขร่มเย็น คือ สงบตนเอง แล้วแนะนำให้คนอื่นสงบ ตั้งแต่ลูกหลานของตน ผู้อยู่ในบังคับบัญชาของตน ครู อาจารย์สงบตัวเองแล้ว แนะนำฝึกหัดนักเรียนศิษย์ให้สงบ ผู้ใหญ่สงบตัวเองแล้ว แนะนำให้ผู้น้อยสงบ ทำพร้อม ๆ กันจริง ๆ ก็พอเห็นทางสงบอยู่บ้าง อันการที่จะแนะนำให้คนอื่นสงบนั้น ตนเองต้องสงบตัวเองให้เป็นตัวอย่างก่อน นี่เป็นวิชาครูที่มีผลแท้ พระพุทธเจ้าทรงห้ามไม่ให้คนอื่นทำอะไรที่ไม่ดี พระองค์ไม่ทรงทำก่อนแล้ว ทรงสอนให้คนอื่นทำอะไรที่ดี พระองค์ทรงทำก่อนแล้ว พระวาจาของพระองค์จึงมีผลดี บำบัดความไม่สงบ คือ ทุจจริตทางกาย วาจา ใจ ตั้งอยู่ในความสงบ คือ สุจริตทางกาย วาจา ใจ อย่างนี้ก็เป็นความสงบ หมดทุกข์ภัยเวร อยู่ร่วมกันฉันพี่ ๆ น้อง ๆ ร่มเย็นเป็นสุขราบรื่น ความสงบแผ่ออกไปมาก ความร่มเย็นเป็นสุขก็แผ่ออกไปมากไกล เหมือนต้นไม้แผ่ใบออกไปมากเพียงไร ร่มเงาก็แผ่ออกไปมากเพียงนั้น บำบัดเหตุดั้งเดิมของความไม่สงบ คือ

ตัณหาได้อีก เป็นความสงบอย่างแท้จริง เป็นความร่มเย็นใจ เป็นความสุขอย่างยิ่ง ทุกชาติทุกภาษา กำลังหาความสงบกันอยู่ ก็ได้พบแล้วว่าอะไรเป็นความไม่สงบ อะไรเป็นความสงบ ซึ่งพระพุทธเจ้า ตรัสบอกไว้แล้วอย่างแจ่มแจ้ง วิญญูชนฟังแล้วตรองแล้วเห็นจริง ก็พึงปฏิบัติตาม ระงับความไม่สงบของตน ประกอบความสงบขึ้นในตน ก็จะมีความร่มเย็นเป็นสุขทุกทิพาราตรี สันติกถา เรื่องความสงบ มีอรรถาธิบาย ดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้

เล่าเรื่องสุวรรณสามชาดก

"อตีเต ภิกฺขเว พาราณสินครโต อวิทูเร นทิยา โอริมตีเร เอโก เนสาทคาโม อโหสิ"

ในอดีตกาล ยังมีบ้านพรานหมู่หนึ่ง ตั้งอยู่ริมแม่น้ำฝั่งนี้ ไม่ไกลจากนครพาราณสี และมีบ้านพรานอีกหมู่หนึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำฝั่งโน้น พรานหัวหน้าของหมู่บ้านพรานแต่ละฟากฝั่งนั้นเป็นเกลอกัน ต่างทำกติกาไว้ต่อกันว่า ถ้าฝ่ายหนึ่งมีลูกชาย อีกฝ่ายหนึ่งมีลูกสาว จักทำอาวาหวิวาหมงคลด้วยกัน อยู่มาภรรยาพรานหัวหน้าหมู่บ้านฝั่งนี้ คลอดบุตรเป็นชายชื่อทุกูละ ฝ่ายภรรยาพรานหัวหน้าหมู่บ้านฝั่งโน้น คลอดบุตรเป็นหญิง ชื่อปาริกา เด็กทั้ง ๒ นั้นแม้เกิดในตระกูลพรานก็จริง แต่ไม่ทำปาณาติบาต เมื่อถึงวัยควรแก่การอาวาหวิวาหมงคล มารดาบิดาของแต่ละคนต่างบอกความจำนงแก่บุตรของตน เด็กทั้ง ๒ บอกปัดไม่รับ ไม่ไยดีอยู่ด้วยคู่ครองเรือน ต่างส่งข่าวถึงกันว่าถ้าต้องการครองเรือน ก็จงครองเรือนกับคนอื่นเถิด ฝ่ายมารดาบิดาก็จัดการจนได้ ทุกูละกับนางปาริกา ถึงอยู่ด้วย

กัน ก็อยู่ด้วยกันฉันพี่น้อง ไม่ลุอำนาจกิเลส ทุกูละ ไม่ฆ่าปลา ไม่ฆ่าเนื้อ แม้เนื้อสัตว์ก็ไม่ขาย มารดาบิดาว่าเจ้าเกิดในตระกูลพรานไม่ครองเรือน ไม่ฆ่าสัตว์ จะทำอะไรกิน ทุกูละว่า ถ้าพ่อแม่ยินยอมให้ฉันบวช ฉันขอบวชละ มารดาบิดายินยอม ทุกูละและนางปาริกายินดีปรีดากราบลาไปประเทศหิมพานต์ ฟากฝั่งแม่น้ำคงคา มุ่งหน้าไปยังแม่น้ำมิคสัมมตา อันมีกระแสน้ำไหลบ่าลงมาแต่ประเทศหิมพานต์ จดลำแม่น้ำคงคา

"ตสฺมึ ขเณ สกฺกสฺส ภวนํ อุณฺหาการํ ทสฺเสสิ" บัดนั้น พิภพแห่งท้าวสักกเทวราช สำแดงอาการร้อนจี๋ขึ้นมา ท้าวเธอทรงกำหนดทราบเรื่องแล้ว มีเทวโองการมา ณ พระวิสสุกรรมเทพบุตร ให้นฤมิตบรรณศาลาขึ้น ๒ หลัง เพื่อเป็นอาศรมบท ของทุกูละและนางปาริกา ทั้ง ๒ นั้นไปถึง เข้าอาศัยอยู่ ถือเพศเป็นฤษีดาบศ ประหลาดมากที่สัตว์ป่าทั้งหลาย แม้ต่างชนิดกัน บรรดามีในบริเวณนั้น ไม่เบียดเบียนกันต่างมีเมตตาจิตต่อกัน.

"สกฺโก เตสํ อุปฏฺฐานํ อาคจฺฉติ" ท้าวสักกเทวราชเสด็จมาอุปัฏฐานศาลาของ ๒ ดาบศนั้น ทรงเล็งเห็นว่า

สืบไปบัดหน้า ดาบศทั้ง ๒ จะต้องเสียตา จึงตรัสบอกให้รู้ตัว และทรงแนะนำว่า ควรได้บุตรไว้ปรนนิบัติ ด้วยการทำอย่างนี้ คือ ถึงคราวนางปาริกามีระดู จงเอามือค่อย ๆ ลูบท้องนาง เพียงเท่านี้ นางจะมีครรภ์ ทุกูลดาบศรับว่า เพียงเท่านี้พอทำได้ แล้วทำตามเทวบัญชา ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ทรงถือปฏิสนธิ ในครรภ์ของนางปาริกา ครบกำหนดแล้ว คลอดโดยสวัสดี มีผิวพรรณดุจทองคำน่าเกลียดน่าชังนัก มารดาบิดาตั้งชื่อว่า สุวรรณสาม ตามปกติมารดาบิดาอาบน้ำให้ ให้นอนหลับ แล้วไปหามูลผลาผลระหว่างนั้น นางกินนรีทั้งหลาย มาอุ้มสุวรรณสามโพธิสัตว์ไปให้ดื่มนม อาบน้ำชำระกายให้ ลูบไล้ทาตัวด้วยของหอมแล้วอุ้มมาส่งยังที่ นางปาริกาดาบศินีผู้มารดา กลับจากป่า ก็ให้สุวรรณสามลูกน้อยดื่มนม เป็นอย่างนี้มาจนสุวรรณสามโพธิสัตว์ อายุ ๑๖ ปี สุวรรณสามเป็นเด็กฉลาดช่างสังเกต เมื่อ ๒ ดาบศผู้เป็นมารดาบิดา ไปหามูลผลาผลก็คอยสังเกตทางมาไว้ เป็นห่วงใยว่า เผื่อมีเรื่องจะไปตามถูกทันท่วงที อยู่มาวันหนึ่ง ๒ ดาบศผู้มารดาบิดาไปหามูลผลาผลตามเคย เกิดฝนตกระหว่างทาง ๒ ดาบศ

จึ่งเข้าหลบฝนใต้ต้นไม้ ยืนพักบนจอมปลวก ในจอมปลวกนั้นมีงูพิษมีอาศัยอยู่ น้ำฝนถูกตัว ๒ ดาบศไหลลงไปในจอมปลวก เข้าจมูกงูพิษมีนั้น มันพ่นลมออกมาทางจมูกลมนั้นถูกตาทั้งคู่ของ ๒ ดาบศ เกิดเป็นพิษถึงกับตาบอดทันที ๒ ดาบศปรับทุกข์คร่ำครวญอยู่ ณ ที่นั้น สุวรรณ-สามโพธิสัตว์เห็นผิดเวลา ปานนี้แล้วทำไมพ่อแม่ถึงยังไม่กลับ เคยกลับเวลานี้ทุกวันนี่ จึ่งรีบไปตามทางที่สังเกตไว้เดินพลางร้องเรียกหาพลาง ๒ ดาบศจำเสียงลูกได้จึงขานรับแล้วรีบบอกว่า สามหรือ อย่าเข้ามานะลูก ตรงนี้น่ากลัวสุวรรณสามโพธิสัตว์ ยื่นไม้เท้าเข้าไปให้จับจูงออกมา พอรู้เรื่องแล้วร้องไห้พลางหัวเราะพลาง มารดาบิดาถามว่าทำไมเดี๋ยวร้องไห้เดี๋ยวหัวเราะเล่า สุวรรณสามโพธิสัตว์ว่า ร้องไห้เพราะเสียใจ ที่พ่อแม่ตาบอดเสียแต่ลูกยังเล็ก ๆ หัวเราะเพราะดีใจที่จะได้ปฏิบัติสนองพระคุณพ่อแม่ในคราวสำคัญเช่นนี้แล้วปลอบโยนให้เบาใจ ให้คำมั่นสัญญาว่า จะปรน-นิบัติสนองพระคุณ ไม่ให้อดอยากลำบากเลย แล้วจูงกลับบรรณศาลา ปรนนิบัติเฝ้าอยู่ฟูมฟักมิให้เดือดร้อนรำคาญใจสุวรรณสามโพธิสัตว์ผูกเชือกขึงเป็นราวโยงถึงกันในที่นั้น ๆ

คือ ที่มารดาบิดาอยู่ ทำจงกรม ที่สำหรับถ่าย ให้มารดาบิดาผู้เสียตาคลำสาวเดินไปมาได้สะดวก เช้าขึ้นกวาดที่อยู่ของมารดาบิดาเรียบร้อยแล้ว ไหว้มารดาบิดาขอลาไปตักน้ำ ที่แม่น้ำสัมมตานที มีฝูงกินนรหมู่เนื้อ ติดหน้าตามหลังไปด้วย กลับมาแล้วเตรียมน้ำล้างหน้า น้ำบ้วนปาก ไม้สีฟัน น้ำกินน้ำใช้ ถือเข้าไปส่งให้มารดาบิดากล่าวสุนทรวาจาว่า พ่อจ๋าแม่จ๋านี่น้ำล้างหน้า นี่น้ำบ้วนปาก นี่ไม้สีฟัน นี่น้ำกิน นี่น้ำใช้ เลือกหามูลผลาผลที่เก็บไว้ ดูที่ดี ๆ รสหวานอร่อย ปอกส่งให้มารดาบิดา มารดาบิดาอิ่มหนำสำราญแล้ว ตนเองจึงเคี้ยวกินส่วนที่เหลือ เสร็จธุระเรียบร้อยแล้ว ไหว้มารดาบิดาขอลาเข้าป่าหามูลผลาผล ฝูงกินนรหมู่เนื้อติดหน้าตามหลังไปด้วยกัน ได้มูลผลาผลพอแล้ว มุ่งหน้ารีบกลับมาหามารดาบิดา ต้มน้ำอาบให้มารดาบิดา เช็ดมือเช็ดเท้ามารดาบิดา เก็บงำมูลผลาผลที่เหลือไว้สำหรับมื้อเช้าต่อไป สุวรรณสามโพธิสัตว์ ปฏิบัติมารดาบิดาอย่างนี้เป็นประจำวัน ตั้งแต่มารดาบิดาเสียตามา

"ตสฺมึ สมเย พาราณสิยํ ปีลยกฺโข นาม ราชา รชฺชํ กาเรสิ" สมัยนั้น พระเจ้าปีลยักขะ ครองราช

สมบัติในนครพาราณสี มอบราชสมบัติให้พระชนนีปกครอง ส่วนพระองค์เที่ยวรอนแรมล่าสัตว์ เสด็จถึงแม่น้ำมิคสัมมตา ทอดพระเนตรเห็นรอยเนื้อที่ท่าน้ำ ซึ่งสุวรรณสามโพธิสัตว์เคยลงตักน้ำ จึงทำซุ้มพรางตาซุ่มอยู่ในนั้น พอตะวันตกเย็น สุวรรณสามโพธิสัตว์ลงตักน้ำ เนื้อทั้งหลายติดหน้าตามหลังมาเป็นฝูง พระราชาทรงเห็นเป็นประหลาดปรารถนาจะถามดู แต่ไม่สู้จะไว้พระทัย จะเป็นคนหรือเป็นใครคลางแคลงอยู่ จึงคิดจะยิงบั่นรอนทอนกำลังเสียก่อน คิดแล้วทรงก่งศรแผลงไป ต้องกายสุวรรณสามโพธิสัตว์ ตรงสีข้างขวา ทะลุสีข้างซ้าย ฝูงเนื้อตกใจวิ่งเตลิด สุวรรณสามโพธิสัตว์ถูกยิงแล้ว ตั้งสติอย่างดีค่อย ๆ วางหม้อน้ำลงบนเนินทราย พยุงกายเอนลงนอนราบบนพื้นทราย ด้วยความเคารพในมารดาบิดาผู้บังเกิดเกล้า จึงหันศีรษะไปทางมารดาบิดาออกวาจาว่า ในประเทศหิมพานต์นี้ เราไม่มีเวรกับใครที่ไหนเลย พ่อแม่เราหรือก็ไม่มีเวรกับใคร โธ่เอ๋ยช่างกระไรเลย อยู่ ๆ ก็มายิงเอาได้ เนื้อเราก็กินไม่ได้ หนังเราหรือก็ใช้อะไรไม่ได้ ไฉนหนอคนยิงเรา จึงไม่คิดให้เห็นประโยชน์ก่อน คนยิงนี้

เป็นใคร เป็นบุตรใคร ไฉนจะได้เห็นหน้า บอกมาเถิด ยิงแล้วยังซุ่มอยู่ทำไมก็ไม่รู้ พระเจ้าปิลยักขะทรงได้ยินแล้ว ทรงดำริว่า เรายิงด้วยลูกศรกำซาบยาพิษ ยังไม่ยักด่าว่าตัดพ้อ ยังเรียกหาเราด้วยน้ำคำอันน่าสงสาร จำจะถามไถ่ไล่เลียงดูให้รู้เรื่อง แล้วเสด็จเข้าไปหา ตรัสบอกว่า นี่เรานี้ชื่อปิลยักขะเป็นราชาของชาวกาสี มอบให้พระชนนีปกครองแว่นแคว้นแดนดิน ตัวเราเที่ยวรอนแรมล่าสัตว์ไปตามป่า เรามีฝีมือในทางธนูศิลป์ แม้ช้างที่เรายิงแล้วไม่แคล้วมือเลย ท่านเป็นใคร เป็นบุตรใคร ไฉนจะรู้จักบ้าง จงแจ้งนามแจ้งโคตรให้ทราบด้วยเถิด สุวรรณสามโพธิสัตว์ทูลเล่าว่า ข้าพระองค์เป็นบุตรพราน เดี๋ยวนี้ท่านบวชเป็นฤษีดาบส ข้าพระองค์ชื่อสาม ถึงปากมัจจุราชแล้วนอนรอตายอยู่ พระองค์ทรงยิงเอาด้วยลูกศรเล่มใหญ่กำซาบยาพิษ ดูราวกะพรานยิงเนื้อ โปรดทอดพระเนตรข้าพระองค์นอนจมเลือดอยู่นี่ โปรดทอดพระเนตร ลูกศรที่กำลังเสียบสีข้างขวา ทะลุสีข้างซ้ายเถิด อาการหนักมาก พระองค์ยิงแล้วยังซุ่มอยู่ทำไมก็ไม่รู้ เสือเหลืองถูกฆ่าเพราะหนัง หนังมันขายได้ ช้างงาถูกฆ่าเพราะงา งามันขายได้

ร่างกายข้าพระองค์นี้ มีอะไรเป็นประโยชน์ ไฉนไม่ทรงคิดให้ดี ทรงเห็นประโยชน์อะไรหรือจึงยิง พระเจ้าปีลยักขะตรัสว่า เนื้อมาถึงที่ยิงได้แล้ว เห็นท่านเข้าหนีไปหมด เราไม่ได้ยิงเนื้อ เราโกรธท่านด้วยเรื่องนี้ สุวรรณสามโพธิสัตว์ทูลว่า ช่างตรัสอะไรนี่ ฝูงเนื้อในป่านี้หรือเห็นข้าพระองค์ แล้วหนีไม่มีเลย ตั้งแต่จำความได้มา ฝูงเนื้อสัตว์ร้ายในป่าเถื่อน ไม่สะดุ้งกลัวข้าพระองค์เลย แม้แต่ฝูงกินนรีที่ว่าขลาดนัก อาศัยอยู่เขาคันธมาทน์ เห็นข้าพระองค์ก็มิเคยสะดุ้งตกใจกลัว กลับชื่นชมต่อกัน ไปเขาไปป่าไปด้วยกัน ดังฤๅฝูงเนื้อจะสะดุ้งตกใจกลัวข้าพระองค์เล่า พระเจ้าปีลยักขะตรัสว่า เนื้อเห็นท่านแล้วไม่ตกใจกลัวดอก เราปดท่าน เราเคืองท่าน เพราะไม่ได้ยิงเนื้อต่างหาก เออนี่ ท่านอยู่ที่ไหน ใครใช้มาตักน้ำ สุวรรณสามโพธิสัตว์ทูลว่า พ่อแม่ของข้าพระองค์เสียตา อยู่ในป่าใหญ่ ข้าพระองค์ตักน้ำไปให้ท่านกินท่านใช้ เวลานี้อาหารของท่านยังมีเหลือ พอประทังชีวิตไปได้อีกไม่กี่วัน ท่านเสียตาไปไหนไม่ได้ กลัวท่านจะอดน้ำตาย เจ็บปวดเพราะถูกยิงนี้ ไม่ใช่ทุกข์หนัก ไม่ได้เห็นหน้าพ่อแม่นี่แหละ

เป็นทุกข์หนักที่สุดแล้ว พ่อแม่เข็ญใจกำพร้าอยู่ในป่า จะอ้างว้างเปลี่ยวใจร้องไห้คร่ำครวญ หลงร้องเรียกหาลูกอยู่โหวก ๆ ลูกศรคือความคิดถึงพ่อแม่นี่แหละ เสียบหัวใจข้าพระองค์เหลือทนแล้ว เจ้าข้า ไม่ได้เห็นหน้าพ่อหน้าแม่ตายเสียดีกว่า พระเจ้าปิลยักขะตรัสว่า ดูก่อนสาม อย่าคร่ำครวญไปนักเลย เรามีฝีมือทางธนูศิลป์ จะฆ่าเนื้อหามูลผลาผล เลี้ยงมารดาบิดาของท่าน รับทำงานแทนท่านให้เหมือนท่านทำทุกอย่าง เอาเถอะ อยู่ที่ไหนเล่า มารดาบิดาของท่าน สุวรรณสามโพธิสัตว์ทูลว่า ทางตรงจากศีรษะไปนี้ ชั่วระยะเสียงก็ถึงที่อยู่ โปรดเสด็จไปปรนนิบัติพ่อแม่ด้วยเถิด พูดได้เท่านี้ต้องหยุดกลั้นกลืนความเจ็บปวด ห่วงใยในมารดาบิดาก็อย่างที่สุดแล้ว สุวรรณสามโพธิสัตว์ ประณมมือถวายบังคม ทูลขอร้องว่า โปรดทรงชุบเลี้ยงพ่อแม่ผู้เสียตาด้วยเถิด โปรดตรัสบอกท่านด้วยว่า ลูกสามนี้ ขอกราบเท้าพ่อแม่เป็นครั้งสุดท้ายแล้วคราวนี้ บาดแผลกำเริบ ถึงกับแน่นิ่งไป พระเจ้าปิลยักขะ ทรงเห็นอาการอย่างนั้น ทรงสำคัญว่า ตายเสียแล้ว ไม่อาจทรงกลั้นความโศกได้ ทรงวางพระหัตถ์ทั้ง ๒ ลงบนศีรษะของสุวรรณ

สามโพธิสัตว์ ทรงกรรแสงคร่ำครวญ.

"ตทา พสุนฺธรี นาม เทวธีดา" ครั้งนั้นเทพธิดาชื่อพสุนธรี อยู่ที่เขาคันธมาทน์ ชาติก่อนเคยเป็นมารดาของสุวรรณสาม เลี้งดูสุวรรณสามโพธิสัตว์ ด้วยความรักดุจลูกในไส้ แล้วลอยไปอยู่บนอากาศ เหนือฝั่งแม่น้ำมิคสัมมตา ไม่แสดงตนให้เห็น กล่าวกะพระเจ้าปิลยักขะว่าพระองค์ทำผิดมาก พระองค์ทำกรรมลามก มารดาบิดาและบุตร เขามิได้ทำร้ายใคร พระองค์ฆ่าเสียด้วยลูกศรอย่างนี้ จะบอกให้ พระองค์ต้องรับเลี้ยงมารดาบิดาของเขา นั่นแหละสุคติจะพึงมีแก่พระองค์ พระราชาทรงได้ยินดังนั้น ทรงถือหม้อน้ำเสด็จไปสำนักมารดาบิดา ของสุวรรณสามโพธิสัตว์ มารดาบิดาได้ยินเสียงฝีเท้าจำได้ว่าคนนี้ไม่ใช่ลูกเรา จึงถามว่า นั่นเสียงฝีเท้าใครหนอเสียงฝีเท้าลูกเราไม่ดัง ลูกเราเดินเบา ไม่ดังอย่างนี้ ท่านนี่เป็นใครหนอ พระราชาตรัสว่า เราชื่อปิลยักขะ เป็นราชาของชาวกาสี เที่ยวรอนแรมล่าเนื้อไปตามป่า ทุกูลดาบศออกวาจาปฏิสันถารว่า พระองค์เสด็จมาดีแล้วเชิญเสวยผลไม้ต่าง ๆ เชิญทรงดื่มน้ำซึ่งไหลมาจากภูเขา

เย็นจืดสนิธดี พระราชาตรัสว่าท่านทั้ง ๒ เสียตา ใครเล่าหามูลผลาผลมาให้ มูลผลาผลในที่นี้ ดูเป็นคนตาดีจัดสรรไว้ ทุกูลดาบศทูลว่า สามผู้ลูกชายหามาให้ นี่เขากำลังไปตักน้ำ ป่านนี้จวนมาถึงแล้ว พระราชาตรัสบอกว่า ท่านดาบศ เราผิดไปแล้ว อย่าว่ากระไรเลย เราเสียใจเหลือเกิน คือว่า สามผู้ลูกชายท่านนั้น เราฆ่าเสียแล้ว เดี๋ยวนี้นอนตายจมเลือดอยู่ที่พื้นทรายท่าน้ำโน่นแน่ นางปาริกาผู้มารดา อยู่บรรณศาลาใกล้กัน ได้ยินเสียงคิดว่า ใครหนอมาพูดกะทุกูละ จึงคลำเชือกสาวเดินไปหาทุกูละถามว่าท่านพูดกะใคร เสียงแว่ว ๆ ว่า เขาฆ่าลูกสามตายเสียแล้วหรือ หัวใจฉันนี้เฮือกเทียว ทุกูลดาบศว่า ท่านผู้นี้เป็นพระราชาของชาวกาสี ทรงยิงลูกสามตาย ที่ฝั่งแม่น้ำมิค-สัมมตา ไหน ๆ ก็ตายไปแล้ว อย่ามุ่งร้ายหมายโทษพระองค์เลย นางปาริการ้องขึ้นว่า มาควักเอาหัวใจฉันไปเสียแล้ว โธ่ลูกรักคนเดียวหาได้ยาก เลี้ยงดูเราอยู่นี่นา ท่านทุกูลดาบศว่า จริงแหละเลี้ยงเราอยู่ เป็นที่รักยากจักหาได้ แต่คนไม่โกรธคนฆ่าลูกนั้น บัณฑิตสรรเสริญแล้ว ๒ ดาบศข้อนอกโอดครวญถึงสุวรรณสามโพธิสัตว์

ดูน่าสงสารยิ่งนัก พระเจ้าปิลยักขะตรัสปลอบโยนว่า ขออย่าคร่ำครวญไปนักเลย เรารับเลี้ยงดูท่านเอง อันดับนั้น ๒ ดาบศส่างโศก แล้วสนทนากะพระราชาว่า การทรงทำอย่างนั้นไม่สมควร ไม่สำเร็จในอาตมาทั้ง ๒ พระองค์เป็นพระราชาของอาตมาทั้ง ๒ อาตมาทั้ง ๒ ขอถวายบังคมพระบาทพระองค์ พระเจ้าปิลยักขะทรงฟังดั่งนั้นทรงยินดีอย่างยิ่ง ทรงเห็นว่าอัศจรรย์นักที่ดาบศทั้ง ๒ มิได้กล่าวคำหยาบคายแก่พระองค์ผู้ทำร้ายถึงเพียงนี้ ยังยกย่องด้วย จึงตรัสว่าท่านกล่าวเป็นธรรม ท่านบำเพ็ญความถ่อมตน ท่านจงเป็นพ่อแม่ของเรา เราเป็นเสมือนลูกของท่าน ๒ ดาบศทูลว่า การงานที่จะพึงทำแก่อาตมาอะไรก็ไม่มีดอก ขอแต่โปรดจูงอาตมาทั้ง ๒ ไปที่ลูกสามด้วยเถิด อาตมาขอลูบคลำเท้าทั้ง ๒ ของลูก ขอลูบคลำดวงหน้าของลูกแล้ว ขอตายตามลูกไป พระเจ้าปิลยักขะตรัสว่าสัตว์ร้ายชุมกัน อยู่ที่อาศรมบทนี้เถิด อย่าไปเลย ๒ ดาบศจะไปให้ได้ พระราชาไม่อาจทัดทาน จึงทรงนำพาไปตามความประสงค์ ครั้นถึงจึงทรงนำเข้าไปที่ศพทุกูลดาบศผู้บิดา ช้อนศีรษะขึ้นวางบนหน้าตัก นางปาริกา

ผู้มารดา ยกเท้าขึ้นพาดบนหน้าตัก ครวญคร่ำรำไห้ว่าสภาพไม่เป็นยุติธรรม มาเป็นไปในโลกนี้วันนี้ สามเอ๋ย เจ้าหลับเอาจริง ๆ เทียวหรือนี่ เจ้าเคลิ้มไปราวกะเมาเทียวหรือสามเอ๋ย เจ้าโกรธเคืองใครยกใหญ่เทียวหรือ นางปาริกาผู้มารดา เอามือไปลองอังที่อก พินิจพิเคราะห์แล้ว รู้สึกอุ่น ๆ พลันก็แสนโสมนัส ด้วยลูกรักยังไม่สิ้นใจ จึงตั้งสัตยาธิษ-ฐานว่า ลูกสามนี้ประพฤติธรรมเป็นปกติ ประพฤติดั่งพรหมเป็นปกติ กล่าวคำจริงเป็นปกติ เลี้ยงพ่อเลี้ยงแม่ เคารพยำเกรงต่อผู้เจริญ เป็นที่รักสุดใจของแม่ ปีมว่าชีวิตก็ปานกัน ด้วยอานุภาพแห่งสัจจะนั้น ๆ เพี้ยง ขอให้พิษในตัวลูกสาม จงเหือดหายไปเถิด บุญกุศลใด ๆ ที่ลูกสามอุตส่าห์ทำแก่พ่อแก่แม่ ด้วยอานุภาพแห่งบุญกุศลนั้น ๆ เพี้ยง ขอให้พิษในตัวลูกสาม จงเหือดหายไปเถิด พอจบคำอธิษฐานสุวรรณสามโพธิสัตว์พลิกตัวได้ ทุกูลดาบศผู้บิดา เห็นกิริยาอย่างนั้น แน่ใจว่ายังมีชีวิตอยู่ จึงตั้งสัตยาธิษฐานอย่างเดียวกัน สุวรรณสามโพธิสัตว์พลิกตัวได้อีกข้างหนึ่ง แม้นางพสุนธรีเทพธิดา ก็ตั้งสัตยาธิษฐานเช่นนั้น.

ครั้นเสร็จสิ้นคำอธิษฐานแล้ว สุวรรณสามโพธิสัตว์

ลุกขึ้นได้โดยกระปรี้กระเปร่า พร้อมกันนั้นก็อัศจรรย์ ตาทั้งคู่ของ ๒ ดาบส กลับเป็นตาดี ในเวลาที่อรุณทอแสงขึ้นมา พระเจ้าปิลยักขะ ๒ ดาบส และสุวรรณสามโพธิสัตว์พร้อมกันไปยังอาศรมบท ครั้นถึงจึงสุวรรณสามโพธิสัตว์กล่าวว่า ข้าพเจ้าชื่อสาม ขอความเจริญจงมีแก่ท่านทั้งหลายเถิด ข้าพเจ้าพ้นแล้วโดยสวัสดี ขอท่านทั้งหลายอย่าปริเทวนาเลย ขอจงพูดกะข้าพเจ้า ด้วยถ้อยคำอันไพเราะเถิด อันดับนั้น สุวรรณสามโพธิสัตว์กับพระเจ้าปิลยักขะ สนทนากันตามสมควร พระเจ้าปิลยักขะทรงเห็นอัศจรรย์ดังนั้น จึงตรัสว่า เราเบาความไปเสียแล้ว เบาความเสียจริง ๆ มืดไปทั่วทิศแล้ว เราเข้าใจว่า สามบัณฑิตตายแล้ว ไฉนท่านกลับฟื้นคืนมาได้เล่า สุวรรณสามโพธิสัตว์ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ คนที่ยังเป็นอยู่ เสวยเวทนากล้า มีความดำริในใจถูกนำเข้าไปแล้ว ยังมีชีวิตอยู่ โลกสำคัญว่าตายแล้ว หรือคนที่ยังเป็นอยู่เสวยเวทนากล้า ถึงความดับสนิธแล้ว ระงับแล้ว ยังมีชีวิตอยู่ โลกสำคัญว่าตายแล้ว ทูลต่อไปว่า คนใดเลี้ยงมารดาบิดาโดยธรรม เทพดามนุษย์ย่อมช่วยแก้ไขคุ้มครองคนนั้น นักปราชญ์ก็สรรเสริญ คนนั้นจากโลกนี้แล้ว

ยังไปบันเทิงใจในสวรรค์ พระเจ้าปีลยักขะเห็นอัศจรรย์ตรัสว่า สามบัณฑิต เราหลงเสียแล้วละ มืดตื้อไปหมดแล้ว ขอถึงท่านเป็นสรณะ ขอท่านจงเป็นสรณะด้วยเถิด อันดับนั้นสุวรรณสามโพธิสัตว์ทูลให้ทรงทราบราชธรรม ความดั่งนี้ว่า ข้าแต่ขัตติยมหาราช ขอพระองค์จงประพฤติธัมมะ ในพระชนกพระชนนี ในมิตรอำมาตย์ในพาหนะพลนิกาย ในชาวบ้านชาวนิคม ในชาวแว่นแคว้นชาวชนบท ในสมณะพราหมณ์ ในฝูงเนื้อฝูงนก แล้วจักได้เสด็จไปสวรรค์ ข้าแต่มหาราช ขอพระองค์จงประพฤติธัมมะ พระอินทรเทพเจ้าทั้งพระพรหม ไปทิพพโลก ก็ด้วยธัมมะที่ประพฤติดีแล้ว ขอพระองค์อย่าทรงประมาทธัมมะเลย แล้วให้พระเจ้าปีลยักขะทรงสมาทานศีลห้า พระองค์ทรงรับโอวาทด้วยความเคารพ ทรงนบไหว้พระโพธิสัตว์ ทรงขอขมาลาโทษเสด็จคืนนครพาราณสี ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมีทานเป็นต้น ทรงถือศีลห้าเป็นนิจศีล ทรงครองราชสมบัติ โดยทศพิธราชธรรม เป็นนิจ

ในชาดกนี้ ท่านยกเมตตาขึ้นเป็นประธาน เพราะสุวรรณสามโพธิสัตว์ มีเมตตาเป็นปุเรจาริก สันนิษฐาน

ตามท้องเรื่อง คือ เมื่อสุวรรณสามโพธิสัตว์ ถูกพระเจ้าปีลยักขะยิงเอาด้วยธนูตรงสีข้างขวา ทะลุสีข้างซ้าย แล้วออกวาจาว่า ในประเทศหิมพานต์นี้ เราไม่มีเวรกับใครที่ไหนเลย พ่อแม่เราหรือก็ไม่มีเวรกับใคร ๆ ทั้งนั้น โธ่ช่างกระไร ใครหนอยิงเอาได้ เนื้อไม่ได้กิน หนังไม่ได้รองนั่ง ไฉนหนอคนยิงเรานี้ จึงไม่คิดให้เห็นประโยชน์ก่อน คนยิงเป็นใคร เป็นบุตรใคร ไฉนจะได้เห็นหน้า บอกมาเถิด ยิงแล้วยังซุ่มซ่อนอยู่ทำไมก็ไม่รู้ วาจานี้เป็นน้ำคำที่เปล่งออกมา ด้วยทั้งน้ำใจที่ไม่เคียดแค้นแต่อย่างใดเลย ครั้นพระเจ้าปีลยักขะผู้ยิง เสด็จเข้าไปหา พบกัน ก็ไม่ขึ้งโกรธ เป็นสามัญชนแล้วต้องเดือดดาลทีเดียว จะว่าขณะนั้นสู้ไม่ได้ ไม่มีโอกาสจะแก้แค้น เพราะกำลังร่อแร่จะตายอยู่รอมร่อ ก็ควรพิสูจน์ในตอนต่อ ๆ ไป คือ เมื่ออาการดีแล้ว พากันไปอาศรมบท ระหว่างทางมีโอกาสทำร้ายได้ มารดาบิดาไปด้วยช่วยกัน พระเจ้าปีลยักขะ ตกอยู่ในเงื้อมมือ ดุจลูกไก่ ตกอยู่ในกำมือ จะบีบก็ตายจะคลายก็รอด แต่หาทำไม่อีก ครั้นถึงอาศรมบทแล้ว ในที่ของตนด้วย มารดาบิดาก็อยู่ด้วย เป็นที่ที่จะแก้แค้นได้แท้ แต่ไม่ทำอีก ยังถวาย

โอวาท ให้ทรงสมาทานศีลห้า ให้ลากลับไปแต่โดยดี ทั้งนี้ แสดงให้เห็นว่า น้ำใจของสุวรรณสามโพธิสัตว์ เต็มไปด้วยเมตตา เป็นปุเรจาริกแท้จริง เพราะฉะนั้น ในชาดกนี้ ท่านจึ่งยกเมตตาขึ้นเป็นประธาน.

เมตตากถา

เมตตานั้น โดยใจความ ได้แก่อัธยาศัยที่เป็นห่วงเป็นใยคนอื่น โดยกระแสความ ได้แก่ความเห็นอกเห็นใจด้วยร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วย คือ เห็นทุกข์ของคนอื่นเท่ากับทุกข์ของตน ตนไม่ต้องการให้ทุกข์เกิดแก่ตน ป้องกันไม่ให้ทุกข์เกิด ทุกข์เกิดแล้วปัดเป่าให้พ้นตัวไปโดยเร็วไว ฉันใด ไม่ต้องการให้ทุกข์เกิดแก่คนอื่น ทุกข์เกิดแล้ว ต้องการให้พ้นตัวเขาไป ฉันนั้น อัธยาศัยอย่างนี้ เรียกว่าเมตตา เป็นข้าศึกโดยตรงของกิเลสฝ่ายล้างผลาญ ฝ่ายไม่ชื่นชม ทางตั้งขึ้นของเมตตา ๓ ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ สาธกด้วยพระบาลี ในสาราณิยธรรมสูตรว่า "เมตฺตํ กายกมฺมํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ โหติ เมตฺตํ วจีกมฺมํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ โหติ เมตฺตํ มโนกมฺมํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ โหติ" แปลว่า ตั้งกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ประกอบด้วยเมตตา ดังนี้ เมตตาทางกาย หมายถึงการแสดงเมตตาด้วยกำลังกาย เมตตาทางวาจา หมายถึงการแสดงเมตตาด้วยกำลังปากพูด เมตตาทางใจ หมายถึงการแสดงเมตตาด้วยกำลังน้ำใจ คนทุกคนสัตว์ทุกตัวกลัวทุกข์ปรารถนาสุขเหมือน ๆ กัน เพราะฉะนั้น ควร

แสดงเมตตา ทั้งต่อผู้ใหญ่ ทั้งต่อผู้น้อย ทั้งต่อคนเสมอกัน ทั้งต่อสัตว์ ควรทำในกาละใด ทางกายหรือทางวาจาหรือทางใจ พึงทำอย่างนั้น อาการของเมตตานั้นดั่งนี้คือ ในยามคนอื่นตกทุกข์ได้ยาก ไม่ซ้ำเติม ไม่พูดอะไรให้กระทบกระเทือน แสดงความเห็นอกเห็นใจด้วย พูดจาพะยุงใจให้วายทุกข์ร้อน ในยามป่วยไข้ ไปเยี่ยมเยือนเป็นเพื่อนไข้ ถามถึงอาการป่วยไข้ ความเจ็บปวด ถามถึงการกินของกิน ปลอบโยนให้เบาใจคลายวิตก คนไข้ขัดสนจนยาก ไม่ควรแต่สักว่าเยี่ยมเยือนเท่านั้น พึงช่วยค่ายาค่ารักษา ค่าอยู่ค่ากิน ค่าใช้สอย คนไข้ที่ขัดสนจนยาก ลำบากด้วยค่ายาค่ารักษา ค่าอยู่ค่ากินค่าใช้สอย วิตกมากทุกข์มากกว่าปกติแล้ว แม้เจ้าของไข้ก็เช่นกัน เมื่อได้รับเมตตาอย่างนี้ แสนที่จะดีใจ เมตตาเป็นยาชูกำลังขนานวิเศษทีเดียว เป็นยารักษาใจ ในยามล้มตาย ไปเยี่ยมศพ อาบน้ำศพ เป็นเพื่อนศพ ช่วยทำงานที่ควรทำ ชักนำในทางบุญกุศล เจ้าภาพกำลังโศกเศร้า จะส่างโศกเศร้าไม่ว้าเหว่วังเวง แก้ความขัดข้อง ของคนที่มีความขัดข้อง ให้กำลังแก่คนที่ท้อถอย ในการงาน ในการศึกษาเล่าเรียน ด้วยกล่าวโทษของความท้อถอย แสดงคุณ

ของความพากเพียร ชี้ประโยชน์อันจะพึงได้จากการงาน จากการศึกษาเล่าเรียน เพราะความพากเพียรเช่นนั้น ให้ความรู้แก่คนที่ยังไม่มีความรู้ ให้คุณธรรมแก่คนที่ยังด้อยทางคุณธรรม บอกเล่า แนะนำ ตักเตือน ยกย่องเชิดชูคุณความดี ของคนที่มีคุณความดี ให้ปรากฏ ด้วยให้รางวัลหรือสรรเสริญ ใครเจริญด้วยลาภผล หรือเกียรติคุณวิทยาคุณ แม้ยิ่งกว่าตน ยินดีด้วยช่วยส่งเสริม หลีกทางให้เดิน ให้ที่นั่งที่พัก ช่วยเหลือคนแก่คนเฒ่า คนอ่อนแอ คนมีภาระหนัก มีอะไรแบ่งปันสู่กันกินสู่กันใช้ มีภัยอยู่ที่ไหนบอกให้รู้ ไปมาหาสู่เยี่ยมเยือน เห็นของลืมของตก หยิบยกบอกให้ ให้อภัยแก่คนที่ล่วงเกิน โอภาปราศรัยถามถึงสุขทุกข์ ของคนนั้น ของมารดาบิดาพี่น้องของคนนั้น อาการของเมตตาดั่งกล่าวมาเป็นต้นฉะนี้ เป็นอาการของเมตตาทางกายและทางวาจา การแสดงเมตตาทางกายหรือทางวาจานั้น แสดงได้ต่อเมื่ออยู่ในฐานะอันสมควรและอยู่ในวิสัย ที่ไม่อยู่ในฐานะอันควรนั้น เช่นช่วยคนให้ทำบาป เพื่อประโยชน์แก่เขา แนะนำชี้สู่ทางให้บิดพลิ้วฉ้อฉล เพื่อให้เขาได้ทรัพย์สิน หรือทำการใด ๆ ที่ทำให้เกิดผลแก่ฝ่ายหนึ่ง แต่

ทำลายผลของอีกฝ่ายหนึ่ง คนต้องอาญาแผ่นดิน ช่วยให้หนีโทษ อย่างนี้ผิดศีลธรรมผิดกฎหมายบ้านเมือง ไม่อยู่ในฐานะอันควร ที่ไม่อยู่ในวิสัยนั้น เช่นจะช่วยด้วยกำลังกาย กำลังกายก็ไม่เพียงพอ หรือไม่ได้โอกาส จะช่วยด้วยทรัพย์สิน ทรัพย์สินหรือก็ไม่มี แนะนำวิงวอน สั่งสอน ตักเตือนก็แล้วไม่เป็นผล หรือไม่อาจแนะนำวิงวอน สั่งสอน ตักเตือนติดขัดเพราะอยู่ไกล หรือพลัดพรากจากไปดีร้ายเป็นตายอย่างไรไม่ได้ข่าว คนจะสิ้นใจอยู่เดี๋ยวนี้ จะประคับประคองต้องกาย ก็กระทั่งกระเทือน เท่ากับเร่งให้ขาดใจเร็วเข้า จะหยอดยาหอมชื่น ๆ ใจ ขากรรไกรก็แข็งเสียแล้ว จะได้ถามแนะนำ บอกหนทาง หูก็ดับไม่ได้ยิน จะทำอะไรให้แก่คนที่จะตายหรือตายแล้ว ด้วยกายหรือด้วยวาจา ก็สุดสิ้นวิสัย เมื่อไม่อยู่ในฐานะอันควรและไม่อยู่ในวิสัยอย่างนี้ พึงแสดงเมตตาทางใจคือ อธิษฐานเพ่งจิต ให้เขากลับจิตกลับใจ เป็นคนมีศีลมีธรรม ให้หายโรคพ้นภัย ให้มีความสุขความเจริญ ให้สำเร็จผลที่มุ่งหวัง ให้ไปสู่ที่ดีที่ชอบ นึกยกโทษให้ นึกขอขมาลาโทษ ให้เป็นอโหสิกรรม ทำบุญกุศลอุทิศส่งไปให้ หรือปรารภมนุษย์และสัตว์ทั่วไปเป็น

อารมณ์ แล้วแผ่เมตตาจิตว่า ขอให้มนุษย์และสัตว์ทั้งปวง จงเป็นสุข ๆ เถิด อย่ามีเวรกันเลย จงเป็นสุข ๆ เถิด อย่าเบียดเบียนกันเลย จงเป็นสุข ๆ เถิด อย่ามีทุกข์ร้อนเลย รักษาตัวให้ดีเถิด อาการของเมตตาดั่งกล่าวมาเป็นต้นฉะนี้ เป็นอาการของเมตตาทางใจ.

ตามธรรมดา อดเกิดความไม่พอใจ ในระหว่างกันและกันไม่ได้ เพราะอัธยาศัยของคนต่าง ๆ กัน มารดาบิดากับบุตร อุปัชฌายะกับสัทธิวิหาริก อาจารย์กับศิษย์ สามีกับภรรยา เพื่อนกับเพื่อน ก็เป็นเช่นนั้น แต่ก็ควรหาทางปลูกเมตตาในกันและกัน ด้วยนึกถึงคุณความดี หรือฐานะภาวะของอีกฝ่ายหนึ่ง คือ คำนึงว่าท่านเป็นมารดาบิดาผู้บังเกิดเกล้า ให้ชีวิตร่างกายเรานี่ หาไม่แล้ว ความเป็นคนของเราจะมีไม่ได้ การได้เกิดมาเป็นคนนั้น ประเสริฐสุดแล้ว ปาณะทั้งหลายบรรดามีในโลก ปาณะคือคนนี่แหละ ประเสริฐกว่าปาณะใด ๆ ทั้งสิ้น ได้เห็นโลกชมโลกเพราะท่านแท้ ๆ ท่านเป็นอาจารย์ก่อนกว่าอาจารย์ใด ๆ หมด ท่านกักกันดุว่า เคี่ยวเข็ญผืนใจ ก็ด้วยเมตตาจิต ท่านให้ความเป็นคนมานี้ ชื่อว่าให้ทั้งโลกิยสมบัติ ทั้งโลกุตตรสมบัติ

เพราะมนุษย์เป็นภัพพสัตว์ ควรตรัสรู้มรรคผลนิพพาน ความสุขความเจริญ เกียรติยศทรัพย์สมบัติ ที่เราได้ภายหลัง ชื่อว่ามารดาบิดาให้เราทั้งนั้น คำนึงฉะนี้ เมตตาก็ตั้งขึ้น บำบัดความไม่พอใจออกไป แต่นั้น จะทวีความรักความนับถือความกตัญญูกตเวทียิ่งขึ้น ท่านเป็นอุปัชฌายะอาจารย์ปกครองดูแลสุขทุกข์ แนะนำสั่งสอนให้ได้ดวงตาคือปัญญาเท่ากับว่าเป็นมารดาบิดาที่ ๒ ถ้าไม่ยึดอุปัชฌายะอาจารย์เป็นหลักแล้ว ก็กลายเป็นคนหมดหลัก คนอื่นใครจะคบหาคนที่หมดหลัก เราเองก็ยังทำไม่เป็นที่พอใจท่าน คำนึงถึงฉะนี้ เมตตาก็ตั้งขึ้น บำบัดความไม่พอใจออกไป แต่นั้น จะมีสัมมาคารวะยิ่งขึ้น เชื่อถ้อยฟังคำ ตั้งอยู่ในโอวาท เป็นมารดาบิดาอุปัชฌายะอาจารย์ ถ้าบุตรสัทธิวิหาริกและศิษย์ผิดใจอย่างใดอย่างหนึ่ง พึงคำนึงว่า เขาเป็นเด็ก ธรรมดาว่าเด็ก ควรได้รับอภัยจากผู้ใหญ่ ไหน ๆ ก็เป็นบุตรเป็นสัทธิวิหาริกเป็นศิษย์ ควรว่ากล่าวอบรมตามวิสัย เมื่อไม่ไหวจริง ๆ ก็เป็นกรรมของเขาเอง คำนึงฉะนี้ เมตตาก็ตั้งขึ้น บำบัดความไม่พอใจออกไป แต่นั้น จะมีกำลังใจในการเลี้ยงดูปกครอง แนะนำพร่ำสอน สามีภรรยาระหองระแหง

ผิดพ้องหมองใจกัน พึงคำนึงว่าเราเป็นคู่สุขคู่ทุกข์กันมา เกินเลยไปบ้าง ก็นึกว่า เดิมยังไม่ได้เป็นสามีภรรยากัน เขาก็ไม่ได้เกินเลยแต่อย่างใด เมื่อมาเป็นสามีภรรยากัน คุ้นกันชินกัน มีส่วนได้ส่วนเสียร่วมกัน สุขทุกข์ของอีกข้างหนึ่ง ก็เป็นสุขทุกข์ของอีกข้างหนึ่ง ใครอื่นจะร่วมสุขทุกข์เท่ากับเราทั้ง ๒ ทุ่มเถียงด่าทอทะเลาะกันหย่าร้างกัน ไม่เป็นสวัสดิมงคล คนทั้งหลายจะว่าให้เจ็บแสบ ลูกเต็มบ้านหลานเต็มเรือน ได้อายขายหน้าเขา ทะเลาะเบาะแว้งกัน ทำให้ลูกหลานหม่นหมองหาอันไม่ คำนึงฉะนี้ เมตตาก็ตั้งขึ้น ปลดเปลื้องความไม่พอใจออกไป แต่นั้น จะปรองดองเอาอกเอาใจกัน ผ่อนสั้นผ่อนยาวตามสมควรอย่างนี้ ก็มีความสงบสุขราบรื่นในครอบครัว เพื่อนกับเพื่อน ต้องมีผิดใจกันบ้างเป็นธรรมดา พึงคำนึงว่า แม้แต่ตัวเราเอง ยังไม่ถูกใจตัวเรานี่ นับประสาอะไรกับคนอื่น จะถูกใจเราเสมอไปเล่า นึกถึงโทษว่า คนที่เป็นเพื่อนแล้วแตกกันไป ร้ายเสียยิ่งกว่าคู่อริ ที่ไม่เคยเป็นเพื่อนกันมาก่อน เป็นเพื่อนกันดีกันไว้ ได้พึ่งพากัน คำนึงฉะนี้ เมตตาก็ตั้งขึ้น ลบล้างความผิดใจออกไป แต่นั้นจะโอนอ่อนผ่อนปรนเข้าหากัน ข้างหนึ่งหนักมา

อีกข้างหนึ่งเบาไว้ อย่างนี้จะรักษาความเป็นเพื่อนกันอยู่ยืนยง.

การแสดงเมตตาต่อคนที่พอใจอยู่แล้ว เป็นการง่าย แม้ต่อคนที่เป็นกลาง ๆ อยู่ ก็ทำได้ แต่จะแสดงต่อคนที่ไม่ถูกกันนั้นยากยิ่งนัก ถึงกระนั้นเมื่อเล็งเห็นผลของเมตตาแล้ว ก็ควรตั้งใจทำให้จนสำเร็จ ด้วยนึกว่า เป็นอันเดียวกัน ดีกว่าเป็นอริกัน เป็นอริกันแล้ว ไม่เป็นสุข ผูกไมตรีดีกว่าพาล อาจมีเรื่องมีธุระวันหนึ่งที่ต้องอาศัยกัน นึกถึงโทษของความเป็นปฏิปักษ์กัน นึกถึงคุณของความเป็นอันเดียวกัน ไม่นึกถึงส่วนที่ไม่พอใจ นึกเฉพาะส่วนที่พอใจ เฉพาะคุณความดีที่มีในเขา หรือนึกถึงส่วนได้ส่วนเสียร่วมกันว่า เราร่วมบ้านร่วมเมืองกัน ยามมีภัยมาถึงบ้านเมือง ก็ใครที่ไหนเล่า จำต้องเผชิญกับภัยนั้นเขาและเรานี้แหละ ขณะนึกเห็นคุณความดีของเขา ความไม่พอใจจะคลายหายไป ใจจะมาอยู่ในคั่นกลาง ๆ แล้วทำความปลื้มใจในคุณความดีของเขา แต่นั้น รีบหาโอกาสแสดงเมตตา ทางกายหรือทางวาจา เมื่อเขาแสดงอาการรู้สึกในเมตตา ความเป็นกันเองก็เข้ามา แทนความเป็น

ปฏิบักษ์กัน เรื่องที่แล้วมาหายกัน ลบล้างความไม่พอใจเก่าก่อนอย่างเด็ดขาด ถ้าไม่เห็นคุณความดีของเขา ก็พึงนึกปลงลงไปว่า อัธยาศัยของคนต่าง ๆ กัน จะให้เหมือนใจนั้นไม่มีวันแล้ว อย่างไรก็ตาม ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตายเหมือนกัน นึกอย่างนี้ อาจที่จะปลูกเมตตาขึ้นได้ หวังตั้งใจจะปลูกเมตตาในใคร ควรนึกในใจด้วยอุบายวิธีนั้น ๆ สุดแต่ว่าวิธีใด จะเป็นเหตุให้เมตตาตั้งขึ้นได้ เป็นอันใช้ได้ทั้งนั้น เมื่อเป็นกันเองไม่ได้จริง ๆ ก็ให้เป็นเพื่อนชั้นห่างออกไป เป็นชั้นห่างออกไปไม่ได้จริง ๆ ก็อย่าให้ถึงกับเป็นศัตรูกันเลย.

ครูบาอาจารย์ท่านว่า การแผ่เมตตามี ๒ อย่างคือ เฉพาะตัวและทั่วไป แผ่เฉพาะตัวคือ เจาะจงเฉพาะผู้ใดผู้หนึ่ง หรือหมู่ใดหมู่หนึ่ง เช่นมารดาบิดากับบุตร อุปัชฌายะกับสัทธิวิหาริก อาจารย์กับศิษย์ แผ่ทั่วไปนั้นคือ ไม่จำกัดผู้รับ เช่นบำรุงโรงพยาบาล อันเป็นสถานรักษาคนไข้ทั่วไป บำรุงการเรียนธรรมวินัยบาลี อันเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา หรือแจกของให้เป็นสาธารณ์แล้วแต่ใครจะได้รับ หรือตีพิมพ์หนังสือเผยแผ่ความรู้

ใน ๒ อย่างนี้ อย่างแผ่เฉพาะ ผู้รับได้ผลเต็มเม็ดเต็มหน่วย เช่นให้ ๑ บาท ได้รับเต็มบาท แต่น้ำใจของผู้ให้แคบไป ทำความชื่นชมเฉพาะคนเฉพาะหมู่ ส่วนให้ทั่วไป ผู้รับได้ส่วนน้อยจริง แต่มีหลายคนที่ได้รับส่วน เช่นให้เงิน ๑ บาท แจกแก่คน ๑๐ คน ได้คนละสิบสตางค์ ส่วนน้อยลงไปแจกแก่คน ๑๐๐ คน ได้คนละ ๑ สตางค์ ส่วนยิ่งน้อยลงไป แต่ผู้สำนึกในอุปการะมากคน และน้ำใจของผู้ให้แผ่กว้างออกไป ความเป็นคนมีน้ำใจกว้างอารีทั่วไป แสดงถึงน้ำใจว่า ไม่เลือกที่รักผลักที่ชัง มีผลมากยิ่งนัก ว่าถึงที่สุดแล้ว คนเรารักน้ำใจกันมากกว่าอื่น ๆ.

เพียงบ้านใกล้เรือนเคียง แม้นไม่มีเมตตาต่อกัน เง้า ๆ งอด ๆ ไม่ใยดีแยแสกัน กินแหนงแคลงใจกัน มีแต่ขึ้งโกรธกัน ทำร้ายข่มเหงกัน บ้านใกล้เรือนเคียงนั้นจะมีแต่ระแวงกัน คอยระวังเชิงกัน ความไว้วางใจกันจะมีแต่ไหน ทำอะไรพูดอะไร อีกข้างหนึ่งเห็นเป็นเย้ยหยันเห็นเป็นกระทบกระทั่งเหน็บแนม เห็นเป็นท้าทาย แรงขึ้นก็ถึงทำร้าย จองล้างจองผลาญกัน ให้ย่อยยับแหลกลาญ

ลงไป อย่างนี้จะมีความสุขที่ไหน เมื่อมีเมตตาเป็นอัธยาศัยแล้ว กิเลสฝ่ายล้างผลาญ ฝ่ายไม่ชื่นบาน ไม่มีในใจมีแต่ความแช่มชื่น อัธยาศัยเห็นปานฉะนี้ เป็นเหตุเหนี่ยวโน้มใจของคนทั้งหลายให้หวลรำลึกถึงกันและกัน แม้อยู่สุดหล้าฟ้าเขียว เหมือนอยู่หอแห่งเดียวร่วมห้อง ให้จงรักภักดีกัน ให้หนักแน่นในกันและกัน เป็นไปเพื่ออนุเคราะห์สงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทแก่งแย่งเกี่ยงงอนกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อความปรองดอง เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็มีความสงบเรียบร้อย คนทั้งบ้านมีเมตตาต่อกัน ก็มีความสงบสุขทั้งบ้าน แลไปทางไหนก็ชื่นบาน พูดจาสนทนากันด้วยน้ำคำอันเย็นหู คนทั้งประเทศมีเมตตาต่อกัน ก็มีความสงบสุขทั้งประเทศ เมตตาแผ่ไปถึงไหน ความสงบสุขก็ไปถึงนั่นทันที น้ำฝนโปรยลงมา เชยต้นไม้ใบหญ้าให้สดชื่น ฉันใด เมตตาเป็นดุจน้ำฝน โสรจสรงใจคนให้ชื่นฉ่ำ ฉันนั้น อันเป็นอาการของความสุขสำราญ ผู้มีเมตตาไม่เพียงแต่มั่นใจว่าไม่มีใครเกลียด ไม่มีใครทำร้ายเท่านั้น ยังมั่นใจด้วยว่าคนทั้งหลายที่ได้รับเมตตา จะเป็นหูเป็นตาช่วยป้องกัน

อีกด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้หลับอยู่กับที่ ก็หลับสนิธสบาย ขณะหลับก็ไม่หวาดผวาฝันร้าย เพราะอารมณ์ร้ายไม่มีข้อง อยู่ในใจ ตื่นอยู่ไปไหนมาไหนไม่มีภัย เป็นที่รักนิยมของ คนทั้งหลาย ไม่แต่คนเท่านั้น แม้แต่สัตว์เดียรฉานเช่น สุนัข มันยังรักภักดีคนมีเมตตามั่น โดยปกติ แม้ใครจะเอา มันไปเลี้ยงให้ยิ่งกว่าเจ้าของเดิม มันก็ไม่ลืมเจ้าของเดิม คงนึกถึงน้ำข้าวก้างปลาได้เสมอ เทพเจ้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คอย คุ้มครองป้องกันรักษาคนมีเมตตา ดลใจให้ไปพบลาภสิ่ง ปรารถนา สังหรณ์ให้รู้เหตุการณ์ร้ายดีล่วงหน้า คนมีเมตตา จะไม่ถูกไฟไหม้ จะไม่ถูกวางยาพิษ จะแคล้วคลาดคมหอก คมดาบ ถ้าเจริญสมณธรรม ใจจะตั้งมั่นเป็นสมาธิเร็ว เพราะไม่มีอารมณ์ร้ายเข้ามาเป็นนิวรณ์ ดวงหน้าแช่มชื่น เสมอ ยามจะตายจะไม่พร่ำเพ้อถึงเรื่องร้าย แม้ว่ายังไม่ บรรลุผลที่ยิ่งขึ้นไปอีก ก็ไปพรหมโลกเป็นแม่นมั่น โสด หนึ่ง ประชากรที่มีเมตตา ชื่อว่าพรหม แดนของพรหมนั้น ชื่อว่าพรหมโลก ผู้มีเมตตาต่อประชากร ประชากรก็รัก นิยมนับถือ มีเมตตาตอบ รับผู้มีเมตตาต่อประชากรนั้น เข้าอยู่ในหมู่ด้วย คำว่าไปพรหมโลก คือไปอยู่ในแดน

ประชากรที่มีเมตตาด้วยกัน นึกดูจะรู้สึกว่าเป็นแดนที่วางศัสตราวุธ เป็นแดนแสนสำราญแดนหนึ่ง.

เมตตาจะเกิดผลานิสงส์เต็มที่ ต้องเจริญให้คุ้นเป็นอัธยาศัย ให้เจริญแผ่กว้างออกไปให้มากมูล ให้รวดเร็วแคล่วคล่องดุจยาน ให้ตั้งมั่น ให้ดิ่งลงติดต่อไปไม่คืนคลาย สร้างสมให้เพียบพร้อม ปรารภคือทำอยู่เสมอด้วยดี โดยนัยพระบาลีพุทธวจนะ ในเมตตานิสังสสูตรว่า "อาเสวิตา ภาวิตา พหุลีกตา ยานีกตา วตฺถุกตา อนุฏฺฐิตา ปริจิตา สุสมารทฺธา" มีความดังกล่าวแล้ว

ผู้มีเมตตาได้รับอานิสงส์ ๒ ฝ่าย คือ อานิสงส์ภายนอกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งมาจากคนอื่น มีความเป็นผู้เป็นที่รักนับถือของคนอื่นเป็นต้น อานิสงส์ภายในฝ่ายหนึ่ง ซึ่งเกิดในตัวของผู้มีเมตตาเอง เช่นผู้มีเมตตาจิต ให้สิ่งอันใดดี ๆ แก่คนอื่น ด้วยเมตตาจิตจริง ๆ จะรู้สึกปลื้มใจคล้ายกับว่า ตนเองได้รับสิ่งอันดี ๆ นั้นจริง ๆ หรือเมื่อช่วยเหลือใคร ให้พ้นทุกข์พ้นภัยไปได้ด้วยเมตตาจิตจริง ๆ จะรู้สึกว่าหัวใจโล่งเบิกบานราวกะว่ามีคนช่วยให้ตนพ้นทุกข์พ้นภัยจริง ๆ ขณะนั้น ภายในจิตของผู้มีเมตตาปราศจาก

กิเลสฝ่ายล้างผลาญ ฝ่ายไม่ชื่นบาน เป็นอานิสงส์ในตัวเองแท้ ๆ อานิสงส์ภายในนี้ที่สำคัญยิ่งขึ้นไป คือ **ตุวฏํ จิตฺตํ สมาธิยติ"** จิตเป็นสมาธิเร็ว เมื่อใด จิตหน่วงเมตตาเป็นอารมณ์ แนบแน่นอยู่กับจิตเป็นกัมมัฏฐานแล้ว เมื่อนั้น จิตก็เป็นสมาธิแล้ว จิตเป็นสมาธิแล้วเป็นเหตุแห่งวิปัสสนาปัญญา วิปัสสนาปัญญาแก่กล้าแล้ว จิตก็พ้นจากอาสวกิเลสทั้งที่เป็นกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ หมดความยึดมั่นด้วยอุปาทาน กิเลสใดเป็นมลทินจับติดจิตอยู่ กิเลสนั้นหมดสิ้นจากจิต จิตนั้นเป็นโลกุตตรจิต เป็นจิตข้ามพ้นสังขารธรรมทั้งหลาย ข้ามพ้นทุกข์ภัยทั้งปวงไปสู่ฝากฝั่งโน้นคือ วิสังขาร อันได้แก่พระนิพพาน เป็นคุณ-ชาติที่สงบจากไฟคือกิเลส ได้แก่ไฟคือความรักอยากได้อยากมีอยากเป็น ไฟคือความโกรธประทุษร้าย ไฟคือความลุ่มหลงมัวเมา ซึ่งแผดเผาใจอยู่ ทุกคืน ๆ ทุกวัน ๆ ทุกลมหายใจ นิพพานเป็นคุณชาติที่ระงับสังขาร ระงับดับทุกข์ร้อนหมดสิ้น เป็นคุณชาติที่มีความสุขในเนื้อหาแท้จริง นี่แลอานิสงส์ภายใน ที่ว่าสำคัญยิ่งขึ้นไปนั้นแลยืนยันด้วยพระบาลีว่า

เมตฺตาวิหารี โย ภิกฺขุ	ภิกษุใดมีเมตตาเป็นเครื่องอยู่
ปสนฺโน พุทฺธสาสเน	เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา
อธิคจฺเฉ ปทํ สนฺตํ	ภิกษุนั้นควรบรรลุบท คือ พระนิพพาน เป็นบทที่สงบแล้ว
สงฺขารูปสมํ สุขํ	เป็นที่ระงับสังขารกองทุกข์ มีความสำราญในเนื้อหา.

เมตตามีคุณานิสงส์เห็นปานฉะนี้ จึงเป็นบารมีธรรมข้อหนึ่ง ในบารมีธรรมสิบทัศ อันสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญมาเป็นเพลวปัจจัย อำนวยให้พระพุทธองค์ ตรัสเป็นพระสัพพัญญูผู้รู้จบเจน.

ขอแผ่เมตตามายังท่านทั้งหลาย ผู้มีเมตตา ขอให้ท่านทั้งหลาย จงประสพสิริมงคล มนุญผลผาสุกโสมนัส สวัสดีสถาพร เถอญ

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร
นายเฉลียว โพธิเกษม ผู้พิมพ์โฆษณา 2521